

Working for a world where children are safe and secure
Создадим надежный и безопасный мир для наших детей
Балдарыбызга коопсуз жана ишеничтүү дүйнө түзөлү

ПЕПИН ТРАПМАН

МАЙЫПТУУЛУК МАСЕЛЕСИ

БОЮНЧА КОЛДОНМО

Бишкек 2007

Мазмуну

Кириш сөз	3
бет	
1-бөлүм. Көз караштар жана пикирлер, жалпы маалымат, суроолор жана кеңештер	4-
бет	
1. Майыптуулукту аныктоо	
2. Майыптуулукка карата мамиле кылуу жана майыптуулуктун философиясы	
3. Менин балам оорубай, башкаларга окшош болгондугун каалайм	
4. Баламды интернетка жиберим керекпи?	
5. Майыптуулуктун ар түрдүү формалары жөнүндө жалпы маалымат:	
• Окутуудагы кыйынчылыктардын ар түрдүү деңгээли	
• Даун синдрому	
• Церебралдык шал оорусу	
• Дүлөйлүк жана начар угуу	
• Сокурдук жана начар көрүү	
• Сокурдук менен дүлөйлүк	
• Кыр арка сөөгүнүн жарылышы жана гидроцефалия	
• Эпилепсия	
• Эмоционалдык жактан жана жүрүм-турумдагы бузулуулар	
• Аутизм	
• Аспергер синдрому	
2-бөлүм. Байланышуу жана өнүгүү.....	52 бет
1. Балам менен кантип мамиле түзсөм болот?	
2. Чоң адамдар баланын катышууларына кантип таасир этсе болот?	
3. Балам менен мамиле түзүү үчүн жардам	
4. Баламдын жалпы өнүгүшүн кантип жакшыртсам болот?	
3-бөлүм. Мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдардын укуктары.....	63 бет
1. Эл аралык мыйзамдар тарабынан укуктарды коргоо	
2. Мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдардын укуктарын коргоо боюнча Кыргыз Республикасынын мыйзамдары	
4-бөлүм. Тейлөө көрсөтүү тутуму жана адистердин катышуусу.....	65 бет
1. Балаңызды майып катары каттоо	
2. Психологиялык-медициналык-педагогикалык кеңеш берүүчү мекемелердин (ПМПК) тейлөөлөрү	
3. Баламдын диагнозун билгим келет жана түшүнгүм келет	
4. Коюлган диагнозго баа берүү боюнча ата-энелерге кеңеш	
5. Адистер жана алардын милдеттери	
6. Адистер тарабынан үй бүлөлөр менен иштөө	
Тиркемелер.....	78
бет	
1. Оюн	
2. Мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдар менен иштеген адистерге айрым кеңештер	
3. Тамактануу	
4. Брошюралар	

Кириш сөз

Ушул Колдонмодо эмне жөнүндө сөз болуп жатат

Майыптуулук маселеси боюнча Колдонмого кош келиңиздер! Кыргызстанда «майыптуулук» термини адамдарга жана балдарга карата «мүмкүнчүлүктөрү чектелген» деген мааниде берилет, ошондуктан, керек болгон учурда, ишибизде да ушул мааниде пайдаланабыз. Бул колдонмо балдардын ата-энелери, ошондой эле мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдар жана алар менен иштеген адистер үчүн иштелип чыкты. Бул иште, биринчи кезекте, мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдардын ата-энесине колдоо көрсөтүү жана кеңеш берүү үчүн арналган маалымат берилди, ошол эле учурда майыптар менен иштеген уюмдардай эле, бул маселе туурасында билүүгө укуктуу же көбүрөөк билгиси келген коом мүчөлөрүнө да керек болот. Колдонмо, пайдалануу учурунда жеңил жана натыйжалуу болсун деген максатта иштелип чыкты. Ал төмөнкүлөрдү камтыйт:

1-бөлүм. Көз караштар жана пикирлер, жалпы маалымат, суроолор жана кеңештер

2-бөлүм. Байланышуу жана өнүгүү

3-бөлүм. Мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдардын укуктары

4-бөлүм. Тейлөө көрсөтүү тутуму жана адистердин катышуусу.

«Мазмунду» окуп чыгып, Сиз үчүн колдонмонун кайсы маалыматы кызыктуу, ал эми кайсы бөлүгү кызыктуу эмес экендигин өзүңүз түшүнөсүз. Баарын окубай эле, сизге керектүү темаларды тандап алыңыз.

Ушул колдонмо бардык суроолорго жооп бере албайт, анткени, тилекке каршы, көпчүлүк учурларда, мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдарга колдоо көрсөтүү үчүн эмне кылуу деген суроого даяр жооп жок. Ар бир бала – индивид, ошондуктан өзүнчө мамилени талап кылат, буга карабастан, колдонмодо көп балдарга карата колдонула турган жалпы принциптер көрсөтүлдү.

Кыргызстандагы жардам берүү жана тейлөө көрсөтүү тутуму ар кайсы райондордо, ал түгүл уюмдарда ар түрдүү иштеши мүмкүн, ошондуктан Сиз бул колдонмодо келтирилген кызматтарга караганда, өзүңүздүн жашаган жериңизде кошумча тейлөөлөрдү тапсаңыз болот. Өзүңүз, балдарыңыз, үй бүлөңүз үчүн мүмкүн болушунча жогорку натыйжаларга жетүү үчүн Сиз жасай алган ар түрдүү варианттарды так сүрөттөөгө аракет кылдым.

Мүмкүнчүлүктөрү чектелген баланын ата-энеси болгондуктан, бул колдонмодо көрсөтүлгөн көз караштар же философия менен дайыма эле макул боло албайсыңар. Мен берген кеңештер жана мисалдар Сиз үчүн же Сиздин үй бүлөңүз үчүн туура келбей, тийиштүү эмес көрүнүшү мүмкүн. Бир колдонмо бүт үй бүлөлөрдүн талаптарын камтый албайт, анткени ар бир адам майыптуулукка байланыштуу маселелерге өзүнчө мамиле кылат.

1-бөлүм. Көз караштар жана пикирлер, жалпы маалымат, суроолор жана кеңештер

1. Майыптуулукту аныктоо

«Майыптуулук» түшүнүгүн ар кайсы өлкөлөрдө жана коомчулуктарда ар түрдүү түшүнүшөт. Ошондуктан, бул колдонмону жазып баштаганда, мен майыптуулукту төмөнкүдөй аныктадым: **«Адамдардын арасында өз ара мамилелердин натыйжасында ден соолугу начар адамдардын ыңгайсыз абалы жана аларды коомчулуктан тышкары чыгарып коюу, алардын укуктарын жана талаптарын көңүл алууга коом жөндөмдүү эмес экендигинин кесепетинен улам социалдык тоскоолдуктардын пайда болушу».**

Бул аныктама ден соолуктун начарлашы менен майыптуулуктун ортосундагы маанилүү айырманы билдирип турат. Өз учурунда **«Жаракат алуунун же оорунун натыйжасында ден соолуктун начарлашы»** деген түшүнүк мындай өзгөчөлүктөрү жок же мындай абалда болбогон башка адамга караганда, адамдын жеке же социалдык турмушуна чектөөлөрдү киргизген денелик, психикалык же сенсордук өзгөчөлүк же абал болуп саналат.

Башкача айтканда, **ден соолуктун начарлашы – бул бир адамдын гана жекече өзгөчөлүгү.** Канча ден соолугу начар адам болсо, ошончо ден соолуктун начарлашынын ар түрдүү себептери да бар (денелик чектөөлөр жана акылы жагынан өнүкпөгөндүк). Ден соолук оорунун, жаракат алуунун же тукум куучу оорулардын натыйжасында начарлашы мүмкүн. Мисалы, ар кандай жаракат алуулар же оорулар кимдир-бирөөнүн денелик кыймылдарына же ыгына, окуу жөндөмдүүлүгүнө, башка адамдар менен байланышууга, угуу же көрүү жөндөмдүүлүгүнө таасир бериши мүмкүн.

Ал эми **майыптуулук**, тетисиринче – **социалдык көрүнүш.** Бул, ар кайсы денелик же акылы жагынан жетишпегендиги бар адамдарды социалдык турмуштан тышкары чыгарып коюу же ал адамды курчаган айлана-чөйрө тарабынан дискриминацияга түртүү, мындай чөйрө бул адамдын коомдун турмушуна толук же жарым-жартылай катышуусуна тоскоолдук кылып турат.

Күнүмдүк турмушта адамдар **«ден соолуктун начарлашы»** жана **«эмгекке жарамсыздык»** деген сөздөрдү бир түшүнүк катары колдонушат. Алардын ою боюнча, бул сөздөр синоним болуп эсептелип, мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдардын коомдун турмушуна катышпагандыгы алардын ден соолугу кандайдыр-бир начар болгондугу менен гана түшүндүрүлөт. Майыптуулук – бул, анык мааниси жагынан алганда, адамдын укуктарынын маселеси.

Бирок, ден соолуктун кандайдыр-бир начарлашы адамдын коомдун турмушуна катышуусун чектөөгө же анын сыртына чыгарып коюуга алып келбеши керек. Мисалы, марафондо коляскадагы майыптар өзүнчө жарышат, анткени текши жерде узак дистанцияны тез өтүшөт. Бирок, марафондон кийин коляскадагы майып, мисалы, имараттын кире беришинде тепкичтер болсо, бул мелдешке, балким катыша албайт. Мунун себеби - майып колясканы колдонгондо эмес, а имаратты курууда колясканы колдонгон майыптар үчүн атайын жол салынбагандыкта жатат. Кеп чыгымдарда эмес, анткени колясканы колдонгон майыптар үчүн атайын жолдун курулушу ошол эле тепкичтердин наркынан ашпайт. Кеп башкада – архитекторлор жана куруучулар мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдар бул имараттын ичине кантип кирет деп ойлонушкан жок.

Башкача айтканда, колясканы колдонгон майып коомдун турмушунан тышкары чыгарылган, мунун себеби - башка адамдардын талаптарына салыштырганда, анын талаптары анча маанилүү эмес деп эсептелет, ушундан улам (көпчүлүк кезде атайылып эмес) **дискриминацияга** кабылышат.

Дискриминация мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдардын олуттуу укуктарын чектейт. Брайл шрифт менен толтурулган, добуш берүүчү барактар болбосо, көзү көрбөгөн адамдардын өз пикирин айтууга укугу жок экендигин билдирет. Жаңсоо тилине үйрөтүү үчүн мектептер болбосо, тийиштүү түрдө, дудук кишилердин билим алуу укугун ишке ашырууга мүмкүндүк да болбойт. Бейтапканалар жана ооруканалар кабыл алууга жөнөкөйлөтүлгөн маалыматты бербесе, анда окууда кыйналган адамдар, ден соолугунда кайдай маселеси бар экендигин биле албайт же кантип дарылануу жөнүндө туура чечим чыгара алышпайт.

ЭвриЧайлд уюму, майыптуулукту – дискриминациянын кесепетинен денелик жетишпегендиктери бар же башка мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдарды үй бүлөлүк жана социалдык турмуштан чыгарып коюу, жалпы билим алууга, иштөөгө жана негизги тейлөөлөрдү кабыл алууга мүмкүндүк барбы же жокпу – ушул жактан карайт. Бул көрүнүш майыптуулуктун **медициналык модели** деп белгиленген. Бирок, ЭвриЧайлд уюму башка моделди колдонот, ал **социалдык модели** деп аталат, анткени бул модель мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдар тарабынан иштелип чыгып, алардын тажрыйбасын жана перспективаларын жакшыраак чагылдырат. Майыптуулуктун **социалдык модели** көпчүлүк учурларда **медициналык моделине** карама каршы чыгат, медициналык модели боюнча майыптуулук ден соолуктун начарлашына барабар, ошондуктан аны медициналык изилдөө жолу менен аныктаса болот.

Адамдардын ден соолугунун начарлашынан улам келип чыккан өзгөчө талаптарга көңүл буруу зарыл. Мисалы, дүлөй адамдарды жаңсоо тилине үйрөтүү керек. Бирок, анын ата-энеси, мугалимдери жана классташтары бул тилди билбесе, жаңсоо тилине үйрөнгөн бала алар менен мамиле түзө албайт. Мисалы, өлкөдө, ден соолугу жакшы аялдарга гана кредит бериле турган саясат жүргүзүлсө, анда микрокредит программасынын чегинде, балдак менен басып жүргөн аялдын кредит алуу мүмкүнчүлүгү болбойт. Ошондуктан, мындай дискриминациялык тоскоолдуктар да кайра каралышы керек.

Майыптуулук жөнүндө сөз кылып жатканда, төмөнкүнү эсибизден чыгарбайлык: мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдар күн сайын кыйынчылыктарга дуушар болушат, бул кыйынчылыктарды алар өздөрү жараткан жок, ар түрдүү маселелерди коом/коомчулук жаратты, коом алардын денелик жана акылы жагынан мүмкүнчүлүктөрүнүн чектелгенин көңүлүнө албагандыгынын кесепетинен майыптардын укуктары бузулуп турат. Ошондуктан, мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдардын маселелеринин чечилиши коомдун мойнуна жүктөлүшү керек.

Мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдарды дискриминациялаган жана коомдун турмушунан тышкары чыгарган социалдык тоскоолдуктарды жоюу аркылуу гана алардын маселелерин чече алабыз. Мындай адамдар гана эмес, биринчи кезекте, ден соолугу жакшы адамдар өзгөрүшү керек.

2. Майыптуулукка карата мамиле кылуу жана майыптуулуктун философиясы

Адистердин баалоосу боюнча Жер калкынын 10 пайызын майыптар түзөт. Бул адамдардын көпчүлүгү өнүккөн өлкөлөрдө жашайт. Мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдар дүйнөнүн эң жарды катмарларына тийиштүү болгондугунан абдан начар шарттарда жашашат. Жакырчылык – бул тамак-аштын, турак жайдын же кирешенин жоктугу же жетишпегендиги гана эмес. Бул, саясий, социалдык жана экономикалык шарттарга таасир этүүгө күчтүн

жетишсиздиги. Билим алуу же маалымат алуу мүмкүнчүлүгүнүн жоктугу да жакырчылыктын натыйжасы болуп эсептелет.

Мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдардын дискриминациясынын бир нече себеби бар. Алардын бири - майыптарга терс мамиле кылуу же майыптуулук жөнүндө туура эмес түшүнүк. Башка себеп – мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдардын потенциалын пайдалануу үчүн саясий камкордуктун жоктугу. Дискриминация мындай адамдарды социалдык өнүгүшүнүн мүмкүнчүлүктөрүнөн ажыратып, социалдык жашоо-турмушунан тышкары чыгарат.

Көп жылдары Майыптарды коргоо боюнча эл аралык кыймыл денелик жана акылы жагынан өнүкпөгөн адамдардын укуктарын урматтоо сезимди тарбиялоого умтулат. Акыркы жылдары бул маселе, ошондой эле, БУУнун Адамдын укуктары боюнча комиссиясында талкууланды.

Буга карабастан, азыркы учурда көпчүлүк өлкөлөр төмөнкү идеяны колдойт: майыптуулук маселесине келгенде, мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдардын маселесин денелик жана акылы жагынан жетишпегендиктери бар деген жагынан эмес, адам укугу жана теңдештик жагынан кароо зарыл. Биз үчүн «маселе» болуп, баланын денелик жана акылынын жетишпегендиктери гана эсептелсе, анда баланы дарыласак, ошондо маселе чечилет деп ойлоп калабыз. Изилдөөлөр көрсөткөндөй, көпчүлүк денелик жана акылынын жетишпегендиктерине түзөтүү киргизсе болот, бирок алар айыкпайт. Буга карабастан, көпчүлүк ата-эне үмүтүн үзбөй, балдарыбыз айыгып кетет деп ишенет. Ал эми чындык мындай - балдар түбөлүк бою тигил же бул чектөөлөр менен калышат.

Бул маселенин башкача көз карашы бар: коом мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдарды кабыл алгысы келбей, өз катарынан чыгарып коёт. Коом, мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдар төмөнкү аракеттерди жасай албайт деп эсептейт:

- жөнөкөй мектептерде окуу (коом тийиштүү окуу программаларын иштеп чыккан эмес, мугалимдерди дарыдаган жок, имараттарды бул балдар үчүн ыңгайлуу кыла алган жок);
- иштөө (коом дискриминацияны токтотуп, бул адамдарга иш тапкан жок жана жумушчу орундарында колдоо көрсөтө алган жок);
- коомдун турмушуна катышуу (коом мындай адамдарды оң көрсөтө алган эмес, алар үчүн имараттарды жана ресурстарды ыңгайлаштырган жок).

Майыптуулук маселесине карата ар түрдүү ой-пикирлер адамдардын жашоосуна кандай таасир эте тургандыгын көрсөтүү үчүн мен эки көз карашты – медициналык жана социалдык моделдерди киргиздим.

Медициналык модели

Майыптуулук маселесине карата медициналык модели мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдарды көйгөйлүү маселе катары карайт. Мындай адамдар тегеректеги дүйнө кандай болсо, ошондой айлана-чөйрөгө ылайык болуп, өзгөрүшү керек, деген ойдо. А болбосо, аларды кандайдыр-бир адистештирилген мекемеге камайт же үйдөн чыгарбайт, ал жерлерде мындай адамдар чектелген негизги талаптарын гана канааттандыра алышат. Майыптуулук туурасында стереотиптерге таянып, көз карандыкка басым кылынат, ушундан улам кейүү, коркуу сезимдер пайда болот жана камкорсунган текебердик менен мамиле жасалат.

Адатта адамдын талаптары жөнүндө сөз болбой эле, ден соолук маселелери басымдуулук кылат. Дарыгерлердин же адистердин, дарылоо ыкмалары, нормага келтирүү

жана илимий жагынан мамиле кылуу жөнүндө сүйлөгөн сөздөрү гана бизди айыктырып кетет деген сезим пайда болот. Адатта, биздин тагдырыбыз ошолордун колунда болуп калат.

Кайсы мектепке барууну, кайсы жардамга, билимдин кайсы түрүнө муктаж болууну, кайсы жерде жашоону, эмгектенүүнү же бош болууну, жумуштун кайсы түрүн аткарууну аныктоо үчүн башка адамдардын, адатта, адистердин ой-пикирлери маанилүү. Бир сөз менен айтканда, жалпы жонунан, төрөлөбүзбү же жокпу, үй бүлө курууга укугубуз барбы же жокпу, балалуу боло алабызбы же баласыз калабызбы ж.б. Айлана-чөйрөнүн мындай көзөмөлү көптөгөн тоскоолдуктарды жаратып, талаптарды канааттандырууга жол бербейт же аларды татаалдандырат, ошондой эле биздин жашообуздагы мүмкүнчүлүктөрдү төмөндөтөт. **Кайсы жерде болбосо да – жумушта, билим берүү мекемеде, эс алууда, көңүл ачуу борборунда, транспортто, окуу курстарында, үйдүн ичинде же жеке байланыштарда, үй бүлөдө же социалдык турмушта – бардык жерде өзүбүздү мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдар катары сезе турган мамиле көрөбүз.**

Массалык маалымат каражаттарында (ММК), китептерде, фильмдерде, искусстводо, тилде ж.б. биз жөнүндө таасирдүү маалымат таркатылат. Мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдардын көпчүлүгү, алар тууралуу терс пикирлерди жүрөккө жакын кабыл алып, өзүн-өзү төмөн баалап баштайт, ушундан улам башка адамдардын терс пикирлери да күчөйт. «Медициналык моделдин» жагынан караганда, биз жөнүндө түзүлгөн пикир көз карандыкка алып келип, коомдун турмушунан сыртка чыгарып коёт, мындай көрүнүш оной менен өзгөрбөйт.

Бул пикир мектептерде басымдуулук кылат, анткени «өзгөчө окутуу талабы» мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдын башка адамдардан айырмаланып тургандыктын натыйжасы катары каралып, баланы мүмкүн болушунча «нормага» келтиргиси келет. Адамдар, бардык балдардын кадимки мектепте окууга укугу бар ойго келсе, анда мектепте мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдарга кандай «туура эмес» мамиле көрсөтүлүп жатканын изилдеп баштайт элек.

Социалдык модели

Экинчи жол «социалдык моделине» негизделген, бул модель, мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдар өздөрүн майып сезүүгө түрткөн кырдаалдарды жоюуга тоскоолдук кылган абалдарды карайт. «Социалдык модели» ден соолуктун начарлашы менен майыптуулуктун ортосундагы айырманы аныктайт.

Ден соолуктун начарлашы жана өнөкөт оору кээ бир учурларда чыныгы кыйынчылыктарды туудурат. Майыптардын коомдук кыймылы эмгекке жарамсыз адамдарды жана алардын жактоочуларын камтыйт, алар, ден соолуктун начарлашынын себебине карабастан, эмгекке жарамдуу адамдардын тобунан кымсым көрүп жатканын түшүнүп турушат. Мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдардын мындай абалынын жана аларга карата дискриминациянын социалдык тамырлары бар деп ойлобуз, ал эми биздин кыйынчылыктарыбыз ден соолуктун начарлашы менен шартталып, мындай кырдаал менен эч кандай байланышы жок. Өзүңүздү эмгекке жарамсыз адам катары кабыл алып, башка адамдардан айырмаланып жаткандыгыңызды өзүңүздүн кемчилигиңиз катары эсептейсиз. Чындыгында, сиздин башка адамдардан айырманыз – денениңиздин же мээниңиздин бир бөлүгү өз милдетин аткарбагандык.

Эмгекке жарамсыз адамдардын коомдук кыймылынын мүчөлөрү, майыптуулук маселеси «дарыланганда» коом кайра жаңырат деп ишенишет. Медициналык усулдардан айырмаланып, бул, ар бир адамдын жыргалчылыгы үчүн жетиштүү максат, ал эми «дарылоонун» медициналык ыкмалары бир адамды гана карап, ден соолугун

начарлашынын себептерин изилдейт. «Социалдык модели» деп аталган ыкма коомдун ичинде эмгекке жарамсыз адамдардын жеке жана жалпы абалын карайт, бул абал институционалдык дискриминациянын комплекстүү формасынын натыйжасы катары, жыныстык белгиси же раса боюнча дискриминация өндүү биздин коомубузду мүнөздөөчү негиз болуп саналат.

Аз келгенсип, дарылоонун медициналык ыкмаларын издейбиз, бул аракет, ден соолуктун начарлашынын себептерин да, майыптуулук маселесинин анык себептерин да изилдөөдөн бизди алаксытат. Эл аралык масштабда алсак, ден соолуктун начарлашы көпчүлүк учурларда терс көрүнүштөр менен байланыштуу – ачкачылык, таза суунун жоктугу, бирөөнүн эмгегин пайдалануу, экология маселелери, баңги заттарды же алкогольдук ичимдиктерди колдонуу, ырайымсыз мамиле кылуу жана согуш. Балким, мындай ой жүгүртүү билим берүү тутумуна, өзгөчө баштапкы жана орто класстарга, күчтүү таасир берүүдө. Мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдарга жана аз сандагы бардык топторго карата күн мурунтан терс мамиле жасоо, тукум куучу ооруга окшоп, бизге ата-энебизден өткөрүлүп берилбейт. Ал, алдын ала пикир түзүү жана башка адамдарды кемсинтүү сезим катары жаралып, өнүгүп байштайт, ошондуктан, эмгекке жарамсыз адамдарды дискриминациялоого каршы ураанды жарыялоо үчүн биздин мектептерибизден башташы керекпиз.

Коом, майыптуулук маселесине карата мамиле кылуунун «социалдык» жана «медициналык» же жеке моделинин ортосундагы айырманы түшүнбөсө, анда, бардык баладарды (майыптуулуктун эң татаал түрү менен ооруган балдарды да) билим берүүнүн жалпы системасына киргизүү боюнча биздин күрөшүбүз аягына чыкпайт.

Майыптуулук маселеси боюнча бул Колдонмо «социалдык моделинин» көз карашына таянып жазылды. Эмгекке жарамсыз адамдар да биздин коомубузду баалуу мүчөлөрү катары саналат деп ишенем. Өз укуктарына ээ болуу үчүн аларга колдоо көрсөтүлсө, эмгекке жарамсыз адамдар коомдун турмушуна өзүнүн оң салымын кошсо алат деп ойлойм. Эгерде, алардын укуктарын сактоону камсыз кылуу максатында Кыргызстанда мындай системаны киргизсе алсак, анда, эмгекке жарамдуу адамдар, ата-энелер жана коомчулук мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдардын майыптуулук маселесин туура кабыл алат деген ойдомун.

3. Менин балам башкалардай болгонун каалайм

Үй бүлө үчүн бул көйгөй, эң татаал маселе. Бул кырдаалга карата үй бүлөнүн биринчи сезими баарында бирдей болот - баланын майыптуулугун жеке өзүнүн катасы катары кабыл алат. Кош бойлуу болгон учурда бир нерсени туура эмес кылдык деп, ата-энеси өздөрүн күнөлүү сезишип, уялышып, биз кандайдыр-бир башкачабыз деп ойлошот. Айрым ата-энелер, бул кудайдын жазасы же каргышы деп эсептешет. Бул туура эмес деп ойлом. Эмгекке жарамсыз адамдар ар бир элде жаралышы мүмкүн. Айырмачылык, ар түрдүүлүк кабыл алынып, колдонушу керек, мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдар үй бүлөнүн жана коомчулуктун турмушуна өзүнүн оң салымын кошсо болот.

Бирок, баласы башка балдардай болоорун каалаган ата-эне адистер баласын айыктыра алат деп, жогорку натыйжаны күтүшөт. Чындыгында, майыптуулук айыкпайт, ал эми кичинекей кемчилик болсо, аны хирургия же медициналык ыкма жолу менен дарыласа болот. Буга карабастан, реабилитациялык программалар туура колдонулса, алардын жардамы аркылуу бала денелик, психологиялык жана интеллектуалдык жактан өнүгө алат, ал түгүл иш жүзүндө да өнүгүп баштайт.

Үй бүлөдө, баласы башка балдардан айырмаланбаса деген каалоо пайда болот, үй бүлө, мындай каалоо балага терс таасир бербегендиги жөнүндө ойлонушу керек. Бала кандай болсо, аны ошондой эле кабыл алышыбыз керек, ошондо гана ал өзүн бактылуу сезет.

Тетирисинче, ата-эне баланы жакшырткысы келсе, анда ал балада өзү жөнүндө жана жөндөмдүүлүктөрү тууралуу терс пикир кабылданат. Мындай абал жүрүм-турумуна, ички сезимине, өзү жөнүндө пикирине жана өнүгүү жөндөмдүүлүгүнө таасир бериши мүмкүн. Эң сонун болгондо гана үй бүлө аны жакшы көрөт деп ойлоп баштайт, же үй бүлө үчүн өзүн жүк катары сезе баштайт.

Эмгекке жарамсыз балдар деле үй бүлөгө жаңы оң таасир берип, өзүнүн жакшы салымын кошо алаарын унутпайлык.

Коомдун башка адамдары аларды кабыл алышпайт, ошондуктан, мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдар, өз үй бүлөсү алар кандай болсо, ошондой кабыл алып жаткандыгын билиши керек, бул абдан маанилүү. Башка балдардан айырмаланып тургандыгын түшүнүп, өзгөчө колдоого муктаж болушат. Мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдар «Мен эмне себептен башка кыздардай сулуу эмесмин?», «Адамдар эмне үчүн мени тиктеп карашат?», «Эмне үчүн мени эч ким сүйбөйт?», «Эмне себептен башкачамын?» деп жүрөктү өйкөгөн суроолорду бериши мүмкүн.

Ата-энеси баланы да, өздөрүн да мындай оор кырдаалдарга даярдашы керек, ал эми буга жетүү үчүн бир эле жол бар – бала менен ачык мамиле түзүү, өзү жөнүндө оң пикирин жаратуу, ал пикирди өнүктүрүү, үй бүлөдө ага кандайдыр-бир аныкталган орунду таабуу, баланын жакшы, күчтүү жактарын өнүктүрүү.

Кээ бир учурларда, жакын жашаган жана алардын да мүмкүнчүлүктөрү чектелген баласы бар башка ата-энелер менен байланышуу жакшы жардам берет.

Балаңызга тийиштүү реабилитациялык тейлөөлөр көрсөтүлүшү керек – сиз мындайга аракет кылышыңыз керек, бул абдан маанилүү. Ошол эле учурда, бул аракеттерди, өзүңүздүн талаптарыңызды канааттандыруу үчүн эмес, балаңызды колдоо үчүн кылып жаткандыгыңызды эсиңизден чыгарбаңыз.

Өзүнүн баалуулугун сезүү үчүн, мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдар коом тарабынан кандай болсо, ошондой кабыл алынышы керек деген ойду айткан бир аялдын сөздөрдүн келтиребиз:

«Баламды анын майыптуулугуна карабастан жакшы көрөм деген эненин сөзү, баланын жөндөмдүү эмес жактарын да сүйөм дегенди билдирет. Уюм: «Майыптын тактасын эмес, адамды көрүшүңүз керек» дегенде, майыптарга терс таасир берүүчү нерселерге көңүл бурбагыла деп өтүнөт. Биздин жетишкендиктерибиз туура кабыл алынса, өзүбүздүн жөндөмдүү эместигибизди унутуп калабыз.

Башка кишилер бизди адам катары бааласа, анда алар, башка адамдардан айырмаланып жаткандыгыбызды да кабыл алышы керек. Өз укуктарыбызды коргогон учурда да өзүбүз менен сыймыктангыбыз келет» (Дженни Моррис, 1992-ж.).

4. Баламды интернатка берүүм керекпи?

Баланы интернатка жиберүү туурасындагы чечим абдан татаал жана өтө жекече чечим болуп эсептелет. Биз бул бөлүмдө жөнгө салынган маалыматты сизге бергибиз келет, ал маалымат, баланы интернатка жиберүү жөнүндө чечим эң туура же туура эмес чечим болоорун үй бүлөгө түшүндүрөт. Үй бүлө баланы интернатка төмөнкү себептер боюнча жиберет:

- мүмкүнчүлүктөрү чектелген баланы багуу үчүн жоопкерчиликтин оордугун түшүнүү
- адистердин, үй бүлө мүчөлөрүнүн, досторунун кеңеши боюнча;
- бала үчүн билим берүүнүн аныкталган бир деңгээлин камсыз кылуу жана ажырашуудан качуу;

- финансылык жана тажрыйбалык себептер боюнча;
- баланын жүрүм-турумуна жана эмоцияларына күчтүн жетпегендиги.

Көпчүлүк учурларда үй бүлө, аларда мүмкүнчүлүктөрү чектелген бала төрөлгөнүн жаңы билгенде, өтө кайгырып, өзүн жоготот. Алар өзүн кысылган абалда сезип, баланы интернатка берүү чечими жалгыз жол катары көрүнөт. Бирок, башка варианттар да бар, үй бүлө, баланы интернатка берүүнүн оң да, терс да көрүнүштөрү бар экендигин түшүнүшү керек.

Оң факторлор

Баланы интернатка берүү туурасында үй бүлөнүн чечиминде маанилүү себептер жатат. Интернатта балага сапаттуу жардам берилип, муктаждыктары канааттандырылат деп эсептешет. Баланы интернатка берүүнүн бир нече оң факторлору бар:

1. Үй бүлөгө караганда (өзгөчө ал жарды үй бүлө болсо) баланын талаптары интернатта жакшыраак канааттандырылат;
2. Мүмкүнчүлүктөрү чектелген бала кандайдыр-бир билим алууга жетишет;
3. Багуудан калган балдар үчүн интернатта баш калкалоого жай бар;
4. Мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдардын өнүгүүсүнө жардам берүү үчүн, кээ бир учурларда интернатта башка да адистер бар;
5. Бала башка балдар менен мамиле түзүүгө үйрөнөт, мындай байланыштар жакшы окууга түрткү болот.
6. Жабдуулар жана адистер жактан алганда, адистештирилген интернаттар өзгөчө кемчиликтери бар балдарга, мисалы, дүлөй балдарга арналган ресурстар менен жакшыраак камсыздалган.

Терс факторлор

Көпчүлүк өлкөлөр, мисалы, Улуу Британия, Литва, Голландия, Грузия ж.б. кайра институтташтыруу процессин баштады. Кыргызстанда азыркы учурда министрлер кайра институтташтыруу маселесин ведомстволор аралык деңгээлде талкуулап жатышат. Баланын укуктары жөнүндө БУУнун конвенциясы баланы тарбиялоо жана анын өнүгүшү үчүн эң жакшы жай – бул өзүнүн үй бүлөсү деп аныктап, үй бүлөдө жашоого баланын укуктуу бар деп эсептейт. Эл аралык изилдөөлөрдүн натыйжалары көрсөткөндөй, балдардын көпчүлүгү үчүн интернаттагы тарбия алардын өнүгүшүнө терс таасир тийгизүүдө. Бул терс натыйжалар төмөнкүлөрдү камтыйт:

1. Балага психикалык жактан кыйынчылык туудуруу. Эгерде бала 6 жашка чыкпай жатып, үй бүлөсүнөн ажыраса, анда институтташтыруунун оор натыйжасына дуушар болот. Мындай балдар психологиялык жана эмоциялык өнүгүшүнүн жетишпегендиги менен айырмаланышат. Үй бүлөдөн ажырагандан кийин жүрөгү жараланып, өмүр бою адамдар менен байланышууда кыйынчылыкка туш келет. Анын себеби болуп, өнүгүүнүн негизги учурунда камкордуктун жетишсиздиги эсептелет. Интернаттын кызматкерлери балдардын чоң топтору менен иштешет, ошондуктан ар бир балага көп көңүл бура алышпайт.

2. Узак мөөнөткө чейин коомго аралашпаган бала кийин ага көнө албай кыйналат. Мындай балдар өмүр бою институтташтырылып калышат.

3. Балдардын интернатта алган билим деңгээли, эреже катары, анча жакшы эмес. Мындай кырдаал коомго аралашууга жана иштөөгө кандайдыр-бир тоскоолдук кылат.

4. Балдар топтошуп жашашса, куунтукка жана кысымга көбүрөөк дуушар болушат. Муну токтотуу өтө кыйын.

5. Бала үй бүлөсү менен болгон ички байланышты жоготот, мамиле түзүү жөндөмдүүлүгүндө кемчилик калып калат.

6. Оору-сыркоолор топтордо тездик менен таркалат, бул баланын ден соолугуна оор натыйжа алып келиши мүмкүн.

Интернатта эмгекке жарамсыз баланын жашоосунун терс натыйжаларына карабастан, ар кайсы интернаттарда билим берүүнүн жана камкордуктун сапаты айырмаланат. Социалдык тейлөөлөр өнүгүп баштагандыгына карап, ата-энелер бала үчүн интернатта жашаганы артык болот эсептешет. Сиз баланы интернатка берүү же бербөө чечимин кабыл алуу жөнүндө бир пикирге келгиңиз келсе, анда төмөнкү кеңештерди сунуш кылабыз.

1. Бардык фактыларга таянып чечим кабыл алыңыз

Кээде ата-энелер жаңы төрөлгөн баланын мүмкүнчүлүктөрү чектелген деп угуп, анын келечеги жөнүндө чечим кабыл алууда кысылууну сезишет. Баланы интернатка берүү туурасындагы чечимди кагазга жазгыла деген дарыгерлер же медицина айымдары кысым көрсөтө башташат. Ушул чечимге үй бүлө мүчөлөрү же досторуңар түртүшү мүмкүн. Балким, Сиз өзүңүз балаңыздын келечегине ишенбейсиз, муну менен бирге, интернатта баланы күтүү жөнүндө маалыматыңыз да жок.

2. Интернаттардын ар кандай түрлөрү жана күтүү сапаттары жөнүндө маалымат чогултуңуз

Мурун айтылгандай, Сиз балаңызды бере турган интернаттын балдарды багуу сапатын аныктаңыз, бул абдан маанилүү. Барып, шарттарын жакшылап көрүңүз, төмөнкүнү байкаңыз:

- a) Карап, тарбияланып жаткан балдар менен сүйлөшүп көрүңүз. Алардын көңүлдөрү ачыкпы? Алар чоң киши менен жана бири-бири менен кандай мамиле түзүшөт? Алар тазабы, токпу? Алар ооруп же жаракат алган жокпу? Денеси көгөргөн, териси сыйрылган эмеспи? Ден соолуктабы, ооруган жокпу?
- b) Адистер менен сүйлөшүп көрүңүз. Алар балдар жөнүндө кандай ойдо экенин билиңиз. Алар өз ишин жакшы көрөбү? Иштин ийгиликтери жөнүндө мисал келтире алабы? Балдарды жакшы көрөбү? Балдарга жакынбы?
- c) Жетекчиси менен сүйлөшүңүз. Ал баланын турмушуна үй-бүлөсүнүн катышуусун маанилүү деп эсептейби? Ұзунун балдарга болгон мамилеси кандай? Интернаттын ички процесстерин билеби?
- d) Интернатта тарбияланган башка балдардын ата-энелери менен байланышып, алардын ой-пикирлерин билиңиз.

3. Коомчулук тарабынан көрсөтүлгөн тейлөөлөр жана мүмкүнчүлүктөр менен таанышыңыз

Сиз жашаган жерде башка мүмкүнчүлүктөр жана тейлөөлөр бар болот. Сиздин үй-бүлөңүзгө туура келген жаңы тейлөөлөр пайда болушу мүмкүн.

Эгерде Сиз балаңызды интернатка берүү чечимге келсеңиз, аны менен байланышты үзбөңүз. Майыптуулуктун оордугуна карабастан, бала дайыма үй-бүлөнүн сүйүүсүнө муктаж. Төмөнкү иш аракеттерди кылсаңыз, Сиз балаңызды колдоп, аны үй-бүлөнүн мүчөсү катары сактай аласыз:

1. Дем алыш күндөрү, майрамдары, каникул убагында баланы үйгө алып келип туруңуз. Эгер мүмкүн болсо, бала интернатка күндүз эле барып турса болот.
2. Балаңызга тез-тез барып туруңуз. Белектерди, сүрөттөрдү алып барып туруңуз, кийин досторуна жана тарбиячыларына көрсөтөт.
3. Балаңыздын абалын мугалимдеринен сурап туруңуз. Өз колу менен жасаган иштерин үйдүн көрүнүктүү жерине коюңуз, сыймыктанарыңызды билдириңиз.

4. Бала адистердин ичинен кимисин көбүрөөк жакшы көрөөрүн жана кимиси менен жакшы мамиледе болоорун билиңиз. Бул балаңыз менен тез тил табышууга жана маанилүү нерселерге кызыгууга жардам берет.

5. Бала мектепте колдонгон сүйлөшүү усулдарын пайдаланыңыз. Бул жаңсоо тилин же коммуникациялык адабияттарды өздөштүрүү болуп саналат. Аларды үйрөнүү аркылуу балаңыз менен болгон мамилени жакындатасыз.

6. Балага эмне үчүн ал интернатта жашагандыгын түшүндүрүңүз. Көпчүлүк балдар аны жетишээрлик же башка бир туугандарындай жакшы көрбөйт, багуудан баш тартты деп түшүнөт. Себептерди айтып, сиз аны жакшы көргөндүгүңүз үчүн ушундай кылганыңызды түшүндүрүңүз.

7. Эгерде баланын абалында же көңүлүндө кандайдыр-бир өзгөрүүлөрдү байкасаңыз, ошол замат адистерге билдириңиз. Стрессин натыйжасында арыктап, тамак ичпей, көңүлү бузулушу мүмкүн. Мындай маселелерге башынан көңүл буруу керек.

8. Балаңызга бирөөнүн жаман мамилесине жооп кайтарууну үйрөтүңүз. Эгерде бала аны таарынтканын айтса, дайыма ага ишениңиз. Айрым балдар окуяны оюнан чыгарып коюшу мүмкүн, бирок анын башка негиздүү себеби бар болот, ошондуктан буга чоң маани бериңиз.

Кээ бир интернаттар үй-бүлөнүн бала менен байланыш түзүшүн жактырбайт. Алар бул баланы бузат деп түшүндүрүшөт. Бирок, бала Сиз барганда сүйүнүп турса, бул дурус көрүнүш. Интернаттын жетекчилери жана кызматкерлери дайыма бала менен үй-бүлөнүн байланышын кубаттап, ал түгүл аны өнүктүрүүгө умтулат.

5. Майыптуулуктун ар түрдүү формалары жөнүндө жалпы маалымат

Майыптуулуктун ар түрдүү формалары жөнүндө төмөнкү маалымат – бул жалпы колдонмо. Аталган диагнозу коюлган ар кайсы балдардын жүрүм-туруму бири-бирине окшобойт. Бул маалымат колдонмо катары гана пайдаланылышы керек. Балаңыздын мүмкүнчүлүктөрүн төмөн баалабаңыз. Бирок, ошол эле учурда өнүгүүнүн бузулгандыгы менен шартталган чектөөлөрдү түшүнүү - бул да абдан маанилүү.

Окутуудагы кыйынчылыктардын ар түрдүү деңгээли

«Окутуудагы кыйынчылыктардын ар түрдүү деңгээли» термини ден соолуктун начарлашынын көптөгөн сандагы формаларын сүрөттөө үчүн пайдаланылат. Ден соолуктун начарлашынын кээ бир формалары окутууда ар кайсы деңгээлдеги кыйынчылыктарга алып келет, мисалы, баланын өнүгүшүнүн жана окуу мүмкүнчүлүгүнүн төмөндөшү. Муну менен бирге, балдардын көпчүлүгүнө так диагноз коюлат, мисалы Даун синдрому, же болбосо, окутуудагы кыйынчылыктардын тигил же бул деңгээлинин себебин аныктай албаган диагноз да коюлушу мүмкүн. Мындай көрүнүш мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдардын окуу процессине өз таасирин берүүдө.

Адамдын психикасы начар же өнүгүүсү жеткиликтүү эмес болсо, анда окууда кыйынчылыктар пайда болот, алар төмөнкү көрүнүштөргө таасирин тийгизишет:

- ой жүгүртүү процессине;
- сүйлөө жөндөмдүүлүгүнө;
- социалдык функцияларына;
- кыймылдарды жөнгө салуу жөндөмдүүлүгүнө.

Адамдар окутуудагы ар түрдүү деңгээлдеги кыйынчылыктардан азап тартышы мүмкүн. Учурдагы классификацияга ылайык 4 деңгээл бар, бирок, пайдаланып жаткан критерийлер ар кайсы категориядагы балага мүнөздүү боло бербейт.

Ата-энелердин жана адистердин көпчүлүгү окутуудагы кыйынчылыктарды психологиялык проблемалар менен чаташтырышат.

Окутуудагы кыйынчылыктар – бул, баланын алсыздыгынын натыйжасынан улам психикалык өнүгүүнүн бузулушу же начарлашы. Буга карабастан, мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдардын көпчүлүгү окууда кыйыналышпайт, аларда, тетирисинче, психологиялык мүнөздөгү маселелер болот. Көпчүлүк учурларда мындай маселелер дискриминациянын натыйжасында, коомдун турмушунан тышкары чыгарылып калгандыгынан же тийиштүү стимулдун жоктугунан улам пайда болушат.

Буга карабастан, мүмкүнчүлүктөрү чектелген бала өзүн-өзү, окутууда кыйынчылыктарды тарткан адам катары сезбейт. Демек, мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдарга жардам берүү максатында тийиштүү колдоо көрсөтүлүшү керек.

Окутуудагы кыйынчылыктардын жеңил деңгээли

1. Сүйлөө жөндөмдүүлүгү. Сүйлөө кеби начар өнүккөндүгүнө карабастан, сүйлөөгөнү дээрлик камдимкидей болушу мүмкүн. Сөз байлыгы жай толукталып, сөздөрдүн пассивдүү запасы активдүү запасына караганда басымдуулук кылат (мисалы, сүйлөгөндүн ордуна кандайдыр-бир белгилерди, колунун кыймылын, жаңсоолорду колдонуу), кээ бир учурларда көпчүлүк тыбыштарды так эмес айтышы мүмкүн.

2. Өзүн өзү тейлөө ыкмалары. Көпчүлүк учурларда балага өзүн өзү тейлөө ыкмаларын, б.а. тамактануу, жуунуу, кийинүү жана даараткананы пайдалануу ыкмаларын толук бойдон үйрөтсө болот.

3. Кыймылдарды жөнгө салуу жөндөмдүүлүгү. Кыймылдарды жөнгө салуу жөндөмдүүлүгү дээрлик начарлабайт, баланы тажрыйбалык ыкмаларга үйрөтүү мүмкүн, ал түгүл жыгач уста, тигүүчү, ашпозчу ж.б. кесибин алуу да мүмкүн. Буга карабастан, колдун майда кыймылга жөндөмдүүлүгү бир аз бузулушу мүмкүн, бирок, бул жалпы жонунан, жөнөкөй милдеттерди аткарууга тоскоолдук кылбайт.

4. Окууга болгон жөндөмдүүлүк (академиялык усулдар). Балдардын окуусунда кыйынчылыктар пайда болушу мүмкүн, ага карабастан, атайын иштелип чыккан программа боюнча алар жакшы натыйжага жетише алышат. Мындай балдарга мектепте кошумча колдоо көрсөтүлүп, аларды жакшы окутуу үчүн, дефектолог жана башка адистер менен кошумча сабактарды өткөрүү керек.

5. Социалдык ыкмалар. Көпчүлүк учурларда балдар социалдык ыкмаларга жана айланадагы адамдар менен байланыштарды түзүү ыкмасына өздөрү үйрөнө алат. Өз үй бүлөсүн түзгөндө финансылык жардам берип, балдарды тарбиялоо жагынан аларга колдоо көрсөтүү керек.

Окутуудагы кыйынчылыктардын орто деңгээли

1. Сүйлөө жөндөмдүүлүгү. Адатта сүйлөө кебинин өнүгүшүнүн начардыгы байкалат; сөз байлыгы чектелип, негизинен, күн сайын пайдаланылган сөздөрдөн турат. Айтылган сөздөр түшүнүксүз болушу мүмкүн, бирок, балдар, аларга кайрылган сөздөрдү түшүнүп, тийиштүү түрдө жооп бере алышат.

2. Социалдык ыкмалар. Интелектке караганда, эмоциялар, адатта, көбүрөөк өнүккөн. Балдар боорукер болушу жана адамдарды жакшы көрүшү мүмкүн, бирок, ошол эле учурда,

тааныбаган адамдарга карата бул сезимдерин көрсөтүшпөйт. Буга карабастан, окутуунун орто деңгээлдеги кыйынчылыктары бар, мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдардын туура стимулдары болсо, башка адамдар менен жакшы мамиле түзүп, байланышууга жетишет. Адатта, мындай балдар өз алдынча жашай баштаганда, алар чоң жардамга муктаж болушат.

3. Өзүн өзү тейлөө ыкмалары. Бала өзүн өзү тейлөө ыкмаларына жай үйрөнөт, бирок, адистин колдоосу аркылуу мындай ыкмаларга кеңири жетишүүгө болот.

4. Окууга болгон жөндөмдүүлүк. Окутуунун орто деңгээлдеги кыйынчылыктары бар, көпчүлүк балдарды жөнөкөй жазууга, окууга жана эсептөөгө үйрөтүүгө болот. Бирок бул үчүн атайын программалар жана окутуу усулдары керек. Окутуучулар, балдар тигил же бул тапшырманы кантип өздөштүрө алат экендигин алдын ала билип, тапшырмаларды жеңилдетүүгө аракет кылышы керек.

5. Иш. Балдарды ар түрдүү жумушту аткарууга үйрөтсө болот, анын ичинде үйдү же короону тазалоо, кир жуушу, офисте эмгектенүү, мал багуу жана короодогу ишти аткаргандыкка үйрөтүүгө болот. Ар бир адамдын өзгөчөлүктөрү бар, ошондуктан өзгөчө жөндөмдүүлүктөрдү ачыкка чыгарып, ага туура келген ишти табууга жардам берүү зарыл.

6. Кыймылдарды жөнгө салуу жөндөмдүүлүгү. Мындай балдардын кыймыл жөндөмдүүлүгү жай өнүгүп, кыймылдары эпсиз болуп, кайталана берет.

Окутуудагы кыйынчылыктардын оор деңгээли

1. Сүйлөө жөндөмдүүлүгү. Сүйлөө жөндөмдүүлүгү төмөн, балдар жөнөкөй сөздөрдү сүйлөп, жөнөкөй көнүгүүлөрдү түшүнүшү мүмкүн. Ага карабастан, атайын программаларды колдонуу аркылуу кыска сүйлөмдөрдү түзүүгө үйрөтсө болот.

2. Социалдык ыкмалар. Эмоциялар аз көрүнүшү мүмкүн, бирок дайым байланышып турган адамдарга өзүнүн жакшы көрүү сезимин билдирет. Буга карабастан, бул адам менен баланын тыгыз байланышы болбосо, мындай көрүнүш адатка айланбай эле, жок болуп кетиши мүмкүн.

3. Жүрүм-туруму. Жүрүм-туруму тынч жана түнт болушу мүмкүн же, тетирисинче, толкунданган жана тынчсыз болушу мүмкүн.

4. Өзүн өзү тейлөө ыкмалары. Мындай ыкмалар жай өнүгөт, бул үчүн ыкмаларды балага көп жолу көрсөтүп, туруктуу түрдө кайталоо усулдарды колдонуу керек.

5. Окууга болгон жөндөмдүүлүк (академиялык усулдар). Жөнөкөй мектептердин окутуу программасы окутуунун оор деңгээлиндеги кыйынчылыктары бар балдарга туура келбейт. Буга карабастан, мындай балдарга ылайыкталган программалар колдонуу аркылуу аларга бир нече ыкмаларды үйрөтүүгө болот. Көпчүлүк учурларда алар окуу жана жазуу ыкмаларын өздөштүрө алышпайт, бирок сүрөт тартуу, кол өнөрчүлүк, театр, бий өндүү тажрыйба сабактарында өзүн көрсөтө алышат.

6. Кыймылдарды жөнгө салуу жөндөмдүүлүгү. Мындай балдардын дене өнүгүшүнүн начарлашы байкалат. Кыймылдар чектелип, эпсиз, кээ бир учурларда иретсиз болушу мүмкүн. Мындай балдар, башка балдарга караганда кеч кыймылдап, кечирээк басып башташат.

Окутуудагы кыйынчылыктардын акыркы деңгээли

1. Сүйлөө жөндөмдүүлүгү. Адатта, сүйлөй алышпайт, бирок, кандайдыр-бир үн чыгара алышат. Балдар, көпчүлүк учурларда, башка адамдар сүйлөгөндө, сөздүн маанисин түшүнбөгөндүгүн натыйжасында эч кандай жооп бере алышпайт, же болбосо, мисалы, интонацияны гана кабыл алышат.

2. Таасирденүү. Акырын чыккан табыштарды, кандайдыр-бир даамды, ал түгүл кээ бир учурларда денесинин бир жери ооруганын да сезе алышпайт. Ал эми башка балдарда, тетирисинче, тамактануу сезими абдан өнүгүп, колуна тийген нерселердин баарын – топуракты, чүпүрөктү, таштандыларды жей башташат.

3. Жүрүм-туруму. Көпчүлүк учурларда балдардын жүрүм-туруму физиологиялык муктаждыктарына жараша болот. Мындай балдар, курсагы ток, кийими кургак, баарына ыраазы болгон учурларда тынч болушу мүмкүн, ал эми аларга бир нерсе жакпаса, капа болушу же/жана толкунданышы мүмкүн. Башка адамдарга карата жана өзүнө да агрессивдүү болушу мүмкүн.

4. Өзүн өзү тейлөө ыкмалары. Күчтүү усулдарды колдонуу аркылуу кээ бир балдар өзүн өзү тейлөөнүн айрым ыкмаларын өздөштүрө алышат.

5. Окууга болгон жөндөмдүүлүк (академиялык усулдар). Балдар жалпы билим берүү программасы боюнча окутулбайт, бирок, тажрыйбалык ыкмаларынын деңгээлин жогорулатуу жана мээнин иштешине түрткү берүү максатында алар сөзсүз мыкты окутулушу керек.

Даун синдрому

Даун синдрому – бул генетикалык абал (Мисалы, бала түйүлгөн учурдан баштап), ал ашыкча хромосоманын жаралуусунун натыйжасында пайда болот. Хромосомалар – бул кип-кичинекей бөлүктөр, алар денебиздин ар бир клеткасында бар. Алар, тукум куучу бардык мүнөздөмөлөрдүн «көчүрмөсүн» өзүнө камтып, ДНК деп аталган химиялык курамды билдирген коддоштурулган түрдөгү формадан турат. Ар бир клеткада хромосомалардын 23 түгөйү бар, демек, алардын бардыгы 46 хромосома. Түгөйдүн бирөөсү атасынан, экинчиси энесинен өтөт.

1959-ж. француз генетик профессор Джером Лежу, 21-хромосоманын ашык көчүрмөсү болгондугунан улам жалпы жонунан 47 хромосома жаралдыгынын натыйжасында Даун синдрому пайда болушун ачты, ошондуктан. *Синдром – бул, белгилердин же мүнөздөмөлөрдүн топтолушу.* «Даун синдрому» англис доктор Джон Лэнгдон Даундун атынан келип чыкты, ал, ашыкча хромосома табылганга чейин дээрлик 100 жыл мурун 1866-жылы бул синдромду сүрөттөдү. Мисалы, Улуу Британияда күн сайын Даун синдрому бар бир-эки бала төрөлөт, демек 1000 баланын ичинен бир бала бул ооруга кездешет. Даун синдрому бар адамдардын бардыгында окутуудагы кыйынчылыктардын аныкталган деңгээли (акыл жетишпегендиги) байкалат. Бир адамдын майыптуулук деңгээли экинчи адамдын майыптуулук деңгээлине окшобойт, наристе төрөлгөндө да бул деңгээл кандай болоорун биле албайбыз.

Даун синдрому пайда болгондугунун себеби кандай?

Ашыкча 21-хромосоманын пайда болушунун себебин биз дагы эле билбейбиз. Ал энесинен да, атасынан да өтүшү мүмкүн. Даун синдромунун кеңири таркалган түрү - бул Стандарттуу трисомия 21 (ошондой эле, Алгачкы трисомия 21 же Кадимки трисомия 21 деп

аталат), ал клетканын туура эмес бөлүнүшүнө байланыштуу, мунун натыйжасында 23 хромосоманын ордуна 24 хромосомасы бар жумуртка клеткасы же сперматозоид пайда болот. Мындай жумуртка клеткасы же сперматозоид кадимки жумуртка клеткасы же сперматозоид бириккен учурда, жаңы жаралган түйүлдүктүн биринчи клеткасы 46 хромосоманын ордуна 47 хромосомага ээ болуп, баланын бардык клеткалары 47 хромосома менен өнүгүп баштайт. Тигил же бул адам 24 хромосомасы бар жумуртка клеткасын же сперматозоидди жаратышы мүмкүн же мүмкүн эмес деп эч ким алдын ала айта албайт. Улуураак курактагы энелерден төрөлгөн балдар Даун синдромуна көбүрөөк кездешүүнү билебиз, бирок, бул эмне себептен болуп жатканын айта албайбыз.

Балабызды Даун синдрому боло тургандыгынан сактай алабызбы?

Даун синдрому менен ооругандыгы үчүн балаңызды күнөлөбөгүлө. Кош бойлуу мезгилинде же андан мурун кандайдыр-бир нерсени туура эмес кылдым деп ойлобогула. Туура эмес эч нерсе кылган жоксуз. Бул бардык улуттарда, социалдык катмарларда жана дүйнөнүн бардык өлкөлөрүндө болот. Бул көрүнүшкө ар бир адам учурашы мүмкүн.

Бул, келечекте төрөлгөн балдарыбыз да Даун синдрому менен оорушат экендикти билдиреби?

Стандарттуу трисомия 21 тукум куучу оору эмес. Буга карабастан, Даун синдрому менен ооруган балаңыз болсо, анда ар бир кийинки балаңыз оорулуу төрөлө турган мүмкүндүк жогорулайт. Жалпысынан, мындай мүмкүндүк 1 пайыздан 100 пайызга чейинки аралыкта жана 1 пайыздан 200 пайызга чейинки аралыкта жатат, бул «күтүлбөгөн жерден» эгиз төрөлүүгө караганда төмөн. Мындан кийин кош бойлуу болоордон мурун генетик адис менен сүйлөшсөңүз, абдан пайдалуу болмок, ал Сизге ийне-жибине чейин түшүндүрөп, кеңеш берет.

Ашыкча хромосома балабыз үчүн эмнени билдирет?

Даун синдрому бар бардык адамдар аныкталган денелик мүнөздөмөлөргө ээ, бирок кичинекей балдарга келгенде өзгөчөлүктөр болушу мүмкүн. Башка балдарыңыздай эле, Даун синдрому бар балаңызга атасынан да, энесинен да мүнөздүү белгилер өтөт, муну менен бирге жалпы жонунан Даун синдрому үчүн мүнөздүү жалпы белгилер да болот. Сиздин балаңыз эч кимге окшобойт. Айрым ата-энелер, бир жагынан, бул денелик мүнөздөмөлөрдүн саны менен, экинчи жагынан, төрөлгөн баланын мындан аркы өнүгүшүнүн ортосунда байланыш бар же жок экендигин түшүнгүсү келет. Ал эми иш жүзүндө мынчалык эрте стадияда балаңыздын мүмкүнчүлүктөрүнүн деңгээлин алдын ала айтуу болбойт. Ашыкча хромосома балаңыздын өнүгүшүнүн басаңдашын жана окуутуда кыйынчылыктарга дуушар болушун билдирет, буга карабастан, тийиштүү колдоо жана жардам көрсөтүлсө, Даун синдрому бар балдардын көпчүлүгү сүйлөөгө, жүрүүгө, велосипед айдоого, окууга жана жазууга үйрөнө алышат, тактап айтканда, башка балдар кыла алган нерселерди өздөштүрүлө алышат. Адатта, алардын өнүгүшү анча-мынча басаңдап калат.

Даун синдромунун жалпы белгилери кандай?

1. Башка балдарга караганда, балаңыздын булчуңдары жана муундары анча катуу эмес. Чоңойгон сайын алар бекем болуп баштайт.
2. Башка балдарга караганда, балаңыздын салмагы азыраак болуп, акырындык менен чоңойот.
3. Даун синдрому бар баланын көзүнүн кареги үстүңкү жагына же бир тарапка кайрылышы мүмкүн. Көзүгүн кабыгы өзүнчө бүгүлгөн (эпикантус), мындай нерсе чалыр

көздүүлүктү билдирет. Бул, көз көрбөгөндүктү же начар көргөндүктү билдирбейт. Жөн эле көздөрдүн көрүнүшү башкача.

4. Башка балдарга салыштырганда, балаңыздын башынын желкеси жалпак болушу мүмкүн.

5. Даун синдрому бар балдардын көпчүлүгүнүн алаканында бир бырыш бар. Дарыгерлер бул бырышты Даун синдрому бар баланын белгиси катары эсептешет. Бирок, Даун синдрому жок балдардын да мындай бырышы болушу мүмкүн.

Балдардын баары бири-биринен айырмаланат, мындай көрүнүш Даун синдрому менен ооруган балдарга да тиешелүү. Айрым балдардын Даун синдрому бар экендиги төрөлгөндөн кийин ошол замат билинет, ал эми кээ бир балдар жөн эле башка балдарга окшобой, жүрүм-туруму анча-мынча айырмаланат. Буга карабастан, тажрыйбалуу дарыгерлер жана акушеркалар, адатта, бала төрөлөөр замат маанилүү айырмаларды байкай алат, хромосомаларды текшерүү үчүн канга анализ жүргүзүлүшү керек.

Даун синдрому менен ооруган баланын келечектеги ден соолугу кандай болот?

1. Төш клеткасынын жана мурундун көндөйлүктөрүнүн ден соолук маселеси. Даун синдрому менен ооруган балдар жана наристелер төш клеткасынын жана мурундун көндөйлүктөрүнүн жугуштуу ооруларына жакын, бирок, өткөн заманга караганда, медицина жана саламаттыкты сактоо мекемелери жетишкен ийгиликтердин аркасында мындай оорулар жашоого коркунуч алып келбейт.

2. Тамактануу маселеси. Даун синдрому менен ооруган балдар наристе курагында тамактанууну каалабайт же алсыз болот. Бир убакта эмүү, жутуу жана дем алуу үчүн айрым балдардын кыймылы жеткилитүү түрдө жөнгө салынала элек, ошондуктан анчы-мынча деми кысылып, тамак-ашты чачыратып баштайт. Мындай кыйынчылыктар, көпчүлүк учурда, төрөлгөндөн кийин биринчи эки жуманын ичинде пайда болот. Ымыркай, алы жоктугунан, эмчекти эме албайт, сиз эмизгиңиз келсе, анда эмизүүгө аракет кыла бериңиз, бул, акыры оң натыйжага алып келет.

Баланы бөтөлкөдөн жасалма сүт менен тамактандырууга өтсөңүз болот, анткени мындай тамактануу бала үчүн жеңилерээк, жасалма сүт да балаңызга зыян келтирбейт. Сиз да, сиздин балаңыз да ыраазы болуп турганыңыз абдан маанилүү!

Тамактануу учурунда шашпагыла. Даун синдрому бар балдар жай тамактанышат, ошондуктан тамак-аш берүү учурун кыскартпагыла. Тамактанып жаткан мезгилдин ичинде балаңыз үргүлөп кетиши да мүмкүн. Мындай болгондо, бетин, ээгин же буттарын кытыгылап көргүлө.

3. Температурага көз салуу. Кээде баланын жүрөк согуу механизми төрөлгөндөн кийин жакшы иштебейт. Ошондуктан, бала уктаган жерде жылуу болсун (18°C температура болсо, абдан жакшы), өтмө шамал урбашы керек. Ошол эле учурда бөлмөдө абдан жылуу болсо, бул, бала үчүн коркунучтуу абал, ошондуктан баланы өзгөчө жылуу кармабагыла. Аба кургак болбой, анча-мынча нымдуураак болсун, ошондо бала эркин дем алат.

4. Терини кароо. Балаңыздын териси кыйла кургак болушу мүмкүн. Сууга түшүрүп, терисин балдарга арналган май менен майлап турушуңуз керек. Терисин кургатпоо үчүн күн сайын балдарга арналган майды, мисалы, E45 кремди, атыр кремди же оливка майын майлаңыз. Аллергиянын пайда болушун унутпаңыз. Аллергия болуп калса, анда дарыгер же фармацевт башкача дарылашат. Дарыгердин кеңеши боюнча кремди тандап алыңыз.

5. Баланын тилине көзөмөл салыңыз. Балким, бала өз тилин жөнгө сала албайт, анда Сиз ага өзгөчө көңүл бурушуңуз керек. Оюн, беттин мимикасы жана катуу үн чыгаруу

аркылуу беттин жана тилдин булчуңдарын өнүктүрүүгө, ошондой эле үн чыгарууга жана сүйлөө жөндөмдүүлүгүн жакшыртууга жардам берилет. Муруну жабылган учурда, бала оозу менен дем алып, тилин чыгара баштайт, ошондуктан мурундун таза болушу зарыл. Баланы өз тилин жөнгө салууга үйрөтүү үчүн тилин кыймылдатууга багытталган оюндарды ойноңуз.

6. Жүрөк согуу маселеси. Даун синдрому менен ооруган үч баланын ичинен болжол менен бирөөсү жүрөк согуу маселесине дуушарланат. Алардын айрымдары анча деле маанилүү эмес, мисалы, жүрөктүн дүрүлдөшү, ал эми башкалар абдан катуу болуп, дарылоону же/жана хирургиялык кийлигишүүнү талап кылат.

Педиатр наристени биринчи караганда, баланын жүрөгүн текшерип, шектенип калса, баланы дагы бир жолу карап чыгуу зарыл. Унутпаңыз, наристени биринчи жолу карап жатканда, жүрөк оорусу билинбей калышы мүмкүн, ошондуктан бир жашка чыкканга чейин дарыгер ымыркайды туруктуу түрдө изилдеп турушу керек. Сизди бир нерсе тынсыздандырып жаткса, ошол замат дарыгерге кайрылыңыз!

Үй бүлөңүздө Даун синдрому бар бала болсо, бул, башка үй бүлө мүчөлөрүнө кандай таасирин тийгизет?

Үй бүлөдө Даун синдрому бар бала болсо, мындай абалга көнө турган мезгил керек. Башка балдарыңызга караганда, ал баланы багууда кандайдыр-бир кыйынчылыктарга туш келесиз. Бул бала үй бүлөңүздүн мүчөсү экендигин түшүнүү үчүн убакыт керек. Башка балдарыңыздай эле, Даун синдрому бар баланын да өзүнүн мүнөзү жана жеке өзгөчөлүктөрү бар.

Балабыздын келечеги кандай?

Ата-энелердин көпчүлүгү биринчи убакта төмөнкү суроолорду берет:

- Чоңойгондо, балам эмне кыла алат?
- Балабыздын келечеги жакшы болоору үчүн биз эмне кыла алабыз?

Даун синдрому бар балдар да узак созулган жана бейпилдүү жашоо сүрүшү мүмкүн. Көз карандысыз болуу жана өзүн-өзү тейлөө үчүн аларга шарт түзүш керек. 50 жашка чейин бизге туш келген кыйынчылыктарды бул адамдар да тартат: мектеп, андан аркы билим алуу, иш жана турак жай. Зарыл болгон тейлөөлөр көрсөтүлбөйт, ушундан улам Кыргызстанда мындай маселелерди чечүү абдан татаал нерсе. Европа өлкөлөрүндө мындай диагнозу бар балдар жөнөкөй мектептерде жакшы окушат. Муну менен бирге балдардын/чоң адамдардын көпчүлүгү өмүр бою ар кандай тейлөөлөргө муктаж болуп, өз үй бүлөсүнөн жардам сурашат. Ар кайсы адамдардын тейлөөлөрдү кабыл алуу мүмкүнчүлүгү жашаган жерлерине жараша болот, мындан тышкары, абал да өзгөрүлүп турат. Даун синдрому бар балдар чоңойгондо, аларга керектүү тейлөөлөр жоюулуп калышы мүмкүн, буга байланыштуу, көпчүлүк ата-энелер, биз дүйнөдөн кайтканда, балдарыбыз менен эмне болот деп тынчсызданат.

Церебралдык шал оорусу

Колдонмонун бул бөлүгүндө церебралдык шал оорусу, анын себептери тууралуу сөз болот, ошондой эле анын таасирин сүрөттөө үчүн пайдаланылган айрым терминдер келтирилет. **Церебралдык шал оорусу – бул, кыймылды, кыймылсыз абалды жана координацияны жабырлантуучу абал.** Бул маселелер төрөлгөндө пайда болушу мүмкүн, ал эми кээ бир учурларда эрте балалыкка чейин билинбейт. Церебралдык шал оорусу – бул ар тараптуу абал, адамдарга ар кандай таасир этиши мүмкүн. Церебралдык шал оорусу, адаттагы түшүнүккө караганда, көбүрөөк кездешет. Азыркы учурда 400 баланын ичинен болжол менен

бирөөсү бул абалга дуушар болду. Церебралдык шал оорусу адамдардын бардык социалдык катмарларында жана этностук топторунда болушу мүмкүн.

Дарыгерлер баланын мээси эмне себептен бузулуп, өнүкпөй калгандыгын көпчүлүк учурда түшүндүрө алышпайт, анткени бала церебралдык шал оорусу менен ооруп калгандыгынын атайын бир себеби жок. Церебралдык шал оорусунун себептери ар тараптуу жана татаал болот. Айрым изилдөөлөр, бала төрөлгөнгө чейин мээге таасир этүүчү факторлор церебралдык шал оорусунун пайда болушуна таасир тийгизгенин көрсөттү. Таасирин тийгизе алган, белгилүү себептер өзүнө төмөнкүлөрдү камтыйт:

- кош бойлуулуктун эрте мезгилинде жуккан инфекция;
- оор жана эрте келген төрөт;
- церебралдык (мээсине) кан куюлуу. Оор жана эрте келген төрөткө караганда, бул көп кездешет.
- мээнин туура эмес өнүгүшү.
- генетикалык байланыш – бирок бул абдан сейрек кездешет.

Церебралдык шал оорусу, мээ муундарга жиберген билдирүүлөргө таасир этет. Мээнин кайсы бөлүгүнө оорунун тиешеси бар экендигине байланыштуу, церебралдык шал оорусунун үч түрү болот: спастикалык, атетоиддик (же дискинетикалык) жана атаксиялык. Ар кайсы адамдарга жараша, церебралдык шал оорусунун белгилери кыйла айырмаланат, айрым адамдарда эки же андан ашык түрүнүн жыйымы бар.

Дарыгер церебралдык шал оорусу бар баланын келечегинде эмне болоорун көпчүлүк учурларда айта албайт. Церебралдык шал оорусу өнүкпөйт, башкача айтканда, бала чоңойгон сайын бул оору татаалданбайт, бирок, айрым кыйынчылыктар көзгө көбүрөөк илинип калынышы мүмкүн.

Церебралдык шал ооруну дарылоого болбойт. Эгерде бала эрте жашынан жакшы шарттарда багылса, анда бул, муундарын пайдаланууга жардам берүүдөн улам өнүгүү жана көзкарандысыз болуусуна көмөк көрсөтөт. Ошондой эле, церебралдык шал оорусу менен ооруган айрым адамдарга жардам бере алган дарылоонун ар кандай жолдору бар.

Спастикалык церебралдык шал оорусу

«Спастикалык» термини «катуу» дегенди билдирип, церебралдык шал оорусунун бул формасы булчуң эттерин чыңап, муундагы кыймыл жөндөмдүүлүгүгүн деңгээлин төмөндөтөт. Бул түрү церебралдык шал оорусунун эң кеңири таркалган формасы, мында дененин ар кайсы бөлүктөрү жабыркашы мүмкүн. Көпчүлүк учурларда спастикалык церебралдык шал оорусу бар адам басуу же кыймылдоо үчүн көп аракет кылышы керек. Эгерде адамдын денесинин жарымы гана ооруса, анда бул оору «гемиплегия» термини менен аталат (дененин жарымы шал болуп калган). Эгерде буттары ооруп, колдору оорубаса же аз эле ооруса, анда бул оору «диплегия» деп аталат. Эгерде колдору менен буттары бирдей ооруса, анда «квадриплегия» термини колдонулат (колу-буттарынын шал болуп калганды).

Атетоиддик (же дискинетикалык) церебралдык шал оорусу

Атетоиддик церебралдык шал оорусу менен ооруган адамдар башаламан кыймылда болушат, анткени алардын булчуң тонусу ийилчээк жана эркин абалдан чыңалган. Алардын сөзүн түшүнүү кыйын, себеби алар тилин, дем алуусун жана үн түйүндөрүн башкара алышпайт. Ошондой эле угуу сезими жагынан да кыйынчылыктарга кездешет.

Атаксиялык церебралдык шал оорусу

Атаксиялык церебралдык шал оорусу менен ооруган адамдар тең салмактуулукту сактай алышпайт. Ошондой эле, алар айланасында эмне болуп жатканын жакшы

түшүнүшпөйт, ошондуктан тегеректеги мейкиндикти туура кабыл алышпайт. Атаксия бүт денени жабыркатат. Атаксиялык церебралдык шал оорусу бар көпчүлүк адамдар жакшы баса алышпайт. Алардын колдору шалкылдайт, сүйлөгөн сөздөрү түшүнүксүз болот.

Церебралдык шал оорунун түрүн аныктоо кыйын, ал эки же үчтөн ашык түрлөрүнөн да турушу мүмкүн. Эки адам церебралдык шал оорусунун бир түрү менен оорубайт. Айрымдарда церебралдык шал оорусу өтө жеңил формада болгондуктан, анын натыйжасы көп деле байкалбайт. Ал эми башкаларда өтө оор формасы болуп, алар күнүмдүк жашоосунда да жардам алууга муктаж.

Ооруга байланыштуу башка кыйынчылыктар

Башка кыйынчылыктар жана ден соолуктун начарлашы, негизинен, церебралдык шал оорусу бар адамдарда пайда болушу мүмкүн, ошондуктан айрым түрлөрүн билип алсаңыз, сизге пайда гана алып келет:

1. Церебралдык шал оорусу менен ооруган балдардын уйкусу начар болуп, ичи катыйт. Мындай учурда дарыгер тийиштүү кеңештерди бере алат.

2. Церебралдык шал оорусу бар адамдардын сүйлөө кебинде маселелер болгондугунун кесепетинен тамак-ашты чайноого жана жутууга байланыштуу кыйынчылыктары болушу мүмкүн. Мындай учурда логопед өз кеңештерин берип, жардам көрсөтөт.

3. Айрым церебралдык шал оорусу бар адамдардын эпилепсиясы да болушу мүмкүн. Ага көзөмөл салуу үчүн үзгүлтүксүз дарылануу керек.

4. Кээ бир церебралдык шал оорусу бар адамдар формаларды бири-бирине салыштыра алышпайт жана алардын айырмачылыктарын көрө алышпайт. Бунун себеби, көз көрбөгөндүк эмес. Көргөн нерселерди жакшы өздөштүрө албайт жана ушундан улам айлана чөйрөдөгү мейкиндикти да туура кабыл албайт.

5. Церебралдык шал оорусу бар адамдардын кандайдыр-бир нерсени өздөштүрүү жөндөмдүүлүгү начар, мунун негизинде алар жай үйрөнүшөт. Кыйынчылыктар жеңил, орто жана татаал болушу мүмкүн. Мээнин кайсы бөлүгү жабыркаганына жараша, окуу, сүрөт тартуу же арифметикада «өздөштүрүүнүн белгиленген кыйынчылыгы» же спецификалык ишмердиктеги кыйынчылыктар болушу мүмкүн.

6. Церебралдык шал оорусу менен ооруган адамдын интеллекти орто же ортодон жогору болот.

Дүлөйлүк жана начар угуу

Бала дүйлөй болуп төрөлүшүнүн же ымыркай курагында укпай калгандыгынын себептери көп. Кээ бир учурларда себеп аныкталбайт. Балаңыз дүйлөй болуп калгандыгын себебин аныктоо үчүн дарыгер Сизге мындан аркы изилдөө жүргүзүүнү сунуш кылышы мүмкүн. Балаңызды карап жаткан аудиолог (сурдолог) мындай изилдөөлөр туурасында Сизге кошумча маалымат бере турган булактарды тактай алат.

Бул бөлүмдө бала төрөлө элек мезгилде пайда болгон дүлөйлүктүн түрлөрү жана себептери, ошондой эле төрөлүү учурунда же төрөлгөндөн кийинки абалда дүлөйлүккө алып келген себептер көрсөтүлөт.

Төрөлө элек мезгилде (төрөлүүдөн мурун) пайда болгон дүлөйлүктүн себептери

Мисалы, Европада жыл сайын төрөлүүчү балдардын болжол менен жарымынын дүлөйлүгүнүн себеби генетикада жатат. Ата-энеси дүйлөй болбосо да, үй бүлөдө дүйлөй бала

төрөлүшү мүмкүн. Мындай балдардын дээрлик 70 пайызы келечекте кандайдыр-бир башка кошумча кыйынчылыктарга дуушар болбойт. Калган дүлөй балдардын 30 пайызы үчүн мындай ген ден соолугуна кошумча маселелерди туудуруп, майыптуулуктун башка формаларынын өнүгүшү үчүн себепкер болушу мүмкүн.

Кош бойлуу учурундагы маселелер да дүлөйлүккө алып келиши мүмкүн. Краснуха (кызамыктын бир түрү), цитомегаловирус (CMV), токсоплазмоз жана герпес баланын дүлөй төрөлүшүнүн себеби катары эсептелет. Ошондой эле, угуу жөндөмдүүлүгүнө терс таасир берүүчү айрым медициналык препараттар бар, алар бала төрөлө электе угуу системасын бузушу мүмкүн.

Ымыркай курагында дүлөйлүккө алып келген себептер (төрөлгөндөн кийинки себептер)

Төрөлгөндөн кийин баланын угуу жөндөмдүүлүгүнүн жоголушуна айрым себептер бар. Мисалы, ымыркай мөөнөтүнөн эрте төрөлсө, анда дүлөй болуп калышы мүмкөн же кийинчерээк кулагы укпай калышы мүмкүн.

Мөөнөтүнөн эрте төрөлгөн ымыркайлар ар кайсы ооруларга дуушар болушат, бул оорулар баланын кулагы укпай калышына алып келиши мүмкүн. Ошондой эле, мисалы, сарыктын татаал түрү менен ооруйт же балага кайсы-бир учурда кислород жетишпей калат. Бул эки себеп да дүлөйлүккө алып келет. Менингит, кан оорусу же сакоо өңдүү оорулар да кулактын укпай калышына алып келиши мүмкүн. Оорулардын башка түрлөрүн дарылоо үчүн колдонулган дары-дармектер да угуу жөндөмдүүлүгүнө терс таасир тийгизиши мүмкүн. Кээ бир учурларда баштын жаракаты, катуу үн же дүрүлдөө кулактын начар угуусуна алып келет.

Дүлөйлүктүн эки негизги түрү бар:

1. Сенсордук-нервдик дүйлөйлүктү кээде нервдик дүлөйлүк деп аташат, бул, ички кулактын укпай калышы. Адатта, бул, ички кулактагы үлүлдүн начар иштешин билдирет.

2. Өткөрүүчү дүлөйлүк үн сырткы же орто кулактардан ички кулакка өтө албагандыкты билдирет. Буга, адатта, сырткы кулактагы мом же орто кулактагы суюктук (жабышкан кулак) өңдүү тыгындар себепкер болот. Жабышкан кулак – бул, кеңири таралган көрүнүш, өзгөчө, мектепке чейинки курактагы балдарда кездешет.

Ошондой эле, балдарда сенсордук-нервдик жана өткөрүүчү дүлөйлүктүн айкалышы байкалат. Аларда туруктуу өткөрүүчү дүлөйлүк байкалышы мүмкүн, бирок бул сейрек кездешет.

Кулагы начар уккан балдардын аз саны таптакыр дүлөй. Кулагы начар уккан балдардын көпчүлүгү катуу үндөрдү же кандайдыр-бир тездик менен угулган үндөрдү угушу мүмкүн, ал эми угуу аппараттын жардамы менен андан да көп үндөрдү уга алат.

Ар түрдүү изилдөөлөр (тесттер) эмне үчүн жүргүзүлөт?

Угуу жөндөмдүүлүгүнүн деңгээлин аныктоо үчүн ар түрдүү ыкмалар бар. Кайсы тестти өткөрүүнү сурдолог чечет. Бул чечим балаңыздын курагына жараша болот. Дүлөйлүктүн түрүн аныктоо үчүн изилдөө жүргүзүлүшү керек. Бул тесттердин жардамы менен угуу жөндөмдүүлүгүнүн деңгээли жана дүлөйлүктүн түрү белгиленет. Балаңыз кичинекей болсо, анда толук маалымат алуу үчүн сурдолог бир нече тесттерди жүргүзүшү керек.

Дүлөйлүктүн ар кайсы деңгээли бар, алар жеңил, орто, оор жана толук дүлөйлүк деп аталат. Дүлөйлүк түрлөрү децибел менен чагылдырылат. Кулагын изилдөө үчүн балаңыз менен бейтапканага дагы бир жолу барганда, сурдологдон изилдөө натыйжасын колуңузга берүүнү өтүнүз. Балаңызды окуткан мугалимдер же башка адистер Сизге суроо бериши мүмкүн, ошондуктан балаңыздын угуу жөндөмдүүлүгүнүн деңгээлин билишиңиз керек.

Дүлөй балдар менен мамиле түзүү

Башка адамдар менен мамиле түзүү, билим алуу – бул, бардык балдар үчүн табигый нерсе. Эгерде балаңыз кичинекей болсо, анда ал, сиз менен мамиле түзүүнү үйрөнгөн убакта Сиз да ошол учурда аны менен байланыш түзүүнү үйрөнө аласыз. Ал чоңураак болсо, анда Сиз менен кантип мамиле түзүүнү билип калды. Мисалы, кээ бир балдар, аларды эч ким үйрөтпөсө деле, башка адамдардын эрининин кыймылы боюнча сөздөрдү түшүнө алат.

Башка адамдар менен байланышуу аркылуу айлана чөйрөнү билип, таанып баштайбыз. Бойго жетүү учурунда башка адамдар менен мамиле түзүү аракеттер жеке инсандык сезимди жана социалдык байланыштарды өздөштүрүүгө көмөк көрсөтөт.

Дүлөй балдар байланыштын жакшы усулдарын жана тил ыкмаларын өнүктүрүү үчүн башка адамдардын эркин сүйлөгөндүгүн угууга муктаж. Буга, оозеки сүйлөө же жаңсоо тили жолу менен, же болбосо, тигил да бул да ыкма аркылуу жетүү болот.

Дүлөй балага жакшы коммуникациялык жана тил ыкмаларын өздөштүрүү үчүн төмөнкү кеңештер жардам берет:

- дүлөйлүктүн эрте коюлган жана так диагнозу;
- тийиштүү жардамды туура тандоо;
- Сиз тарабынан баланы оң кабыл алгандык, ата-энеси катары аны колдоо жана жардам берүүнү каалоо;
- ата-энеси катары башка тараптардан маалыматты, кеңештерди жана жардамды алуу мүмкүнчүлүгү;
- дүлөйлүк маселеси жөнүндө үй бүлө мүчөлөрүнө маалымат берүү мүмкүнчүлүгү.

Сиз эң жакшы жолду тандап, балаңызды мамиле түзүүгө үйрөтөсүз, Сиз үчүн мындай чечим татаалдыкты туудурат, ошондуктан байланыштардын бардык жолдору туурасында ачык жана толук маалыматты билишиңиз керек.

Мамиле түзүү боюнча кеңештер

Дүлөй балаңыз менен байланышып жатканда айрым кеңештерди эсиңизден чыгарбаңыз, алар төмөндө берилди. Бул кеңештер оозеки сүйлөгөн же жаңсоо тилин колдонгон, же болбосо, тигил да бул да байланышты пайдаланган балдарга тиешелүү:

- сүйлөөрдөн мурун, баланын көңүлү Сизге бурулдубу же жокпу, ошону байкаңыз;
- баланын так көзүнө караңыз. Балаңыз турган деңгээлде турууга аракет кылыңыз, колдоруңуз көрүнсүн, же бала эриниңиздин кыймылдары боюнча айта турган сөздөрүңүздү түшүнсүн, б.а. Сиз менен баланын ортосунда бир-эки метр болсун;
- бөлмө жарык болсун, терезеге аркаңыз менен турбагыла, анткени көлөкө болгондо, бала, мимикаңызды көрбөй калат же эриниңиздин кыймылдары боюнча айта турган сөздөрүңүздү түшүнбөй калат;
- так, жөнөкөй жана кадимкидей темпте сүйлөгүлө. Кыйкырбагыла, анткени бала, Сизди ачууланып жатат деп ойлошу мүмкүн. Мындан тышкары, кыйкырык эрининин кыймылдарын бузат;

- сырттан угулган үндөрдү мүмкүн болушунча азайтыңыз. Үн аппаратын, кохлеардык имплантантты колдонгон балдар, дүлөйлүктүн жеңил формасы менен ооруган же бир жагынан дүлөй балдар үн аппаратын пайдаланбаса, Сиздин сөзүңүздү түшүнүшпөйт. Бөлмөдө килем жайылса жана терезе парда илинип турса, анда сырттан угулган үндөрдү төмөндөтсө болот, алар тоскоолдук кылбайт;

- ал түгүл жаңсоо тилин колдонбогон бала менен сүйлөшүп жатканда да, сөздөрүңүздү балага жеткирүү үчүн мимиканы же колдоруңузду пайдаланыңыз;

- сүйлөп жатканыңызда, тамактанууга, тамеки чегүүгө же бетиңизди жабууга тыюу салынат. Сакал, мурутту алып туруңуз, күндөн коргой турган көз айнек түздөн-түз байланышты түзүүгө тоскоолдук кылганын унутпаңыз;

- топтун ичинде иштегенде, балдар кезеги менен сүйлөшү керек, бала ким сүйлөп жатканын билиши керек, ошондуктан, кезеги келген бала, сүйлөрдөн мурун колун көтөрсүн;

- аңгемешүүнүн башка темасына өткөндүгүн бала түшүнүп жатабы же жокпу, билиңиз;

- айрым сөздөрдү жана кол кыймылдарды түшүнүү бала үчүн татаал болушу мүмкүн.

Мындай учурда ошол эле мааниге ээ болгон башка сөздөрдү жана кол кыймылдарды колдонула. Түшүнүксүз сөздөрдү колдонбоого аракет кылыңыз;

- сүйлөмдөрдүн ортосунда пауза кылыңыз, Сиз балаңыз менен бири-бириңизди түшүнүп жатканыңызды сезиңиз. Сөз эмне жөнүндө болуп жатканын түшүнбөй калса, балаңызга, Сизди токтотуп, суроо берүүнү үйрөтүңүз.

Сокурдук жана көрүү жөндөмдүүлүгүнүн начарлашы

Бул колдонмо Сизге кантип жардам бере алат

Бул колдонмо Сизде пайда боло турган бир нече алгачкы суроолорго жооп берет. Көрүү жөндөмдүүлүгүнүн бузулушунун себеби кандай? Сокур адамдар бир нерсе көрө алабы? Алар кантип басышат же окушат? Бул колдонмо фактылар жана маалымат берүү жолу менен сокурдук маселеси жөнүндө биздин алдын ала ой-пикирибизди өзгөртүүгө аракеттенет.

Көрүү жөндөмдүүлүгү бузулган адамдар калктын бардык катмарларында кездешет, алардын жашоосу ар кандай болот. Бул ооруга ар бир адам өзүнчө дуушар болот.

Көрүү жөндөмдүүлүгү бузулган адамдардын көпчүлүгү өз алдынча жашайт, алардын турмушу жетиштүү. Айрым адамдар сырттан жардам алууга муктаж болуп, күнүмдүк жашоого көнүшү керек. Азиз жана дүлөй адамдардын коому өндүү уюмдар зарыл болгон колдоону жана жардамды көрсөтө алат.

«Көрүү жөндөмдүүлүгү бузулган адамдар» деген сөзгө, көрүү жөндөмдүүлүгү толугу менен же жарым-жартылай начарлаган адамдардын бардыгы кирет. Көрүү жөндөмдүүлүгүнүн бузулушу – бул, Кыргызстанда белгиленген майыптуулуктун эң кеңири таркалган түрү, ал, майыптуулуктун башка формаларына караганда, улуураак курак менен байланыштуу. Улгайган сайын көрүү жөндөмдүүлүгүнүн бузулушу маселесине дуушар болуу мүмкүндүгү жогорулайт.

Көрүү жөндөмдүүлүгүнүн бузулушунун эң кеңири кездешкен себептери кандай?

Айрым адамдар бул дүйнөгө көрүү жөндөмдүүлүгүнүн бузулушу менен келет, ал эми башкалар тукум куучу оорулар менен төрөлөт, мисалы улгайган сайын күчөгөн сетчатканын пигменттик дегенерациясы деген оору. Айрым адамдар кырсыктын натыйжасында сокур болуп калышы мүмкүн, же болбосо, оорунун кесепетинен сетчатканын диабеттик дегенерациясы өндүү оору пайда болот.

Айрым этностук топтордо көздүн бир оорусу көбүрөөк кездешет. Мисалы, африкалык-карибдик чөлкөмдүн тургундары глаукома менен көп оорушат.

Дүйнөнүн эң жарды өлкөлөрүндө миллиондой адамдардын көзү ооруйт, бирок, ошол эле учурда бай өлкөлөрдө бул ооруларга оңой эле көзөмөл салынып, адамдар айыгып келет. Мисалы, трахома – бул, начар гигиеналык жана санитардык шарттарынан улам пайда болгон оору. Буга карабастан, дүйнөдөгү бардык сокур адамдардын 15 пайызынын оору-сыркоосунун себеби болуп ушул оору эсептелди.

Көрүү жөндөмдүүлүгүнүн бузулушу менен кантип алдын ала күрөшсө болот?

Миңдеген адамдарда көз оору бар, бирок буну билишпейт. Эки жылдын ичинде көздөрүн бир жолу текшерип турушса, анда көрүү жөндөмдүүлүгү бузулганга чейинки мезгилде көздүн абалын аныктап, коркунучтуу ооруларды ачыкка чыгара алышмак. Көрүү жөндөмдүүлүгүңүз бузулганда, кеч болуп калышы мүмкүн.

Көрүү жөндөмдүүлүгү бузулган адам бир нерсе көрө алабы?

Адам сокур болгондо, ал таптакыр эч нерсе көрбөйт деп айтууга болбойт. Ошентип, сокурлардын 45 пайызы жана көрүү жөндөмдүүлүгү начарлаган адамдардын 80 пайызы жакын турган адамды тааный алат.

Көрүү жөндөмдүүлүгүнүн бузулушу ар түрдүү болот: айрым адамдарда борбордук көрүү жөндөмдүүлүгү же капталдагы көрүү жөндөмдүүлүгү начарлаган, кээ бир адамдар кишилердин караандарын же буюмдардын караңгы сөлөкөтүн гана көрө алат.

Глаукома көрүү жөндөмдүүлүгүн кыскартышы мүмкүн, мындай болгондо, борбордук көрүү жөндөмдүүлүгү толук бойдон жоголуп, борбордук көрүү жөндөмдүүлүгү гана сакталат.

Сетчатканын диабеттик дегенерациясы төмөнкүгө алып келиши мүмкүн: адам буюмдардын караандарын гана көрө алат же буюмдардын ордуна кандайдыр-бир жалпы сөлөкөт көрөт. Сары тактын (сетчатканын) дегенерациясы төмөнкүгө алып келиши мүмкүн: капталдагы көрүү жөндөмдүүлүгү сакталган учурда борбордук көрүү жөндөмдүүлүгү жоголот.

Буга карабастан, көрүү жөндөмдүүлүгүнүн начарлашы адамдарга ар кандай таасир тийгизет. Бул адамдын көрүү жөндөмдүүлүгүнүн маселеси такталбай калса, анда анын көзү жакшы көрө албайт деп ойлобогула.

Көңүл бургула!

Сокурдук толук караңгылыкты билдирбейт. Көзүбүздү жумсак, убактылуу сокур болобуз деген ойдосуз. Бирок, көздү жумуп, терезеге кайрылсаңыз, жарыктыкты сезесиз. Сокур адамдардын болжол менен бештен бир бөлүгүндө мындай көрүү жөндөмдүүлүгү бар, кээ бир учурларда ал төмөнүрөөк. Калган адамдарда көрүү жөндөмдүүлүгүнүн кайсы-бир жабыркабаган бөлүгү калат.

Басып жүргөндө кыйынчылыктар болобу?

Көрүү жөндөмдүүлүгү начарлаган адамдардын көпчүлүгү өз алдынча баса алышат. Алар көрүү жөндөмдүүлүгүнүн жабыркабаган бөлүгүн пайдаланса болот, ошондой эле,

кыймылдоо үчүн кошумча каражаттарды колдонушу мүмкүн, мисалы балдак менен, же болбосо, жетелөөчү ит менен баса алат. Айрым адамдар башка адамдардын жардамына муктаж. Калгандар майыптуулуктун башка түрлөрүнө дуушарланып, кыймылдай алышпайт.

Көңүл бургула!

Сокур же көрүү жөндөмдүүлүгү начарлаган адамдар басканда, балдакты колдонот. Адам, жолундагы тоскоолдуктарды билүү үчүн, узун балдакты алдына сунуп, аны бир тараптан экинчи тарапка жылдырат. Мунун экинчи символикалык мааниси да бар – айланалагы кишилер көрүү мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамды көрүшү керек.

Адамдын коопсуз кыймылдашына эмне жардам бериши мүмкүн?

Көрүү жөндөмдүүлүгү начарлаган адам өзү билген жерлерде коопсуз кыймылдай алат, бул үчүн көрүү жөндөмдүүлүгүнүн жабыркабаган бөлүгүн пайдаланат жана айлана-чөйрөсү туурасында эсинде калган маалыматты колдонот.

Эгерде көрүү жөндөмдүүлүгү начарлаган адам Сиздин үйүңүзгө келсе, же Сиз анын үйүнө барсаңыз, анда бөлмөнүн ичинде же жумуш ордунда буюмдарды жана эмеректерди ордунан жылдырбагыла, анткени бул кырсыкка алып келиши мүмкүн.

Коомдук жайлардын, имараттардын, коомдук транспорттун пландаштырылышы жана дизайны абдан маанилүү. Дизайндын жана пландаштыруунун айрым өзгөчөлүктөрү кыйла пайдалуу болушу мүмкүн. Аларга төмөнкүлөр тиешелүү:

- жакшы жайгаштырылган, окууга оңой болгон, ал түгүл колун тийгизип окуй алган же Брайль шрифти менен жазылган жарыялар жана аталыштар;
- адамдарды, жолдун кайчылашкан жери өңдүү кооптуу мүмкүнчүлүк тууралуу алдын ала эскертип турган жана дене мүчөлөрүн тийгизип сезе алган жолдун плиткалары;
- коомдук транспортто аяндамалар жөнүндө так жана толук жарыялоо.

Көңүл бургула!

Көрүү мүмкүнчүлүгү начарлаган адамдар үчүн төмөнкүлөр коркунуч алып келиши мүмкүн: туура эмес токтотулган машина, дүкөндүн жанында жайгашкан жарыя тактасы, жолдун үстүндөгү жыгачтар же өсүмдүктөр. Аларды оңой эле жок кылса болот.

Көрүү жөндөмдүүлүгү начарлаган адамдар кантип окуй алышат?

Жазылган маалыматты окуу мүмкүнчүлүгү – бул биздин көзкарандысыздыгыбыз, өз алдынчалуулугубуз жана күнүмдүк кыймылдагандыгыбыз үчүн абдан маанилүү, мисалы, дүкөнгө баруу же басып жүрүү. Буга карабастан, көрүү жөндөмдүүлүгү чектелген адамдар үчүн багытталган маалыматы алар окуй алышпайт.

Көрүү жөндөмдүүлүгүнүн бир бөлүгү жабыркаган адамдардын көпчүлүгү туура долбоорлоштурулуп, кадимкидей басылган маалыматты окуй алышат. Жакшы өлчөмдөгү шрифт (мисалы, 14-шрифт) менен жазылган, ачык жана так басылган текстти окуй алашат. Айрым адамдар ири 16-шрифт жана андан чоң шрифт менен жазылган текстти окуй алышат.

Бармактын учун тийгизүү жолу менен окуй алган атайын усулдар жана системалар бар, мисалы, Брайль шрифти (сокурлар үчүн жазуу жана окуу системасы).

Компьютерлер кантип жардам бериши мүмкүн?

Көрүү жөндөмдүүлүгүнүн бир бөлүгү жабыркаган адамдар же сокурлар үчүн абдан чоң жардамчы катары жумушундагы же үйүндөгү компьютер эсептелет. Компьютердин жардамы менен ар түрдүү ыкмалар аркылуу маалымат алышса болот:

- кабелдик телекөрсөтүү болсо, экрандагы текстти окууга ылайыкталган өлчөмгө чейин көбөйтүү үчүн мүмкүндүк бар;
- компьютерлешкен сүйлөө системалар аркылуу пайдалануучу экрандагы текстти уга алат;
- экрандагы текстти Брайль шрифтиге айландырса болот, бул шрифт атайын ылайыкталган клавиатурада жайгашып, бармактын учун тийгизүү жолу менен окулат.

Бул ыкма Интернетте жана веб-сайтта жайгашкан чоң көлөмдөгү маалыматты алуу үчүн колдонулса болот. Мисалы, сүрөттөр менен бирге, жазуу түрүндөгү баяндама болушу керек.

Көңүл бургула!

Телекөрсөтүү, видео, DVD же театр менен ырахаттануу үчүн көрүү жөндөмдүүлүгү чектелген адамдарга үн жардам бериши мүмкүн. Көрүүнү талап кылган маалыматты, мисалы, дененин кыймылдарын, оозеки сүрөттөсө болот.

Көрүү жөндөмдүүлүгүндө маселеси бар адамдар же сокурлар менен байланышууда төмөнкү эрежелерди сактагыла:

- өзүңүздүн аты-жөнүңүздү айтып, ал адам, Сиз ага кайрылып жатканыңызды түшүнүп тургандыгына ынаныңыз;
- үчүнчү адам аркылуу эмес, түздөн-түз сүйлөгүлө;
- көрүү жөндөмдүүлүгү начар адамды коштоп жүрсөңүз, анын колун албай эле, ал, Сиздин колуңузду кармоого шарт түзүңүз;
- жолдун чети же ага бараткан тепкичтер тууралуу алдын ала айтып, кайсы убакта өйдө жылаарды, кайсы убакта ылдый түшөөрдү эскертип туруңуз;
- жолдо боло турган ар түрдүү кооптуу жайлар жана алар жайгашкан жерлер туурасында алдын ала эскертип туруңуз;
- көрүү жөндөмдүүлүгү начар адамды коштоп жүрсөңүз, ал олтураардан мурун анын колун креслонун/отургучтун желөнгүчүнө таяңыз;
- кетип жатканыңыз жөнүндө ал адамга айтмайынча, кетпеңиз.

Көңүл бургула!

Көрүү жөндөмдүүлүгүндө маселеси бар адамдардын көпчүлүгү өз үйлөрүнөн чыкпайт, же аз чыгат. Бунун негизги себеби – жолду өтүүдөн коркуу. Жолдун кайчылашкан жеринде дене мүчөлөрүн тийгизип сезе алган жолдун плиткалары, жолду өтө турган жерлерде үн угулган же сезилген белгилер өндүү нерселер кыйла жардам бермек, бирок алар дайыма эле боло бербейт.

Балада өзүн-өзү тейлөө ыкмаларын өнүктүрүү

Эгерде балаңызда көрүү жөндөмдүүлүгү начар болсо, анда ал үчүн мүмкүн болушунча бардык нерселерди жасоо зарыл. Балаңыз үчүн эң маанилүү нерсе - өзүн-өзү тейлөө ыкмаларын үйрөнүү. Төмөнкү иш-аракеттерди жасоо жолу менен балага жардам бересиз:

- үйдүн ичинде коопсуз багытын табуу максатында, бөлмөлөрдөгү эмеректи жайгаштырууга жана пландаштырууга балаңызды да тартыңыз;
- оңой топчуланган киймди сатып алыңыз же тигип бериңиз, мисалы, топчулары чон, куру жумшак болсун ж.б.у.с.;
- кийимди кайсы жонунан кийиши керек экендигин аныктоо үчүн ал кийимдерге «белгилерди» тигиңиз же сайма сайыңыз;
- бала, биринчи кезекте Сиздин жардамыңыз менен, кийинчерээк өз алдынча тамакташты жана суусундуктарды даярдасын, мындай аракеттерин колдоп, демилге бериңиз;
- сатуучулар балаңыздын ден соолугунун начарлашы жөнүндө билип, жана ага тийиштүү жардам берип туруу үчүн жакын жайгашкан дүкөндөр менен байланыш түзүңүз;
- балаңыз өзүнүн сырткы көрүнүшүнө көңүл бурууну колдогула – чачын тараганда, косметика колдонгондо, кийимин караганда, жардам берип, көрүнүктүү жана жагымдуу экендигин дайыма айтып тургула, бардык адамдардар эле, көрүү жөндөмдүүлүгү начарлаган адамдар үчүн да бул абдан маанилүү;
- багытын табуу максатында, үйдөн чыгып, сейилденип жаткан учурда ар кайсы объектилердин жайгашуусун түшүндүрүп, жашаган жеринин тегеректерин билүүгө үйрөтөсүз.

Көрүү жөндөмдүүлүгү начар баланын өз алдынча иш-аракеттери ата-энесин тынчсыздандырат, бирок, чоңойгон сайын мындай ыкмалар кыйла маанилүү болуп калат.

Сокурдук менен дүлөйлүк жөнүндө

Сокурдук менен дүлөйлүк (б.а. сезимдердин эки органынын бузулушу) – бул, майыптуулуктун уникалдуу түрү, ал, адамдын жана ага жардам берип турган кишилердин алдына орчундуу маселелерди коёт.

Сокурдук менен дүлөйлүктүн себептери көп. Ал ар түрдүү болуп, ага ар курактагы адамдар дуушар болушат. Бир сокур жана дүлөй адам башка сокур жана дүлөй адамга окшобойт.

Көпчүлүк адамдар толугу менен сокур жана дүлөй болушпайт, бир сезимдин же экинчи сезимдин кандайдыр-бир бөлүгү сакталат. Соматикалык бузулуулардын же/жана окутуудагы маселелердин натыйжасында, кээ бир адамдарда майыптуулуктун башка түрлөрү да болот.

Ар бир индивиддин өздөштүрүлгөн ыкмаларын жана күчтүү жактарын эсепке алуу абдан маанилүү. Ар бир бала менен жекече байланышты өнүктүрүү зарылчылыгы пайда болушу мүмкүн, мындай зарылчылык төмөнкүлөрдү камтыйт:

1. Угуу жөндөмдүүлүгүнүн бир бөлүгү жабыркаган адамдар менен мамиле түзүүнүн эң кеңири таркалган ыкмасы - ачык жана так сөз.

2. Блок – бул, байланышуунун мануалдык түрү, сөздөр дүлөй жана сокур адамдын алаканына жазылат.

3. Сокур жана дүлөй адамдардын алиппеси ошондой эле дактилдик сөз деп аталат – сөздөрдү дүлөй жана сокур адамдын алаканына жазуу ыкма.

4. Жаңсоо тили (жаңсоо аркылуу түшүндүрүү) – байланыштын визуалдык түрү катары жаңсоо жана мимика колдонулат.

5. Визуалдык белгилер – жаңсоо тилинин түрү, көрүү жөндөмдүүлүгүнүн жабыркабаган бөлүгүнө маалымат берүү.

6. Белгилердин тажрыйбалык тили. Мындай ыкма колдонулганда, башка адам белги берет, ал эми сокур жана дүлөй адам өз колдорун ал адамдын колдоруна салып, бул белгилерди таанууга аракеттенет.

7. Макатон – кинетикалык сүйлөөнүн негизги түрү.

8. Тадома. Тадома ыкмасын пайдаланган адамдар, вибрацияны сезүү максатында өз колдорун сүйлөп жаткан адамдын эринине же мойнуна тийгизет.

9. Брайль жана Мун. Бул эки ыкма дененин сезими аркылуу окууга мүмкүн болгон текстти түшүнүү ыкмалары.

10. Шилтеме буюмдары. Айрым сокур жана дүлөй адамдар, ишмердиктин аныкталган түрлөрүн белгилеген буюмдарды колдонууга үйрөнүшөт.

Балаңыз менен мамиле түзүү формаларын иштеп чыгууда жакшы адистин жардамы керек, ал, балаңыздын күчтүү жактарына таянып, үй бүлөнүн муктаждыктарына жооп берген байланышты түзүүгө көмөк көрсөтөт. Кол тийгизүү - бул, сокур жана дүлөй адамдар үчүн байланышуунун эң маанилүү түрү. Кичинекей сокур жана дүйлөй бала колдоого муктаж, ошондуктан анын сезимдерин ойготуу үчүн кол тийгизүү аркылуу жардам берүү керек.

Кыр арка сөөгүнүн жарылышы жана гидроцефалия

Кыр арка сөөгүнүн жарылышы – кош бойлуулуктун биринчи айында, кыр арка толугу менен катый элек мезгилде пайда болгон нерв түтүгүнүн бузулушу. Кыр арка сөөгүнүн жарылышы ар адам үчүн ар башка. Кыр арка сөөгүнүн жарылышынын менен ооруган балдардын 90 пайызында эң татаал түрү кездешет, ал гидроцефалия деп аталат (мээдеги суюктук), бул балдарга хирургиялык операция жасалып, «шунт» коюлушу керк, ал суюктуктун чыгышына жардам берет, шунт адамда өмүр бою калат. Башка шарттарда толук же жарым-жартылай паралич, табарсыктын же ичегинин иштешин башкаралбай калгандык, окууга жөндөмдүү эместиги, депрессия, латекске аллергия, социалдык жана сексуалдык кыйынчылыктар байкалууда.

Жашырын түрү

Жашырын түрү көпчүлүк учурларда кыр арка сөөгүнүн жашырын жарылышы деп аталат, мында жүлүн жана нервдер адаттагыдай калып, кыр арка сөөгү жабыркаган жок, же болбосо, кыр арка сөөгүнүн жарылышы зыян алып келбейт, көпчүлүк учурларда бир же бир нече омуркалардын жарылышы же анча чоң эмес бузулушу байкалат.

Бала төрөлгөндө эч кандай моторикалык же сенсордук бузулуулар байкалбашы мүмкүн, бирок бала чоңойгон сайын жана бойго жеткен мезгилде акырындык менен неврологиялык жактан бузулуулар пайда болот.

Көпчүлүк учурларда кыр арка сөөгүнүн жарылышы чакан болуп, сөөктүн функцияларынын бузулушу таптакыр байкалбайт. Жашырын түрү деген диагнозду ар куракта коюла берет.

Менингоцеле (жүлүндүн же баш сөөгүндөгү мээнин чүркүсү)

Мээни коргоочу кабык (мээнин кабыгы) кыр арка сөөгүнүн ачык жерлеринен өтүп сыртка түртүлгөн кап өңдүү болот. Бул кап жүлүндүн суюктугун камтыганда, адатта, нервге зыян келтирилбейт. Мындай учурда адамда анча чоң эмес оорулар гана пайда болушу мүмкүн. Бирок, убакыт өткөн сайын жаңы оорулар өнүгүшү мүмкүн.

Жүлүндүн жана мээ кабыгынын чүркүсү

Бул оору мээнин кабыгы (жүлүндүн коргоо кабыктары) жана аркадагы нервдер кыр арка сөөгүнүн ачык бөлүктөрүнөн өткөн жерлерде пайда болот. Бул, кыр арка сөөгүнүн катуу түрү болуп эсептелет жана нервдерди бузуп, майыптуулуктун эң оор формасына алып келет.

Балаңыз, өзгөчө моторикалык жана психикалык өнүгүүгө жооп бере турган адистин кошумча колдоосуна муктаж. Мындай адистер реабилитациянын программасын иштеп чыгып, балаңызга өз потенциалын жүзөгө ашырууга көмөк көрсөтүшөт.

Гидроцефалия деген эмне?

Гидроцефалия оору пайда болгондо, жүлүндүн суюктугу мээнин карынчаларында топтолот. Көпчүлүк учурларда гидроцефалия – бул айыкпаган абал, оорулуу адамды дарыласа болот, бирок, буга карабастан, ал айыкпайт. Азыркы мезгилде гидроцефалияны алдын алуу же айыктыруу жолдор жок, дарылоонун негизги ыкмасы болуп шунт коюу эсептелет. Шунт коюунун бир багыттуу калибрлик системасы 1952-жылы тажрыйбага киргизилди.

Жүлүндүн суюктугу дененин башка бөлүктөрүнө агызылса, анда адамдар толугу менен жана активдүү жашай алышат. Шунт коюу системасынын ар кайсы түрлөрү жана моделдери бар. Шунт коюу медицинада абдан бааланат, бирок, буга карабастан, гидроцефалияны дарылоо учурунда жугуштуу оорулардын пайда болушу же адамдын денеси тарабынан шунтту кабыл албоо өңдүү маселелер чыгууда.

Гидроцефалия менен төрөлгөн наристелердин басымдуу бөлүгү кадимкидей узак жашашат жана алар үчүн жогорку интеллект мүнөздүү болот. Мындан тышкары, кадимкидей иштеп, коомго пайда алып келген мүчөлөрү болуп саналат. Бирок, алар гидроцефалияга байланыштуу кыйынчылыктарга дуушар болушат, негизги маселе катары окутуудагы татаалдык эсептелет. Көпчүлүк учурларда гидроцефалия тукум аркылуу өтпөйт.

Гидроцефалиянын түрлөрү

Гидроцефалия – бул, бир же эки стадиялык абал. Ымыркай төрөлгөндө гидроцефалиянын белгилери көрүнсө же андан кийин бир-нече убакыттан кийин байкалса, анда *тубаса* оору деп аталат, ал эми инфекциянын, башка жаракат алуунун, мээнин шишигинин ж.б. натыйжасында кабыл алынган оору *кабылданган* гидроцефалия деп аталат.

Гидроцефалиянын формалары

Гидроцефалия эки формада болот: биринчи формасы - *ачык* гидроцефалия (обструкциялык эмес гидроцефалия), ал, мээнин карынчалары жабылбаганда, жүлүндүн суюктугунун (ЖС) толук эмес абсорбциясынын натыйжасында пайда болот; экинчи формасы - *жабык* гидроцефалия (обструкциялык гидроцефалия), ал, жүлүндүн суюктугу аккан карынчалардын жабылышынын натыйжасында пайда болот.

Гидроцефалиянын таасири

Адам гидроцефалия менен ооруганда, жүлүндүн суюктугу мээнин карынчаларында топтолот, муну менен бирге баш сөөгүнүн ичиндеги кысым жогорулайт.

Бул кысымдын эки себеби бар. Биринчи себеп – бул, жүлүндүн суюктугу. Бирок, жүрөк канды мээге жүгүртүүгө аракет кылып жатканда, мындан да көп кысым жаралат. Эгерде жүлүндүн суюктугу көбөйүп турса, акыры мээнин кан айлануу системасына кийлигишип, аны кислород жана глюкозадан ажыратып баштайт, ал эми өзүнүн ишин улантуу үчүн мээге сөзсүз тийиштүү көлөмдө кислород жана глюкоза керек. Биринчи мезгилде адам чарчап, кыжырланып турат, уйкусу да келет, андан ары абал татаал болуп баратса, адамдын эси ооп калышы мүмкүн, анткени мээ иштебей калат.

Карынчалардан суюктук чыгарылган же шунт коюлган учурда жүлүндүн суюктугу азайат. Бирок, адатта, гидроцефалия диагнозу коюлганга чейин бул процесс дагы бир нече убакыт уланат. Бул убакыттын ичинде мээнин кан айлануу системасына кийлигишүүнүн кесепетинен мээнин эң эле майда кан тамырлары куурап калышат. Тез чара көрүлсө, анда, негизинен, бул процессти токтотсо болот, ушул учурда гидроцефалия диагнозун коюу үчүн клиникалык дадилдер аздык кылат. Кийинки стадия – бул мээнин активдүү нервдик

клеткаларынын уланып келе жаткан бузулушу жана алардын толугу менен куурап калышы, бул процесс токтолбойт.

Мээнин тийиштүү бөлүктөрү жабыркап баштагандан кийин ой жүгүртүү мүмкүнчүлүгүнө жана окутууга, ошондой эле кыймылдарды жөнгө салуу ыкмаларына байланыштуу функциялар начарлап баштайт. Ар адамга өзгөчө таасир тийгизилет, абал мындан ары башка бузулуулардын кесепетинен, ошондой эле жабыркаган адамдын баштапкы жөндөмдүүлүгүнө жана жеке мүнөздөмөлөрүнө жараша татаалданып баштайт. Демек, гидроцефалия диагнозу коюлган адамдар үчүн окутуудагы кыйынчылыктар жалпы көрүнүш экендиги таң калыштуу нерсе эмес.

Гидроцефалиянын өзгөчөлүктөрүнүн натыйжалары төмөнкү: дене мүчөлөрүн жөнгө салууда жана көрүү жөндөмдүүлүгүндө чакан кыйынчылыктар болушу мүмкүн, адамдын ыгы жок болуп, айрым тапшырмаларды же ишти аткарууда тоскоолдуктар пайда болушу мүмкүн. Ал эми үйдөгү же мектептеги окууну алсак, ой жүгүртүүдө жана көңүлүн топтоо жөндөмдүүлүгүндө анык маселелер чыгышы мүмкүн, анткени баладан мындай аракеттерди күтүүдөн мурун ага ак көңүлдүк жана жогорку адистиктеги мамиле көрсөтүү талап кылынат. Адатта, баланы жөнөкөй күндөлүк тапшырмаларды аткарууга үйрөтүү зарыл, мисалы, бала эртең менен туруп, колу-бетин жууп, кийинип, тепкичтеп ылдый түшүшү керек. Мындай кыймылдар ирети менен жүргүзүлүп, кайталанып турушу керек, ал эми мээнин нервдери бузулган болсо, бир нерсеге тез үйрөнө албайт же оор кыймылдарды аткара албайт. Жардам берүү үчүн көп аракет талап кылынат, зарылчылык болсо, адистин кеңешин алса болот.

Балдардын жана өспүрүмдөрдүн психологиялык өнүгүшү кадимкидей деле болушу мүмкүн, бирок, жыныстык жетилүүгө байланыштуу өзгөрүүлөр (эмчектин чоңойушу, денедө чачтын өсүшү ж.б.) күтүлгөндөн мурун пайда болот. Бойго жете элек баланын аң-сезиминде жыныстык жетилүүнүн психологиялык аспектердин пайда болушу стресс туудурушу мүмкүн. Ал түгүл, адистен кеңеш алуу зарыл. Муну менен бирге гидроцефалиянын башка натыйжалары да байкалышы мүмкүн, алардын айрымдары түшүнүксүз болот. Кээ бирөөлөр турмуш-тиричиликтеги жөнөкөй үндөрдү, мисалы, чаң соргучтун же кир жуугуч машинанын үнүн укса абдан кыжырланат.

Кан көздүн түбүн катуу басканда, жүлүндүн кысымынын жогорулашын баланын көздөрүнөн байкаса болот. Бирок, эсиңизден кетирбеңиз, кээ бир учурларда кысым абдан жогору болсо да, эч нерсе байкалбай калышы мүмкүн. Жүлүндүн кысымы узак мөөнөткө чейин жогору болсо, анда көздүн нервдеринин начарлашы өнөкөт ооруга айланып, адамдын көзү көрбөй калат, тилекке жараша, азыркы учурда бул сейрек кездешет. Оорулуу ымыркайлардын дагы бир белгиси: «ылдыйлаган» көз деп аталат, көздөр туруктуу түрдө ылдый карап калат. Мунун себеби – көздөрдүн кыймылдарын жөнгө салуучу башкы нервдерди жүлүндүн кысымы басып калат.

Баланы дарылабаса, жүлүндүн кысымынын жогорулашы мээде башка ооруларды туудурушу мүмкүн, мээ кан менен камсыз кылынып турушу керек, бирок бул оорулар ага тоскоолдук кылат. Жүрөк согуу, дем алуу өңдүү маанилүү жашоо функцияларыбызды мээнин сөңгөктүк бөлүгү башкарат, бул бөлүк жүлүндү баш мээ менен байланыштырат. Жүлүндүн кысымынын кыйла жогорулашы бул бөлүктү катуу басып, адамдын дем алуусу же жүрөк согушу топтоп калат. Тилекке жараша, мындай абалга жеткенче чейин эле кысым жогорулашынын белгилери алдан ала байкалып калгандыгынан бул көрүнүш сейрек кездешет. Кээ бир учурларда, өзгөчө кыр арканын жарылышы, каракуш мээсинин (мозжечоктун) кысымы, баштын желкесинде жайгашкан мээ бөлүгүнүн кысымы өңдүү ооруларга кездешкен адамдарда ушуга окшош маселе пайда болушу мүмкүн. Дем алуу, сүйлөө жана жутуу жөндөмдүүлүгү татаалданат. Гидроцефалия менен ооруган балдардын үчтөн бир бөлүгүндө эпилепсия кездешет, мындай болсо, анда ал невропатологдун жардамы керек.

Гидроцефалиянын натыйжаларынын тизмесин, мисалы, бул жерде келтирилген кыйынчылыктардын тизмесин окуп жаткан учурда, коркунуч сезими пайда болот. Бирок, гидроцефалия менен ооруган айрым адамдарда аталган маселелер абдан аз болот, ал түгүл, балким, бир да маселе болбойт. Мындан тышкары, бул жерде сүрөттөлгөн көйгөлүү маселелер тууралуу гидроцефалия дарылана элек мезгилде же дарылоо натыйжа бербеген учурда айтылган. Дарылоо тез жана туура жүргүзүлсө, анда адамдын ден соолугу жакшырат же мындай натыйжалар таптакыр жоголот. Башка жагынан алганда, баланын өнүгүшү жана билим алышы үчүн ой жүгүртүүдө жана окутууда мүмкүн болушунча азыраак маселелер болсо, жакшы болмок.

Окутууда, жүрүм-турумунда, далилденүүдө, көрүү жөндөмдүүлүгүндө гидроцефалияга байланыштуу кыйынчылыктар болушу мүмкүн.

Гидроцефалия менен ооруган балдардын жүрүм-туруму начарлашы мүмкүн, мындай болгондо, бала тил албайт деп ойлобуз.

Башка балдардай эле, гидроцефалия менен ооруган бала да тил албашы мүмкүн – бул талашсыз нерсе, бирок начар жүрүм-турумдун себебин аныктоо кыйын.

Баланын жүрүм-туруму начарлап баштаганда, ойлору иретсиз болуп калат, ал эми талма белгисиз башталса, анда, балким, бул гидроцефалиянын кесепетинен болуп жатат.

Эпилепсия

Эпилепсия деген эмне?

Мээ миллион нерв клеткасынан турат, алар дененин, сезимдин жана ой жүгүртүүнүн милдеттерин башкарат. Бул, нерв клеткаларын бир-бирине электр сигнал берип тургандыгынын натыйжасында болот. Айрым адамдарда мындай ички процесстер бири-биринен ажырап, адамдын талмасы кармашы мүмкүн (кээде аны «приступ» же «чабуул» деп атайт). Адамдын талмасы көп кармаса, анда бул эпилепсия болушу мүмкүн.

Мээнин кайсы бөлүгү бузулса, ага жараша талманын түрү да айырмаланып турат. Айрым талмаларда тырышуу, же түшүнүксүз жүрүм-турум пайда болот. Ал эми кээ бир түрүн аныктоо кыйынчылыкты туудурат, аларга абсанс же кыска мөөнөткө эс жоготуу тийиштүү. Кээ бир талмаларды эч ким сезбейт, анын таасирин, жабыр тарткан бала жалгыз сезет. Талма сырттан абдан коркунучтуу көрүнүшү мүмкүн, бирок бала дене мүчөлөрү ооруп жатканын сезбейт.

Талманын жана эпилепсиянын себептери

Эпилепсия ар кайсы куракта башталышы мүмкүн, бирок, көпчүлүк учурларда балалык кезде өнүгүп баштайт. Баланын талмасы кармаган себептери көп.

Кээ бир балдарда эпилепсия мээ жаракат алгандыгынын, башы жарадар болгондугунун, оор төрөттүн натыйжасында же менингит өңдүү катуу оорулардын кесепетинен пайда болушу мүмкүн. Эпилепсиянын себеби аныкталса, анда ал **симптоматикалык эпилепсия** деп аталат, ал эми себеби аныкталбаса, анда **идиопатикалык эпилепсия** деп аталат. Талманын себеби аныкталбаса, бирок, кандайдыр-бир шек пайда болсо, анда ал **криптогендик эпилепсия** деп аталат.

Диагноз коюу жана дарылоо

Эпилепсия диагнозу кантип коюлат?

Талма, эпилепсиянын кесепетинен гана эмес, ар кандай себептердин натыйжасында да пайда болушу мүмкүн. Талманын башка түрлөрү - бул фебрилдик тырышуу, дем алуунун токтоп калышы жана эсин жоготуу.

Эгерде балаңыздын талмасы кайра кармаса, анда диагноз коюу үчүн, дарыгер аны атайын адиске жиберет. Көпчүлүк учурларда дарыгер, талмага күбө болгон адамдардын сөзүнө жараша же баланын медицина китепчесинен алынган башка маалыматка жараша диагноз коёт. Бирок, диагноз так болушу үчүн, бир нече изилдөөлөр жүргүзүлүшү керек. Мисалы:

- денени изилдөө, айрым учурларда кандын анализи
- компьютердик томография же магниттик-резонанстык сканирлөө
- электроэнцефалограмма

Бул тесттердин натыйжалары эпилепсияны аныктабайт, бирок талма кармоонун себептерин аныктоо үчүн кошумча маалыматты көрсөтө алат. Муну менен бирге, тестирилөөнүн натыйжалары эпилепсия диагнозун коюуга да жардам берет.

Мындай тесттер денесин оорутпайт, буга карабастан, кичинекей балдарды жана окутууда кыйынчылыктарды тарткан балдарды тынчтандыруу үчүн жеңил анестезия колдонулса болот.

Синдром деген эмне?

Балага эпилептикалык синдрому деген диагноз коюлса, анда талма кармаганда, биргелешкен мүнөздөмөлөрдүн аныкталган тобу байкалат.

Синдромго жараша классификацияланган талманын аныкталган түрү жана биринчи жолу кармаган убактысы болот, ал электроэнцефалограмманын жазууларында чагылдырылат. Синдром белгиленген үлгү боюнча өнүгө баштайт.

Синдром «жеңил форма» деп аталса, анда эпилепсияга каршы дарылар туура таасирин тийгизип, бала бойго жеткен сайын жок болуп кетиши мүмкүн. Айрым синдромдор дарыланбайт, окутуудагы жана жүрүм-турумундагы маселелер менен бирге дене мүчөсүнүн өнүгүшүн басаңдатат.

Баламды дарылоо үчүн ким жооп берет?

Баланы медициналык жагынан тейлөөгө төмөнкү адистер тартылат: педиатр, тактап айтканда, баланы дарылоочу врач, ошондой эле педиатр-невропатолог, башкача айтканда, мээ жана нерв системасы боюнча адистештирилген дарыгер.

Бала 16-18 жаш курагына жеткенде, чоң кишилердин дарыгерине бара баштайт. Адистештирилген дарыгерлерге баруунун ортосунда баланы кароо үчүн жоопкерчилик терапевтке жүктөлөт.

Эпилепсияны кантип дарыласа болот?

Эпилепсия менен ооруган балдардын көпчүлүгү эпилепсияга каршы дары-дармектер менен дарыланышат. Бул эпилепсиядан айыктырбайт, бирок тез-тез талма кармоодон сактайт. Керектүү дары же дарылардын тобу табылса, элдердин көпчүлүгү, аларды дайым колдонуп, талма кармоодон кутулушат.

Бүт дары-дармектердей эле, эпилепсияга каршы дарылардын кесепетинен айрым адамдарда кошумча терс көрүнүштөр пайда болот. Мындай көрүнүштөр, эреже катары, бир нече убакыттан кийин жок болот же дозанын өлчөмү төмөндөтүлсө, азайып калат. Эгерде сизди же сиздин балаңызды дарылануунун кандайдыр-бир жагы тынчсыздандырса, өзүңүздүн

фармакологунуз же дарыгериниз менен сүйлөшүңүз керек. Дарыгер менен алдын ала сүйлөшпөй туруп, дарыланууну токтоткон же дарынын ченемин өзгөрткөн болбойт.

Дарылар талма кармагандыгына таасирин тийгизбесе, андай балдар үчүн башка дарылануу жолу бар – бул майлуулугу көп жана углеводдору төмөн болгон **кетогенетикалык диета**.

Бул диета, адатта, диетологдун кеңешин эске алуу менен бирге, баланы караган адис тарабынан сунуш кылынат. Баланы караган дарыгердей эле, диетолог да, диетанын балага тийгизген таасирине мониторинг жүргүзүп, натыйжаларын изилдейт.

Дарылар эпилепсияга таасирин тийгизбесе, айрым балдар үчүн дарылоонун варианты катары хирургиялык кийлигишүү эсептелет.

Талмасы кармабашы үчүн дагы эмне кылса болот?

Стресс, абдан толкундануу, зеригүү же аз уктагандыгы өндүү козгогучтардын кесепетинен кээ бир балдардын талмасы тез-тез кармайт. Талма кармоонун көрүнүштөрүн ийне-жибине чейин сүрөттөп, күндөлүккө жазылса, калыптанган адаттарын байкаса болот. Мындай көрүнүштөр табылса, анда талма мүмкүн болушунча сейрек кармоо максатында, аны козгогон кырдаалдардан качуу керек.

Балам чоңойгон сайын анын оорусу өгзөрүлөбү?

Бала чоңойгон сайын талманын тездиги жана түрү өгзөрүшү мүмкүн. Кээ бир кыздар этек кири келгенде, талма башкача кармайт же айрым учурларда тез кармайт баштайт дешет. Дарыгер бул күндөрдү жеңилдетүү үчүн башка дары жазып бере алат.

Айрым өспүрүмдөрдө 15тен 20 жаш курактын ичинде эпилепсия жоголот. Мындай көрүнүш спонтандык ремиссия деп аталат. Бала чоңойгондо жоголгон эпилепсиянын түрлөрүнө роланддык эпилепсиянын жеңил формасы жана балдардын «өзүн-өзү жоготуу» эпилепсиясы тийиштүү.

Баланын талмасы бир нече жыл кармабаса, анда, ичкен дарынын көлөмүн азайтуу жана акырындык менен таптакыр ичпей коюу мүмкүндүгү туурасында дарыгер менен сүйлөшсөңүз болот.

Эпилепсия баламдын жашоосуна кандай таасир тийгизет?

Эс алуу

Эпилепсия менен ооруган балдардын көпчүлүгү башка балдардын оюндарына катышса болот. Алдын ала кабыл алынган сактык чаралар эпилепсия менен ооруган балдар үчүн сууда сүзүүнү жана велосипед тебүүнү коркунучсуз кылат.

Эпилепсия менен ооруган адамдардын көпчүлүгү, талмасы кармайт деп коркпой эле, дискотекага барып, компьютерди колдонуп, телевизор көрсө болот. Жарыктын дүрт эткенинин жана анын кыйла тездигинин кесепетинен талма кармаган оорунун түрү фото-сезимдүү эпилепсия деп аталат. Бул түр, адатта, ЭЭГ жасалганда табылат, аны, эреже катары, дары-дармектер менен дарыласа болот. Сиздин балаңызда фото-сезимдүү эпилепсия бар болсо, анда ага карата коопсуздуктун кошумча чараларын колдонуңуз.

Окууга болгон жөндөмдүүлүк

Эпилепсия менен ооруган балдардын көпчүлүгүндө, башка балдардай эле, окууга жөндөмдүүлүгү да, интеллекти да бар. Бирок, талма көп кармагандыгы, адатта, күн сайын окуусуна тоскоолдук кылышы мүмкүн.

Талманын түрүнө жараша, анын терс көрүнүштөрүн төмөндөтүү үчүн көп жолдор бар. Талмасы кармаган учурда жардам берүү жөнүндө мектептин кызматкерлери менен алдын ала сүйлөшүп коюшуңуз керек. Талманын көпчүлүк түрлөрү жашырын болуп, аларды аныктоо кыйынчылык туудуруп, билинбей калышы мүмкүн.

Эпилепсия менен ооруган кээ бир балдар, эпилепсия пайда болгондугунун себебиндей эле, материалды өздөштүрүүдө да кыйыналышат. Мектептин кызматкерлери мындай балдарга кошумча жардам көрсөтүшү керек, же болбосо, мындай балдар адистештирилген жардам көрсөтүлүүчү атайын мектепте окутууга тийиш.

Жүрүм-туруму

Көпчүлүк балдар үчүн эпилепсия жана ага каршы дары-дармектерди колдонуу алардын жүрүм-турумуна эч кандай таасирин тийгизбейт. Бул ооруга карабастан, бала чоңойгон сайын, жүрүм-турумунун өзгөрүүсү жана башка кыйынчылыктар пайда болушу мүмкүн.

Кээ бир ата-энелер баласынын көңүлүндө жана жүрүм-турумунда өзгөрүүлөр болуп жаткандыгын байкап калат. Мисалы, алар кыжырланып, көңүлдөрү бузулуп же түнт болуп кетиши мүмкүн. Эпилепсия адамдын мүнөзүн өзгөртпөйт, бирок оору балага ар кандай таасирин тийгизет. Бала кимдир-бирөө менен өзүнүн сезими жөнүндө сүйлөшүү - бул абдан маанилүү болуп эсептелет, ага көрсөткөн мамиле башка балдарга көрсөткөн мамиледен айырмаланбашы керек.

Эпилепсияга каршы дарыларды ичүүнүн кесепетинен, кээ бир балдар кыжырланышы жана ашыкча активдүү болушу мүмкүн. Балаңыздын жүрүм-туруму сизди тынчсыздандырса, дарыгерден кеңеш алсаңыз болот.

Балам эпилепсия менен ооругандыгы туурасында ким билиши керек?

Балаңыздын оорусу жөнүндө кимге жана кайсы убакта айтуу туурасындагы чечимди сиз балаңыз менен бирге кабыл аласыз. Талма кармаган учурда башка адамдар даяр болушсун десеңиз, анда балаңыздын айланасында жүргөн адамдарга айтсаңыз жакшы болот эле.

Башка балдарымда да эпилепсия болушу мүмкүнбү?

Эгерде оорунун пайда болушуна эч кандай тышкы фактор табылбаса, анда эпилепсиянын генетикалык себеби бар. Ата-энеден балага өтүүчү генетикалык мүнөздөмөлөр, ошондой эле организмдин талмага каршы чыдамдуулугу «**талмага каршы чыдамдуулуктун чени**» деп аталат. Эпилепсия менен ооруган адамдын талмага каршы чыдамдуулугунун чени төмөн. Бирок, бул, талма дайыма кармайт дегенди билдирбейт. Үй бүлөдө башка балдар да ушундай ченге ээ болушу мүмкүн, бирок, бул, алар сөзсүз эпилепсия менен ооруп кала тургандыгын же аларда да талма болот экендигин билдирбейт.

Өспүрүм мезгили

Башка өспүрүмдөрдөй эле, эпилепсия менен ооруган бала өзүнүн өмүрүнө ээ болгусу келет. Мындай учурда ал тандаган кыймыл-аракеттердин жаңы түрлөрү кандай натыйжага алып келиши жөнүндө маалыматты ата-энеси билиши керек.

Өспүрүм, кээ бир учурларда түнү менен уктабай чыгат, ичкиликти, жеңил баңги заттарды татып көрөт, эмоция жагынан стресске дуушар болот. Мунун баары айрым адамдар үчүн кошумча талма кармоого түрткү болот.

Кээ бир эпилепсияга каршы дарылар айрым бойдо болтурбоочу каражаттардын натыйжалуулугун төмөндөтөт, ошондуктан бойдо болтурбоо маселе жөнүндө пикир алмашуу керек.

Өзгөчө талмасы тез кармаса же дарылар терс таасир берсе, айрым өспүрүмдөр эпилепсия оорусу менен жашоо кыйын деп эсептешет. Алар дарыгерге баргысы келбей, дарыны ичпейбиз деп чечим кабыл алышат. Мындай балдардын өзү ишенген адамы менен сүйлөшүү пайда алып келет, ал адам бала туура чечимди кабыл алгандыгына жана оорусуна көзөмөл салгандыгына жардам бере алат.

Ата-энелик сезим

«Эпилепсия» диагнозу ар бир адамды толкундатат. Диагнозду түшүнүү үчүн жана бул оору келечектеги жашоого кандай таасирин тийгизүүнү кабыл алуу үчүн бир нече убакыт керек. Диагнозду кабыл алуу сезимиңиз да убакыт өткөн сайын өзгөрүлүшү мүмкүн. Бул тууралуу кимдир-бирөө менен баарлашуу жана ушундай абал жөнүндө материалдарды окуу жардам берет.

Мындан ары эпилепсия менен ооруган адамдар үчүн маалымат берилет.

Ар бир адамдын өмүрүндө кайсы-бир убакытта бир жолу талма кармашы мүмкүн. Буга аныкталган бир кырдаалдар себеп болушу мүмкүн. Бул эпилепсия эмес, эпилепсия мээде калыптанып, **кайталанып турган талма кармоого көнгөн адатты** билдирет.

Талма деген эмне?

Эпилептикалык талма (адатта «талма», кээде «приступ», «эс оо» деп аталат) – бул, мээнин иштешинде күтүлбөгөн жерден бузулуунун пайда болушу. Сүрөттөлгөн талмалар эпилептикалык талмага тийиштүү болуп, мээнин ичинде калыптанат.

Эпилептикалык талма ар түрдүү формада болушу мүмкүн, анткени мээ ар кандай милдеттерди аткарууга жооп берет, анын ичинде төмөнкү милдеттер:

- инсандык сезим
- көңүл
- эс
- сезим
- кыймыл
- аң-сезим

Талма кармаган учурда бул милдеттердин ар бирөөндө күтүлбөгөн жерден убактылуу бузулуу пайда болушу мүмкүн.

Денеси ысыганда, кээ бир кичинекей балдардын тарамышы тартылып калат, бул «фебрилдүү тарамыш» деп аталат. Бул эпилепсия болуп эсептелбейт.

Эпилептикалык талманы кантип сүрөттөсө болот?

Талманын ар кандай түрлөрү бар. Алардын баарында тарамыштар тартылбайт. Талманы сүрөттөгөндө, туура сөздөрдү табуу керек, «орточо» же «катуу» деген сөздөрдөн качуу керек, анткени алар талманын өзүн так сүрөттөбөйт.

Эпилепсия менен ооруган адамды ар түрдүү мүнөздөгү талма кармашы мүмкүн. Талма кармоонун тездиги, узактыгы жана мүнөзү ар бир адам үчүн туруктуу, бирок алар деле убакыт өткөн сайын өзгөрүлүшү мүмкүн. Эгерде талма кармоодо кандайдыр-бир өзгөрүүлөр байкалса, адам дарыгерге аларды билдирип, эпилепсиянын түрү жана дарылануу ыкмалары кайра каралышы керек.

Талманын сейрек кармашы

Талма сейрек кармаган учурларда мээнин иштеши бузула баштайт же мээнин жарымында эле бузулуулар башталат. Мындай талма «бир уядагы талма» деп аталат. Мээнин кайсы бөлүгүндө бузулуу пайда болгондугуна жараша талма кармаган адамдын да абалы ошого тийиштүү болот.

1. Жөнөкөй талма кармаса, же талма аз кармаса, анда ал адамдын аң-сезимине терс таасир тийгизбейт. Талма кармаганда, колу-буттары же дененин башка булчуңдары диртилдеши мүмкүн же көнүмсүз сезимдер пайда болушу мүмкүн, мисалы, дененин бир жеринде ийне сайгылашып жаткандай көрүнөт. Кээде талманын жөнөкөй, сейрек кармашы талманын башка түрүнө айланышы мүмкүн, алар «алдын ала эскертүү» же «аура» деп аталат.

2. Оор эпилептикалык талма, жөнөкөй талмадан айырмаланып, адамдын аң-сезимине терс таасир тийгизет, ошондуктан адам талма кармаганын билбей калат же кийнчерээк таптакыр эстей албайт. Талма кармаганда, адам иш жүзүндө болуп жаткан кубулуштарды жакшы өздөштүрө албайт, ушундан улам ойлонбой кыймылдашы, кийимин тытышы, кобуранышы же тилин чайнашы, басып кетиши мүмкүн, адам негизинен өзүн-өзү жоготконсуйт. Аны менен бирөө сүйлөшсө, жооп бериши да мүмкүн. Оор эпилептикалык талмада көбүнчө мээнин чыккыйдагы бөлүктөрү жабыркашат, мындай учурда адамда «чыккыйдагы эпилепсия» бар дешет, бирок, буга карабастан, ал мээнин маңдайдагы, чокудагы же желкедеги бөлүктөрүнө да таасирин тийгизиши мүмкүн.

3. Айрым адамдарда мындай талма жайылып, мээнин баарын камтып калат. Бул «экинчи жолу жайылган талма» деп аталат. Мындай талма бат токтоп калса, анда адам мындай жарым-жартылай талма кармоонун башталышын байкабай калышы мүмкүн.

Жайылган талма

Мындай талма кармаганда, мээ бүтүн бойдон жабыркап, адам эсин жоготот. Көбүнчө, мындай талманын башталышын сезбей, кийин адам эмне болгонун эстей албайт. Талма төмөнкү формада кармашы мүмкүн:

1. Талманын эң белгилүү түрү катары, кеңири таралган тоник-клоникалык тарамыш тартышкан талма эсептелет, кээде ал «чоң эпилептикалык талма» деп да аталат. Мындай талма башталганда адам сенейип катып калгансыйт, жыгылып калышы да мүмкүн. Андан кийин булчуңдары жумшарып, бир калыпта улум-улам кысылып баштайт, мунун натыйжасында адамда тарамыш тартылып байштайт. Талма башталганда адам өзүнүн тилин кокустан тиштеп калышы же ыйлап башташы да мүмкүн. Дем алуусу татаалданып, адам заара ушатып койгонун сезбей калат. Талма кармап бүткөндө, адам чарчаганын, башы ооруганын сезип, уялгансып калат, калыбына келүү үчүн ага убакыт керек болот.

2. Тоникалык талма кармаганда, булчуңдар, бир калыпта кысылбай эле, катый баштайт. Адам жерге жыгылып калышы мүмкүн, жаракат алышы да мүмкүн, бирок, жалпысынан, тез эле өзүнө келет.

3. Атоникалык талма ошондой эле «дроп-чабуул» катары белгилүү. Мындай талма кармаганда, булчуңдар бат жумшарып, адам жыгылып калат. Мында да жаракат алуу коркунучу бар, бирок, жалпы жонунан, адам бат эле калыбына келет.

4. Миоклоникалык талма кармаганда, колу-буттары кыска мөөнөттүн ичинде тездик менен диртилдеп калат. Мындай талма, көпчүлүк учурларда, адам өзүнө келгенден кийин, жайылган талманын башка түрлөрү менен бирге өзүнөн-өзү пайда болот.

5. «Өзүн-өзү жоготуу» талмасы, адатта, кичинекей балдарда байкалып, «кичине эпилептикалык талма» деп аталат. Кыска мөөнөткө эсин жоготуп, кыймылдабай калат. Мындай учурда, кыймылдын эч кандай белгилери жок болуп, жансыздай көрүнүп, көздөрү «токтоп калат», кабагы гана бир аз титиреши мүмкүн. Мындай талма, демейде, бир нече секундадан ашпайт, кыска мөөнөттө жок болуп кетет, ошондуктан ал байкалбай калышы мүмкүн.

Талманын айрым түрлөрү жогоруда айтылган категорияларына жатпайт же талманын бир нече формаларынын элементтерин камтышы мүмкүн. Мындай талма классификацияланбаган талма деп аталат.

Талма кээ бир адамдарды уктап жатканда гана кармайт. Түнүчүндө кармагандыктан, аны «түнкү талма» деп аташат. Мындай талма, адам уктап калса, күндүз да кармашы мүмкүн. Башкача айтканда, бул аталыш талманын түрүн эмес, адатта кармаган убактысын гана сүрөттөйт.

Эпилептикалык абал

Ар бир адам үчүн талма аныкталган бир мезгилдин ичинде улана берет, андан кийин өзүнөн-өзү токтоп калат. Бирок, айрым учурларда талма токтоп калбастан, адам калыбына келе электе, бир талма кармагандан кийин экинчиси да кармайт берет. Мындай абал «эпилептикалык абал» катары белгилүү. Ал талманын ар кандай түрү кармашы мүмкүн. Бирок тоник-клоникалык талма диагнозу коюлганда тез медициналык жардам талап кылынат.

Талма, адаттагыдан 2-3 мүнөткө ашып кетсе, же болбосо, узактыгы билинбей калса, жалпы жонунан, 5 мүнөттөн көп уланса, анда тез жардамды чакыруу керек.

Талма кармаса, эмне кылуу керек?

Тарамышы тартылып калганы

Мындай талманы токтотууга же өзгөртүүгө мүмкүн эмес, ошондуктан, төмөнкү сунуштарды колдонуу керек.

Талма кармаган учурда:

- сабырдуу, тынч болууга аракет кылыңыз;
- узак мөөнөткө чейин кармаган талмага каршы тез медициналык жардам көрсөтүү керек болгондугунан улам, талма кармаган мөөнөттүн узактыгын байкагыла;
- эл үйүлүп калбашы үчүн алдын ала сактангыла;
- жаракат алуудан сактоо максатында, адамдын башына жумшак бир нерсе, кийим же жаздык койгула;
- коркунучу бар жерге, мисалы, тепкичтин үстүнкү жагына же жолго жатып калса, адамды башка жерге көчүргүлө. Жаракат алуу коркунучу болсо, буюмдарды алыстаткыла;
- тарамыштын тартылышын чектөөгө же токтотууга аракет кылбагыла, анткени мындай аракеттер адамга же сиздин өзүңүзгө жаракат алып келиши мүмкүн;
- адамдын оозуна эч нерсе салбагыла, анткени талма кармаган учурда адам өзүнүн тилин кокустан жутуп жиберети мүмкүн, сиз анын тишине зыян келтиришиңиз да мүмкүн;

- моюндун тегерегиндеги кийимди бошотуп, моюндагы жасалма мончокторду чечкиле.

Талмасы кармаганы токтогондон кийин:

- адам калыбына келиши үчүн, аны кырынан жаткызгыла;
- шилекейин аарчып, дем алуусу кыйындап турса, тамагына тыгылып калган нерселерди, мисалы, жасалма тиштерди же тамак-ашты чыгаргыла;
- уялып калса, аны жоюуга аракет кылгыла. Эгерде адам заара ушатып койгонун сезбей калса, түшүнүктүү мамиле жасагыла;
- өз күчүнө толук келгенге чейин, колдоо көрсөтүп, аны менен бирге болгула;
- өз күчүнө толук келгенге чейин адамга суусундук же тамак-аш бербегиле;
- көлөкөлүү тынч жерде жатып, эс алууга мүмкүндүк бергиле.

Тарамыш тартылышына карап туруу кыйын, бирок, адам ооруну сезбейт, кийин эмне болгонун да элестете албайт.

Талма кармоонун башталышында адам кыйкырышы мүмкүн, анткени үн аппараты аркылуу өпкөсүнөн аба чыга баштайт. Талма кармоонун башталышында адам жакшы дем ала албай, көгөрүп калышы мүмкүн. Бул сизди тынчсыздандырат, бирок, бул күтүлө турган нерсе, кийинчерээк дем алуусу калыбына келет. Адам кокустан өзүнүн тилин да тиштеп алышы мүмкүн.

Төмөнкү учурларда медициналык жардамды чакыруу зарыл:

- талма кармаган учурда адам өзү жаракат алса;
- талма кармаган учурда, дем алуусу кыйындаса;
- талма кармаганы токтобой, улам-улам кайталанса;
- талма, адаттагыдан ашса (мындай адамдар өзүндө атайын баракчаны алып жүрүшү керек, анда талманын адаттагы узактыгы жазылат) же, эгерде сиз, бул адамдын демейдеги талма кармаган мөөнөтүнүн узактыгын билбесеңиз, анда төмөнкүнү эсиңизден чыгарбаңыз - талма 5 мүнөттөн узак кармаса, жардам чакыруу керек.

Эмоциялык жана жүрүм-турумдук бузулуулар

Мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдардын айрымдарында ошондой эле эмоциялык же жүрүм-турумдук бузулуулар болушу мүмкүн. Мындай кыйынчылыктарга туш келгендиктин ачык себеби көрүнбөсө деле, төмөнкүлөрдүн натыйжасынан улам пайда болушу мүмкүн:

- окууга жөндөмдүү эместиги;
- дарылоонун таасири;
- өзү-өзүнө ишенбегендик жана төмөн баалагандык;
- стимулдун жоктугу.

Кандай себеп болбосо да, эмоциялык же жүрүм-турумдук бузуулары бар баланы багуу абдан кыйын. Үй бөлөлөр адистердин жардамына жана жүрүм-турумду жөнгө салуу программаларына муктаж.

Балдардын жүрүм-турумундагы кыйынчылыктардын мисалдары:

1. Жогорку активдүүлүк/көңүл бурбагандык

Жогорку активдүү бала класстагы тартипти бузат: окуусу начар болуп, анын жүрүм-туруму классташтарына бөгөт болот.

Көңүлүн бура албаган бала өз ордуна туруп, тегеректе тентип жүрүшү мүмкүн. Ошондой эле, ал кобурап, колдорун ушалап жана башкача кыймылдап турушу мүмкүн.

Эки маселе тең кыска мөөнөттүк эстин начарлашы менен байланыштуу, аларды тийиштүү стратегияны колдонуу аркылуу жакшыртса болот. Мындай стратегияга өзүнө оозеки же жазуу түрүндөгү эстетиктер тиешелүү, кыска мөөнөттүн ичинде чечүүнү талап кылган тапшырмалар аркылуу, ошондой эле «эстеп калуу оюндардын» жардамы менен баланын унутпоо жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу мүмкүн.

2. Сөз түрүндөгү агрессия жана богооз сөз

Богооз сөздүн пайда болушунун «эч кандай себеби жок», бала ал сөздөрдү кайсы жерден угуп жатканы белгисиз. Бирок, бала, богооз сөздөрдүн башка адамдарга тийгизген таасирин байкап калганда, каалаган нерсе көңүлүмдөй болсун деп, бул сөздөрдү колдонуп баштайт.

Сөз түрүндөгү агрессия – опузалоо, талап коюу ж.б. стресске алып келип, баланын ою боюнча, чоң адамдарды башкарып алуунун каражаты болуп саналат.

3. Кызык жүрүм-турум

Мисал катары себепсиз же түн ортосунда узак мөөнөткө чейин (кээде бир нече саат) баланын күлкүсүн келтирсек болот. Бул бала мындай жүрүм-турумун түшүндүрө албайт. Ал үчүн бул кадимки көрүнүш. Ата-энеси да аны токтото албайт.

4. Ойногон ролу

Мисалы, бала өзүн чоң инсанмын деп ойлойт. Самолеттун пилотумун деп ойлогон бала ошолордун сөздөрүн кайталайт, бул сөздөрдү, балким, кинодон уккан: «токтотуучу колодкалар», «сизди түшүндүм, прием» ж.б.

5. Өзүн-өзү өлтүрүү тууралуу опуза

Тилекке жараша, бала мындай опуза кылбайт, адатта, сөздүн дайыны жок жана жүзөгө ашыра албаган сөздөрдү сүйлөйт. Мисалы: «Мен терезеден секирип, жолдо жүрүп бараткан машинанын астына кирип кетем, андан кийин темир жолго барып поезддин астында калам, анан сууга түшүп чөмүп калам, силер болсо катуу ыйлап каласыңар».

Ата-энелердин тынсызданышы түшүнүктүү, бирок балдар, адатта, өзүн-өзү өлтүрүшпөйт. Буга карабастан, дарыгерге бул тууралуу айтышыңыз керек.

6. Асылгыч ой

Балдар, буюмдардын же формалардын (көпчүлүк учурда, тегеректердин), түстүү буюмдардын өңү (өзгөчө, негизги өңдөр) жана адамдар туурасында жадатма ойлорго ээ болушу мүмкүн.

Балдар өзүнүн асылгыч ойлорун коргоп, ал ой менен бөлүшкүсү келбейт: жадатма ой катары тандап алган адамдарга карата агрессивдүү болушу мүмкүн, ал эми ал адам башка балдарды жакшы көрсө, же алар менен жөн эле сүйлөшүп турса, ал түгүл андан да татаал абал пайда болушу мүмкүн.

Сиз өзүңүз билгендей, жашоо кыйындап кетиши мүмкүн, анткени бала үй бүлөнүн бир мүчөсүн (өзгөчө энесин) тандап алуудан улам башка адам менен аны бөлүшкүсү келбейт. Бул тууралуу бала менен (бир нече жолу) сүйлөшүү зарыл.

7. Роботко окшогон жүрүм-турум

Бала үйдүн ичинде, мектепте, ойноп жатканда ар кайсы деңгээлдеги адаттарды көрсөтүшү мүмкүн. Бир адам бир гана иш-аракеттерди кылышы керек деп түшүнөт: мындай абалга акырындык менен көп сандуу компоненттер кошулуп, билинбей башталышы мүмкүн.

8. Коркунуч сезиминин жоктугу

Бала, оюну аяктагандан кийин, швед дубалынын үстүнкү таягынан же каруселден секириши мүмкүн ж.б.у.с. «Билинбеген коркунуч» жөнүндө тез-тез, кээ бир балдарга күн сайын эскертип туруу керек.

9. Ачуулануу

Ар курактагы балдар ачууланышы мүмкүн. Мындай жүрүм-турумдун моделин импульс жаратат, бул импульс кичинекей болгондугунан аны аныктоо өтө кыйын, мисалы, анын себиби болуп жашоонун күнүмдүк адаттарынын өзгөрүлүшү, таарыныч, аба ырайынын өзгөрүлүшү саналат. Ата-энеси/тарбиялоочу ага акыл айтууга же көңүлүн бурууга аракет кылса да, ачуусу тараганга чейин бала кыжырланып, мындай жүрүм-турумун токтото албайт.

10. Көңүлдүн өзгөрүшү

Көңүлү бир мүнөттүн ичинде кыйла өзгөрүп турушу мүмкүн. Эркек балдардай эле, кыздарда да мындай абал күн сайын (же бир күндө көп жолу) байкалат, же туруктуу болуп, кайталанып турат. Күндөлүктү толтуруп турсаңыз, мындай абалдын мезгилдерин билип каласыз.

11. Социалдык жалгыздык

Көпчүлүк балдардын өз курактагы достору болбойт, мунун себеби ар кандай болушу мүмкүн. Мунун менен бирге, кээ бир балдар жалгыздыкты жактырышат.

12. Жарабаган сексуалдык жүрүм-турум

Кичинекей балдарда да сексуалдык мүнөздөгү жүрүм-турум байкалышы мүмкүн, алар башка адамдарга карата кандайдыр-бир сексуалдык аракеттерди кылып, ал түгүл сексуалдык жактан мамиле түзүшөт. Эч нерсе кылбаган учурда, бул көрүнүш балдар чоңойгондо да уланат (ата-энелер өздөрүн ыңгайсыз сезип, маселени кантип чечүүнү билбей, тынчын жоготушат).

13. Жүрүм-турумдун аягына чыгуу зарылчылыгы

Кандайдыр-бир жүрүм-турумду туудурган импульсту аныктай электе, бала өзү токтоп калууга даяр болбосо, сиз аны токтото албайсыз.

Бир жолу баштаганда, аныкталган стадиялардан өтпөсө, бала өзү процессти токтото албайт, сырттан да токтотууга жол бербейт.

14. Калп

Балдардын баары калп айтат. Калп канчалык кыжырды кайнаткан болсо да, эмоциялык же жүрүм-турумдук маселеси бар балдар чындыкты айтып жатабыз деп эсептейт. Бирок, башка балдарга караганда, кандайдыр-бир кыйынчылыктар пайда болуп калса, алар сөзүн өзгөртүшү мүмкүн.

15. Адамдарды башкаруу жана кырдаалдарды өз колуна алуу

Балдар, өз абалынан пайдаланып, каалаганына жетүү жана үй бүлөнү башкаруу үчүн эмне кылуу экендигин бат түшүнүшөт.

Жүрүм-турумдун маселеси аныкталгандан кийин анын себебин тапкыла:

- Жүрүм-турум өзгөрөбү? Туруктуу болобу? Мындай болсо, күндөлүк жазып, психологго көрсөтүңүз.

Андан кийин:

- Балаңызда эпилепсия барбы? Бар болсо, дарыларды текшергиле, алар башка таасир тийгизиши мүмкүн.
- Дарылануу башталдыбы же токтотулдубу?
- Дарыгер жазып бербеген дары-дармектерди (дары чөптөрдү) же «социалдык» дары-дармектерди колдонобу?
- Жыныстык жетилүү башталдыбы? Мүмкүнчүлүктөрү чектелген кээ бир балдарда жыныстык жетилүү эрте башталат.
- Жүрүм-турум эстин кыска мөөнөттүүлүгү менен байланыштуубу? Же болбосо, айланасында багыт табууда кыйынчылыкка кездешеби? Көңүлүн топтой алабы?

Эми убакытка карагыла:

- Бала тынчсызданып турабы? Аны шаштырасызбы? Шаштырып жатканыңызды байкап калсаңыз, келечекте көбүрөөк убакыт берип туруңуз.
- Адаттагы күн тартиби өзгөрдүбү?
- Кандын курамында канттын деңгээли төмөнбү? Глюкоза же глюкозанын таблеткаларын камтыган суусундуктар жардам бериши мүмкүн.
- Бала чарчап жүрөбү?

Шарттар өзгөрдүбү?

- Жаңы мектеп?
- Жаңы эжелер, байкелер?
- Баланы багып алган жаңы ата-эне?
- Айрым балдарды ал түгүл жаңы эмерек да тынсыздандырат.

Стресстин фактору катары төмөнкүлөр чыгышы мүмкүн:

- Ар түрдүү экзамендер же тесттер.
- Достор менен келишпестик.
- Дарыгерге/тиш догдурга/көз догдурга баруу ж.б.

Эртең менен же кечинде болуп жаткан ар кайсы өзгөрүүлөр жагдайды курчутушу мүмкүн. Эмне кылуу керек? Бир эле жооп бар болсо кандай!

Буга карабастан, бир нече жөнөкөй кеңештер сизге жардам берет:

- ата-энеси менен мектеп биргелешип иштеши керек;
- башка балдарыңыздын көзүнчө сизди тынсыздандырып жаткан маселе жөнүндө сүйлөбөнүз;
- бала менен сүйлөшүп жатканда көзүнө караңыз;
- тапшырмаларды бир-бирден гана бериңиз, бир суроо берип, жообун алып, андан кийин гана экинчи суроо бериңиз. Бардык нерселерди ирети менен кылыңыз;
- жакшы жүрүм-турумга демилге бериңиз;
- мүмкүн болушунча оң мамиле кылып туруңуз;
- жаман жүрүм-турумга алып келе турган татаал абалдан качыңыз. Мисалы, жол оңдолуп турса, мектепке башка жол менен барыңыз, же болбосо, алаксытыңыз «Самолетту карачы».

Окуя өтүп кеткенден кийин аны талкулоого аракет кылыңыз

- Мындай жүрүм-турумдун себеби эмне?
- Эмне үчүн?
- Жардам берүү үчүн сиз же ата-энеңиз эмне кылдыңыз?

Төмөнкүлөрдөн качкыла:

- опуза, мисалы: «Мындай кылсаң, тамактан айрыласың». Бала сүйлөмдүн акыркы сөздөрүн гана эсине сактайт, кечинде тамак беришпейт деп чечим чыгарат;
- шылдыңдоо, мисалы: «Соп-сонун кылдың» деген сөз түз мааниси менен кабыл алынат;
- баланы кемсинтүү;
- көп сөз: узун лекция окусаңыз, өзүңүздүн жана балаңыздын убактын бекер эле коротосуз. Бала укпай коёт же укканын бат унутат.

Аутизм

Аутизм биринчи жолу 1943-жылы аныкталган, буга карабастан бүгүнкү күнгө чейин белгисиз оору бойдон калууда. Церебралдык шал оорусуна караганда, аутизм менен ооруган адамдарда денелик бузулуулар болбойт, аларга майып коляска кереги жок жана алар башка адамдарга окшош. Көзгө көрүнбөгөн белгилердин жоктугунан бул оору оңой аныкталбайт жана анын абалын түшүнүү кыйын.

Аутизм оорусу бар бала кадимкидей көрүнгөндүгүнөн, адамдар аны жадаткан бала деп эсептеп, ата-энеси аны катуу кармабайт деп ойлошот. Баланы тааныбаган адамдар аны «өзүн-өзү жоготкон бала» деп аташат.

Аутизм деген эмне?

Аутизм – бул өнүгүүнүн туруктуу бузулушу, мындай абал, адам тегеректеги кишилерге жасаган мамилесине жана алар менен байланыш түзүүгө таасир этет. Аутизм менен ооруган балдар жана адамдар социалдык байланыштарда күн сайын кыйынчылыктарга дуушар болушат. Достук мамиле түзүү мүмкүнчүлүгү чектелген, башка адамдардын эмоциялык сезимдерин түшүнө алышпайт.

Аутизм менен ооруган адамдар тийиштүү түрдө окутуудагы кыйынчылыктарга ээ болушат. Бирок, кээ бир учурларда аутизм менен ооруган адам абдан акылдуу жаралат, өз интеллектин конкреттүү тармакта же темада пайдалана алат. Мындай абалга туш келген адамдардын баардыгы дүйнөнү туура кабыл алышпайт.

Аутизм диапазонунда үстүнкү бөлүгүн ээлеген түрү - бул Аспергер синдрому. Аутизм оорусу бар адамдар үчүн чындык – бул, окуялар, адамдар, жайлар, үндөр жана сүрөттөр өз ара иретсиз байланышып турган башаламандык. Кандайдыр-бир нерселердин чеги, ирети же мааниси жок экендей көрүнөт. Болуп жаткан окуяларды түшүнүү аракетинде өмүр өтөт (**Аутизм менен ооруган адам**).

Аутизмдин мүнөздөмөсү кандай?

Аутизм менен ооруган адамдар кыйынчылыктардын үч негизги түрүнө ээ болушат, ал «үч кемчиликтердин тобу» деп аталат:

- **Социалдык өз ара байланышуу** (социалдык байланыштардагы кыйынчылык, мисалы, башка адамдарга карата көңүл коштук, кайдыгер мамиледе болуу).
- **Социалдык мамилелер** (сүйлөшүү коммуникациядагы же сүйлөшүүдөн тышкары коммуникациядагы кыйынчылыктар, мисалы, жалпы коомчулук тарабынан кабыл алынган кол жаңсоолорду, беттин көрүнүшүн же үндүн маанисин толук түшүнбөйт).
- **Элестетүү** (жекече сезимди өнүктөрүүдөгү же элестетүүдөгү кыйынчылык, мисалы, образдарды түзүү диапазону чектелген, так жана туруктуу көчүрүү мүмкүнчүлүгү төмөндөдүлгөн).

«Үч кемчиликтердин тобунан» тышкары, бул ооруга төмөнкү көрүнүштөр мүнөздүү: кайталанып турган жүрүм-турумдун модели, иреттүүлүктүн өзгөрүлүшүнө карата каршы чыгуу.

Аутизмдин себеби эмнеде?

Бир себеп болсо да, бир нече себептер болсо да, жалпы жонунан так себеп белгисиз. Изилдөөлөр көрсөткөндөй, мында генетикалык фактор бар. Изилдөөлөрдүн жыйынтыктары төмөнкүнү далилдеди: аутизм, мээнин өнүгүшүнө таасир этүүчү ар кайсы шарттарга байланыштуу болот, бул шарттар бала төрөлгөнгө чейин, төрөлүү учурунда же төрөлгөндөн кийин пайда болушу мүмкүн.

Диагноз

Аутизм диагнозу канчалык эрте коюлса, тийиштүү жардам алуу жана колдоо көрсөтүү мүмкүнчүлүгү ошончолук жогору.

Аутизм менен ооруган адамдарга жардам берсе болобу?

Аутизм менен ооруган адамга бардык тараптардан колдоо көрсөтүлүп, ал адистештирилген билим алса, анын турмушу иш жүзүндө өзгөрүлүп, ыкмалары максималдуу түрдө өздөштүрүлүп, чоң кишинин потенциалына толук бойдон жетмек.

Байланышуу жана өз-ара аракеттенүү

Бир адам экинчи адамга сүйлөшүү түрүндө же сүйлөшүүдөн тышкары түрдө билдирүү жибергенде, байланышуу пайда болот. Ал эки адам (мисалы, чоң киши жана бала)

бир-бирине таасир беришкен учурда өз-ара аракеттенүү пайда болот – бул эки тараптуу мамиле түзүү.

Аутизм менен ооруган балдардын көпчүлүгү ар кандай байланыштарда ыңгайсыз сезимде болот, анткени башка киши жакындаганда, ага тийиштүү жооп берүү керек, же болбосо, өз-ара аракеттенүүнү баштоо үчүн жөндөмдүү болуу керек. Аутизм менен ооруган балдардын көпчүлүгү алар бир нерсеге муктаж болгондо, өз талаптарын билгизе алат, бирок, буга карабастан, мамилечил сезимин көрсөткүсү келбей, өз-ара аракеттенүүнү колдонбойт.

Байланышуу жана өз-ара аракеттенүү тилди же сүйлөө жөндөмдүүлүгүн пайдаланбайт. Аутизм менен ооруган балдардын көпчүлүгү тилди кеч колдонот же сүйлөө мүмкүнчүлүгүн пайдалануудан качат. Демек, тилди же сүйлөө жөндөмдүүлүгүн пайдалануудан мурун коммуникациянын башка жолдорун түзүү зарыл.

Аспергер синдрому

Адамды көрөөр замат, ал жөнүндө пикир жаралат. Аны карап жатып, анын курагын же абалын ойлоп табалабыз, ал эми бетин карап же үнүн угуп, бул адам бактылуубу, ачууланып же кайгырып жатаарын билип, тийиштүү жооп беребиз.

Адамдардын баарында мындай табигый жөндөмдүүлөк болбойт. Көпчүлүк адамдар туура түшүнгөн белгилерди Аспергер синдрому бар адам окуй албайт. Мунун натыйжасында, башка адамдар менен мамиле түзүүдө кыйынчылыктарга кездешет. Колдонмонун бул бөлүмү Аспергер синдрому бар адамдардын мүнөздөмөлөрүн түшүндүрүп, аларга жардам берүү үчүн эмне кылууну тактайт.

Аспергер синдрому – бул, аутизмдин түрү, мындай абал, адамдын башка адамдар менен байланышуусуна жана өз-ара аракеттенүүсүнө таасири этет. Аутизмдин бир нече өзгөчөлүктөрү Аспергер синдромуна да тиешелүү, анын ичинде:

- байланышуудагы кыйынчылыктар;
- социалдык мамиле түзүүдөгү кыйынчылыктар;
- элестетүү жана чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрдүн жоктугу.

Бирок, аутизм менен ооруган кишилерге караганда, Аспергер синдрому бар адамдардын, көбүнчө, сүйлөө жөндөмдүүгү жакшыраак, муну менен бирге алардын сөзү формалдуу же жасалма көрүнөт. Аутизмге байланыштуу кыйынчылыктарга салыштырганда, мындай ооруга кездешкен адамдар, адатта, окууда кыйналышпайт жана көпчүлүк учурларда орто же ортодон жогорку интеллектуалдык жөндөмдүүлүктөргө ээ болушат.

Мунун аркасынан Аспергер синдрому бар балдар кадимки мектептерге барышса болот, тийиштүү жардам жана демилге берилсе, жакшы ийгиликтерге жетишип, окууну улантышып, иштей алышат.

Негизги мүнөздөмөлөр

Аспергер синдромунун аутизмге окшош көп мүнөздөмөлөрү бар:

1. Социалдаштуруудагы кыйынчылыктар. «Адаттагы» аутизм менен ооруган адамдар өзүн-өзү жоготконсуп, айлана-чөйрөдө эмне болуп жатканына кызыкпайт, ал эми Аспергер синдрому бар адамдар, тетирисинче, социалдаштырууну каалап, кишилердин ортосунда болгон мамилелерден ырахаттангысы келет. Сүйлөөдөн тышкаркы белгилерди

(мисалы, беттин билдирүүсүн) жакшы түшүнө алышпайт, ошондуктан, башка кишилер булардын муктаждыктарын билбегендигин кесепетинен, адамдар менен социалдык өз-ара байланышууну түзүүдө кыйналышат.

2. Байланышуудагы кыйынчылыктар. Аспергер синдрому бар адамдардын сүйлөө жөндөмдүүлүгү жакшы, бирок, адамдар аны угуп жатканын же укпай жатканын байкабай, сүйлөй бериши мүмкүн. Сүйлөө жөндөмдүүлүгү болгондугуна карабастан, Аспергер синдрому бар адамдардын сүйлөгөнү деги эле сөзмө-сөз болот, кээде сүйлөмдөрдүн, фразалардын апыртуу колдонулушун, метафораларды же тамашаларды түшүнбөй калат. Мисалы, «жинин менден чыгарды» өңдүү метафорадан көркүп кетиши мүмкүн. Сиз ага кыскача жана так сүйлөмдөрдү айтышыңыз керек.

3. Элестетүү жөндөмдүүлүгүнүн жоктугу. Аспергер синдрому бар адамдар фактыларды жана цифраларды изилдөөдө жакшы ийгиликтерге жетише алгандыгына карабастан, абстракциялык жактан алганда, туура ой жүгүртө алышпайт. Буга байланыштуу мектепте окуган балдар кыйналышы мүмкүн, анткени адабият же дин таануу өңдүү сабактарды жакшы өздөштүрө алышпайт.

4. Кызыкчылыктардын өзгөчөлүгү. Бул ооруга кездешкен адам өзгөчө кызыкчылыктарга ээ, ал бир нерселерди жыйноого көңүлдөнүп, башка кишилерге окшобой эс алат. Кандайдыр-бир так фактыларды эсинен чыгарбай, аларды топтогонду жакшы көрөт, мисалы, поезддердин расписаниеси, таскак жарыштырууда жеңгендердин аты-жөнү, чиркөөлөрдүн өлчөмдөрү ж.б.у.с.

Мындай кызыкчылыктарына демилге берилсе, өзү артык көргөн оюнду изилдеп, мындан ары өнүктүрүп баштайт.

5. Жашоонун күнүмдүк адаттарына көнүү. Аспергер синдрому бар адамдар жашоонун күнүмдүк адаттарына көнүп, өзгөрүүлөрдү жаман көрөт. Кичинекей балдар бир калпта жүргөндү жактырат, иш кылып жатканда, өз тартибин түзүшөт, мектепке баратканда, жолун өзгөртпөй, бир маршрут менен жүрүшөт. Мектепте күтүлбөгөн өзгөрүүлөрдөн чочушат, мисалы, сабактардын расписаниеси бузулса. Ишти өзү түзгөн ирети менен жасаганды каалашат. Такталган бир убакытта иштеп жатса, күтүлбөгөн жерден иш токтоп калса, тынчсызданып, капаланышы мүмкүн, мисалы, поезд кечигип жатса, же жолдо машиналар тыгылып калса.

Аспергер синдромунун негизги мүнөздөмөлөрү ушундай, бирок ар бир адамдын өзгөчөлүгү бар болгондугунан улам мындай мүнөздөмөлөр маанилүү айырмаланып турат.

Аспергер синдромунун себеби кандай?

Аутизмдин жана Аспергер синдромунун себеби дагы эле изилденүүдө. Көпчүлүк эксперттердин пикири боюнча, Аспергер синдрому оорусу аныктала турган жүрүм-турумдун модели бир гана себептен жаралбайт, анткени бул оору эмоциялык бузулуулардын же адамдын тарбиясынын натыйжасында эмес, мээнин өнүгүшүнө таасир берүүчү ар түрдүү шарттардан улам пайда болот.

Дарылануу жардам береби?

Аспергер синдрому – бул өнүгүүнүн абалы, мындай абал, мээ маалыматты иштеп чыгууга таасир берет, ошондуктан дарылануу жардам бербейт. Аспергер синдромуна

учураган балдар бул оору менен бирге чоңоюшат. Тийиштүү жардам көрсөтүлүп, билим алышса, турмушу оңой болуп, ар түрдүү ийгиликтерге жетиши мүмкүн.

Мындай балдар чыдамкайлык менен багылса, аларды, кийинчерээк, күнүмдүк жашоодо (мисалы, адамдар менен туура мамиле түзүүдө) зарыл болгон негизги ыкмаларга үйрөтсө болот.

Диагнозду эрте коюунун маанилүүлүгү

Аутизмге караганда, Аспергер синдромуна чалдыккан адамдын абалы көзгө анча көрүнбөйт, буга байланыштуу диагноз узак мөөнөткө чейин коюлбай калат. Мунун натыйжасында, оорулуу баланын өзгөчө муктаждыктары кабыл алынбай, ата-энеси башкача жүрүм-туруму үчүн өзүн, ал түгүл баланы да күнөөлөшү мүмкүн.

Келечекте эмне болот?

Азыркы учурда Аспергер синдрому бар балдар үчүн арналган атайын мекемелер аз. Айрым балдар жөнөкөй мектептерге барып турушат, ал жерде ийгиликтерге жетүү үчүн алар ата-энелердин, тарбиялоочулардын жана мугалимдердин колдоосуна жана демилгесине көз каранды. Мындай балдардын кээ бирөөлөрү көмөкчү адистештирилген мектептерге барып турушат, бирок, ал мектептер аларга туура келбеши да мүмкүн.

Аутизм оорусу бар балдарга салыштырганда, Аспергер синдромуна кездешкен адамдын майыптуулугу көзгө көрүнбөйт, ошондуктан мындай адамдын абалы начарыраак. Тилекке каршы, мектептеги балдар аларды шылдыңдашы мүмкүн.

Чоңойгон сайын алар, башка адамдардан айырмаланып жаткандыгын сезип, депрессияга жана чөйрөнүн тышына чыгарылып коюу сезимге учурайт. Мындай оорусу бар адамдар мамиле түзүүнү каалашат, бирок, досторду табалбай калса, капа болушат.

Буга карабастан, Аспергер синдромуна кездешкен адамдардын келечеги жакшы болушу мүмкүн. Мындай диагноз коюлса деле, адамдар өз турмушун улантып, окуп, дос мамилелерди өнүктүрсө болот. Жумушта чоң ийгиликтерге жетише алышат, анткени, алар ишенимдүү түрдө жана абдан так эмгектенишет, мындай жакшы ишти жетекчилер да, кесиптештер да жогору баалашат.

2-бөлүм. Байланышуу жана өнүгүү

1. Балам менен кантип мамиле түзөм?

Окуу мезгилинде, мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдардын көпчүлүгүндө коммуникациялык тоскоолдуктар болот. Мамиле түзүүдө алар кошумча колдоого муктаж, бул, денелик бузулуулары бар балдарга да тийиш, демек, алар кээде сүйлөй албай кыйналышат. Майыптуулуктун төмөнкү түрлөрү кошумча коммуникациялык колдоону талап кылышат:

- окутууда кыйынчылыктары бар адамдар (Даун синдрому, Аспергер синдрому ж.б.);
- денелик бузулуулары бар адамдар (церебралдык шал оорусу, дүлөйлүк, угуу, көрүү жөндөмдүүлүгүнүн бузулушу ж.б.).

Бул бөлүм, мамиле түзүү жагынан алганда, мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдар кандай татаалдыктарга дуушарланып жаткандыгын түшүнүүгө көмөк көрсөтүп, коммуникацияны өнүктүрүү үчүн туура кеңеш бере алат деп ишенебиз.

Мүмкүнчүлүктөрү чектелген баланын коммуникацияларын түшүнүү

Мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдардын ата-энеси жана тарбиялоочулары бала менен байланышуудан жана өз-ара мамиле түзүүдөн кыйналышып, мындай иш-аракеттерди кылуунун зарылчылыгына ишенишпейт. Бала айтылган сөздү укпай, аты-жөнүнө жооп бербей, байланышуу аракеттерге кайдыгер мамиле түзүп жаткандай көрүнөт. Буга карабастан, ата-энелер, бала менен байланышууга демилге берүүчү негиз катары оюндар жана күн сайын колдонуучу ар кандай мүмкүнчүлүктөрдү пайдаланышы керек.

Коммуникациянын начар же күчтүү жактарын аныктоо үчүн бала колдонуп жаткан байланыш ыкмаларын байкоо зарыл. Мисалы, бала сөздөрдү сүйлөбөй, таптакыр үн чыгарбаса, анда жаңсоолорду пайдаланып көргүлө. Мүмкүнчүлүктөрү чектелген бала башка адардар менен байланышууда төмөнкү ыкмаларды колдонот: ыйлайт, алгысы келген буюмга чоң адамдын колун жакындатат, буюмга колун сунат, сүрөттөрдү же эхолалию пайдаланат.

Эхолалия – бул, башка адамдардын сөздөрүн кайталоо, мындай ыкма, окутууда кыйынчылыктары бар балдардын адаттагы өзгөчөлүгү болуп эсептелет. Бала эхолалияны пайдаланганда, биринчи мезгилде, балким, сөздөрдү түшүнбөй эле кайталайт жана байланышууну каалабайт. Муну менен бирге, эхолалия – бул жакшы көрүнүш, ал, баланын коммуникациясы жыкшырып баратканын билдирет, убакыт өткөн сайын сөздөрдү кайталап, кандайдыр-бир маани берүү максатында пайдалана баштайт. Мисалы, айтылган сөздөрдү же суроолорду унутпай, кийнчерээк башка абалда болгондо, аларды өзүнүн суроосун берүү үчүн колдонот.

Мүмкүнчүлүктөрү чектелген бала менен мамиле түзүүдө ийгиликтерге жетишүүнүн аркасында ал кантип баарлашып жатканын гана эмес, эмне себептен байланышып турганын түшүнүү керек. Байланышып жаткан себебин түшүнсөңүз, мамиле түзүү максатында көбүрөөк ыкмаларды жана негиздерди табуу үчүн балага жардам бере аласыз.

Байланышуунун эки түрү бар:

1. Атайылап эмес коммуникация. Бала, айланадагы адамдарга таасир тийгизүүнү максат кылбастан, кайсы-бир нерсени кылып же сүйлөп жаткандыгы. Коммуникациянын бул түрү бала тарабынан тынчуу, көңүлдү топтоо үчүн же капа болууга/сүйүнүүгө жооп берүү катары пайдаланылат.

2. Атайылап коммуникация. Бала, башка адамга билдирүү жиберүү максатында кайсы-бир нерсени кылып же сүйлөп жаткандыгы. Коммуникациянын бул түрү бала тарабынан чоң кишинин тапшырмасына каршы чыккандыгын же, тетирисинче, өтүнүчүн билдирүү үчүн пайдаланылат.

Бала, башка адамга таасир тийгизе алаарын билген заматтан баштап, атайылап коммуникацияны жеңил колдонот. Атайылап эмес коммуникациядан атайылап коммуникацияга жылыш – бул, мүмкүнчүлүктөрү чектелген бала үчүн абдан чоң кадам.

Коммуникациянын төрт стадиясы:

Бала жеткен коммуникациянын стадиясы үч шарттарга көз каранды: а) башка адам менен өз-ара аракеттенүү жөндөмдүүлүгү; б) мамиле түзүүнүн ыкмалары жана себеби; в) түшүнүп жаткандыгы.

1. «Өзүнөн-өзү» стадиясы. Бала коммуникациянын бул стадиясында тегеректеги адамдарга кызыкпай, өз алдынча ойнойт. Анын коммуникациясы негизинен атайылап эмес коммуникация болуп саналат.

2. Өтүнүч стадиясы. Бала, башка адамдарга таасир этүүнү түшүнүп баштады. Чоң адамдарды өзүнө жакындатып, оюнуна тартып, жактырган нерсеге жараша алар менен мамиле түзө баштайт.

3. Эрте коммуникациянын стадиясы. Баланын өз-ара аракеттенүүсүнүн узактыгы созулуп, атайылап боло баштайт. Бала, өз муктаждыктары жөнүндө билдирүү үчүн айрым

нерселерди кайталайт. Акырындык менен бул нерселерди чоң кишиге көзү менен көрсөтө баштайт. Бул, бала эки тараптуу өз-ара аракеттенүүнү колдоно башташынын белгиси.

4. Өнөк стадиясы. Бул стадияга жеткенде, бала натыйжалуу коммуникатор катары жөнөкөй аңгемешүү үчүн сүйлөө жөндөмдүүлүгүн пайдаланат. Тааныш шарттарда (мисалы, үйдө) жайгашса, өзүнө ишенип, коммуникацияны колдонууга жөндөмдүү болот, ошол эле учурда тааныш эмес жерге (мисалы, жаңы мектепке же жаңы балдар мекемесине) барганда, анда күчүн салышы керек. Ушундай абалда, эсинде калган сүйлөмдөрдү колдонуп, кезеги менен сүйлөө эрежени бузуп, башка баланы укпай, оозунан сөзүн жулуп алышы мүмкүн.

2. Чоң адам баланын мамиле түзүү жөндөмдүүлүгүнө кандай таасир эте алат?

1. Жардамчынын жана мугалимдин ролун өзүңүзгө алгыла

Бала өз муктаждыктары жөнүндө билдире албаса, кандайдыр-бир аракеттерди анын ордуна кылып, мисалы, бут кийимин алып келип жана боолорду байлап, жардам берип тургула. Ошол эле учурда, көп нерселерди баланын ордуна жасасаңыз, ага бир нерсе үйрөтүү мүмкүнчүлүктөрүн төмөндөтөсүз. Бала «өзүнөн-өзү» стадиясында болгондо, анын ордуна кандай нерселерди кылуу экендигин түшүнүү кыйын. Биринчи кезекте, балаңыздан: «Жардам керекпи же жокпу?» деп сурап, жооп бербесе, дароо эле жардам бербейиз, экинчи жолу сураңыз.

2. Өзүнөн-өзүнчө алектенүүнүн ордуна башка адамдар менен байланышууну колдоп туруңуз

Чоң адамдар менен байланышууга кызыкпаган бала жөн эле өзүнүн көз карандысыздыгын көрсөтүп жатат деп ойлойбуз. Бирок, бала үчүн башка адамдар менен байланышуу абдан маанилүү, баланы жалгыз калтырбоо керек. Ал үчүн баланын оюнуна кошулгула, мисалы, боолор менен ойноп, коробкадан оюнчуктарды чыгарып, аларды кайра коробкага салуу. Бала ачууланса да, аракет кылыңыз. Ачуулануу – бул да өз-ара байланышуунун бир түрү, мындай абал, мамиленин таптакыр жоктугунан артык. Кээ бир учурларда балага жакындагыңыз келсе, жөн эле анын жанында олтуруп туруңуз. Мисалы, аутизм оорусу бар бала узак мөөнөткө чейин бир точкага карап олтурса, анын жанына олтуруп, бирге ал точкага карасаңыз, ошондо да коммуникация бар деп саналат. Мындай өз-ара аракеттенүү улана берсе, бала, башка адам менен байланыштын бул түрү да кызыктуу экендигин сезе баштайт.

3. Темпти басаңдатып, байланышуу үчүн балага мүмкүнчүлүк бергиле

Мүмкүнчүлүктөрү чектелген баланы багуу үчүн убакыт керек жана бул өтө оор жумуш. Өзүнүн күнүмдүк тапшырмаларын аткарып турганда, мисалы, тамактанып же кийинип жатканда, аны шаштырбагыла. Айланада болуп жаткан абалды түшүнүү жана ага тийиштүү жооп берүү үчүн балага бир нече ашык мүнөт бериңиз, ошондо оорулуу бала өзүнө ишенип байштайт.

4. Бала менен ойноп турганда, лидер эмес анын өнөгү болуңуз

Мамиле түзүүгө жөндөмдүү боло баштаган сайын бала азыраак башкарууну талап кылат. Сиз аны башкарып, көп тапшырма берсеңиз, анда Сиз менен байланыш түзүүдө кыйналат. Аны башкаруунун ордуна, бала эмне кылып жатканын байкап, аны туурашыңыз керек.

5. Балага кайталанган байланышты көрсөтүңүз

Сиз менен мамиле түзүү же Сизди түшүнүү аракеттерди кылса, анда балага демилге беришиңиз керек. Ушунтсеңиз, Сиз менен кайра байланыш түзүү мүмкүндүгүн жогорулатасыз. Баланын жетишкен ийгиликтерин баса көрсөтүп, аларды коштогон жөнөкөй сөздөр айтылса, анын кыймылдары менен Сиздин сөздөрүңүздү бириктирүүгө жардам берсиз.

6. Байланыш түзүү үчүн балага жол ачыңыз

Мүмкүнчүлүктөрү чектелген бала каалаган нерсеге оңой эле жете алса, анда байланышуу жана өз-ара аракеттенүү үчүн себеп болбойт. Демек, көпчүлүк учурларда чоң адам бала үчүн коммуникация түзүү мүмкүнчүлүгүн жаратып, өз-ара аракеттенүүгө демилге бериши керек.

7. Өтүнүчкө демилге берүү

Оюнчукту/тамак-ашты/видео магнитофонду бала жетпеген, бирок көрө алган жерге, мисалы, жогорку тактайга койсоңуз, анда өтүнүчкө жол ачасыңар. Же болбосо, ача албаган коробкага, мисалы, балмуздактын же вареньеинин коробкасына буюмду каткыла. Бала жардам сурайт, мунун натыйжасында бала менен чоң кишинин ортосунда байланыш пайда болот.

8. Ойногондо кыйынчылыкты туудурган оюнчукту балага бергиле

Ойногондо кыйынчылыкты туудурган оюнчуктар жана оюндар бала үчүн кызыктуу, бирок жалгыз алар менен ойной албайт. Балага оюнчукту берип, карап тургула, оюнчук кантип иштеп жатканын түшүнсүн. Иштете албаса, анда жардам бериңиз.

9. «Абдан кызык» оюнчукту балага бергиле

Резина шариги жана самындан үйлөнгөн шар – бул кызыктуу оюнчуктар, аларды, эки адам ойногону үчүн ылайыктаса болот. Шарикти үйлөп, андан кийин аны асманга коюп берүү өңдүү оюндар баланы кызыктырат. Сиз шарикти жарымына чейин үйлөп, балаңыз аягына чейин үйлөп – бул да чоң адам менен баланын ортосунда байланышты жаратуу ыкма катары саналат. Самындан чыккан бир нече шарларды балаңызга карата үйлөгүлө, бала көңүл бургандан кийин контейнерди жаап, экинчи үйлөөрдөн мурун баланын кыймылдарын байкагыла.

10. Буюмдарды балага ирети менен бергиле

Балага каалаган нерселерди бат-бат берип турсаңыз, чоң кишиден эмнени сураарды билбей калат. Өз муктаждыктарын чагылдыруу үчүн, тамак-ашты/оюнчуктарды бир-бирден бериңиз. Мисалы, бала печенийди жегиси келсе, аны чакан бөлүктөргө бөлүп, бир бөлүгүн берип, күтө туруңуз, бала экинчи бөлүктү жегим келет деп кандайдыр-бир белги көрсөтүп түшүндүрсө, андан кийин гана экинчи бөлүгүн бергиле.

11. Алектенип жаткан нерсени качан бүтүрөөрдү бала өзү чечсин

Бала бир нерсе менен алектенип жатканда, аны качан бүтүрөөрдү бала өзү чечсин. Мындай чечим баланын бетинен байкалат, же бала колундагы буюмду түртүп салат. Бала ошентип кыймылдаганда, ишти бүтүргөнүн көрсөтөт. Бала сүйлөй элек болсо, сүйлөө жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүү үчүн иш-аракеттериңизди сөз менен коштогула.

12. Өз-ара аракеттенүүнү жогорулатуу үчүн баланын кыймылдарына кошулгула

Балага мамиле түзүүнү үйрөтүү максатында, башкарбай, анын аракеттерине кошулуңуз, анткени башка адам менен бирге кыймылдаган учурда балада өз-ара байланышуу сезими жогорулайт. Ал түгүл, Сиз аны башкарбай эле, бала өзү көбүрөөк аракеттенсе, чоң киши көңүл бурган нерсеге ал да көңүлүн буруп, ой жүгүртүп, өзүнө иш табат.

Бала алектенип жаткан ишине кошулган учурда, анын бетин байкап тургула, ошондо бала эмнеге кызыгып жатканын биле аласыз. Көзүңүз баланын көзүнүн деңгээлинде болсун. Мындай абал аутизм менен ооруган же акылы кем бала үчүн сиздин көзүңүзгө кароого жардам берет. Бетиңиз баланын бетинин деңгээлинде болсо, ал, байланышууда болгон ар түрдүү бет кыймылдарын көрө алат. Байланышуу учурунда сүйлөөдөн тышкаркы коммуникациялык белгилерди байкабай калат, ошондуктан, бул белгилерге мүмкүн болушунча көбүрөөк көңүл буруу зарыл. Бала чоң киши анын деңгээлинде ойноп жаткандыгына көңүп калат, чоң адам жок болсо, анын келишин күтөт.

Баланын кыймылдарын жана сөздөрүн кайталап турсаңыз, бул, эки тараптуу байланышууга жардам берет. Мисалы, бала кашык менен такылдатса, чоң адам да ошону кылса, анда бала ага көңүл бурушу мүмкүн. Бала үн чыгарган учурда же сенсордук жүрүм-турумунда мындай идеяларды пайдалансаңыз болот, мисалы, кол чабуу же тегеренүү. Бала, чоң адам аны кайталап турганын көрүп, өз кезегинде чоң адамды кайталайт. Чоң адам, бала бир-нерсени кайталасын десе, мындай көрүнүштү колдонсо болот.

Берилген оюнчуктардын бири менен да ойногусу келбегенде, бала аларды тизе баштайт, мындай учурда да байланышуу жана өз-ара аракеттенүү үчүн мүмкүндүк бар. Мисалы, бала машинкаларды тизип баштаса, чоң адам аларды бир-бирден берип турат. Мындай жол менен чоң адам оюнга катышып, бала аны өз оюнуна кошот. Бала оюнчуктарды жерге тыштаса, анда чоң адам аларды чогултуп, балага кайра берет, мындай ыкма аркылуу байланышуунун модели жаралат.

13. Сүйлөп жаткан сөздөрдүн маанисин балага түшүндүрүү ыкмасы

Мүмкүнчүлүктөрү чектелген бала айтылган маалыматты иштеп чыгууда кыйыналат. Мунун себеби - айланадагы сүйлөгөн сөздөрдү түшүнбөгөндүк. Бала абалды түшүнсө да, кээде бул абалга тиешелүү сөздөрдү түшүнбөйт. Айрым учурларда тапшырмаларды аткарып турганын көрүп, бала сөздөрдү түшүнүп жатат деген ой пайда болот. Бирок, бул андай эмес. Кээде, балага мындай тапшырмага окшош буйруктар мурун да берилсе, бала эмне кылаарды алдын ала билип, кайталайт.

Сүйлөгөн сөздөрдүн маанисин түшүндүрүү үчүн бир нече ыкма бар

1. Жай сүйлөгүлө, сөзүнөр азыраак болсун. Чоң адам, бала менен байланышууда аз сөз менен колдонгондугуна карабастан, баары-бир маалымат бере алат. Бул абалга тийиштүү гана негизги сөздөрдү пайдалангыла. Ал сөздөргө басым кылып, кайталагыла, ошондой эле сөздөрдү коштогон жаңсоолорду колдонула.

Мүмкүнчүлүгү чектелген бала үчүн түшүнүүнү жеңилдетүү максатында Суссман (1999) эске салуу ыкманы колдонот: «**Азыраак сүйлөгүлө жана ал сөздөргө басым кылгыла, жай сүйлөгүлө жана көрсөткүлө!**».

Бала, сөздөрдү байланыш каражат катары жакынкы арада эле колдоно баштаса, анда чоң киши аны менен сүйлөшкөндө, мисалы, оюнчуктарды же тамак-ашты белгилөө үчүн так сөздөрдү айтышы керек. Бул каражатты колдонууда балага буюм берилген учурда ошол замат

буюмдун аталышын айтыңыз. Баланын көңүлү башка жакка бурулса, анда бул сөздүн мааниси жоголот.

Сөздөрдүн жана фразалардын ортосунда пауза болушу керек, мындай пауза балага сөздөрдү түшүнүүгө убакыт берет. Мындай паузалар, айтылган сөздөрдү түшүнүү үчүн жана жообун кандай берерин ойлонуу үчүн мүмкүндүк берет.

Сөздөрдү коштогон жаңсоолор колдонулса да, баланын ой жүгүртүүсүнө демилге берилет. Мисалы, балага суу берген учурда чоң адам стаканды оозуна жакындатып, сууну ичип жаткансыйт. Тамак-ашка келгенде да ушундай кыймылдарды пайдаланса болот. «Ооба» жана «жок» деген белгилерди көрсөтүү үчүн башты ийкеп, беттин көрүнүшү аркылуу сүрөттөсө болот, же «салам» жана «кош бол» деген белгилерди колдун кыймылы менен коштосо болот. Башка адамдар жөнүндө сүйлөгөндө, мисалы, «бул апа» деген белгини сүрөт менен коштосо болот.

Түшүнүгүн жогорулатуу үчүн башка визуалдык ыкмалар, анын ичинде сүрөт, карточка жана буюм колдонулат.

3. Балам менен мамиле түзүү үчүн жардам

Көбөйтүүчү жана альтернативалык коммуникацияны колдонуу (КАК)

Көбөйтүүчү жана альтернативалык коммуникация, социалдык-коммуникациялык өз-ара байланышууда балага жардам берүүчү сүйлөмдөн айырмаланган тилдин ар башка түрүн сүрөттөйт. Сүйлөй албаган балдар үчүн көпчүлүк өлкөлөрдө КАК техникасынын кеңири диапозону бар, анткени мындай балдар бир-биринен айырмаланышат. Айрым каражаттар Кыргызстанга азыркы мезгилде гана келе баштады. Демек, адистер тобу мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдардын ата-энеси менен бирге КАКтын ар кайсы варианттарына баа берип, аларды пайдалануу жөнүндө чечим кабыл алат. Бул топко социалдык кызматкерлер, дефектолог жана психолог кириши мүмкүн.

Мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдар үчүн КАК техниканын колдонулушу көп пайда алып келет. Сүйлөй албаган балдар өз муктаждыктарын жана сезимдерин канааттандыруу үчүн коркунуч туудурган жүрүм-турумга кайрылышат. КАК техниканы пайдалануу аркасында аларга башка адамдар менен социалдык-коммуникациялык өз-ара байланышуунун алгачкы каражаты берилет. Балага КАК техникасы туура келет деген чечим кабыл алынган замат аны колдонуу системасын моделдештирүү башталат.

Кыргызстандагы айрым адистер, коммуникациянын башка түрлөрүнө жете албагандыктан, балдарды сүйлөө коммуникацияны гана колдонууга үйрөтүшү керек, алардын өнүгүшүнө ошол гана жардам берет деп эсептейт. Бирок, азыркы мезгилде көпчүлүк өлкөлөрдө «Жалпы коммуникация» деп аталган ыкма иштелип чыкты.

Жалпы коммуникация – бул, бир эле тил түзүмдү бала үчүн эки моделге айландыруу максатында белгилерди кабыл алуу жана сүйлөө жөндөмдүүлүгүн биргелешип пайдалануу. Жалпы коммуникацияны колдонуу аркылуу сөздөрдүн негизги мааниси бөлүнүп, тилди түшүнүүгө көмөк көрсөтүлөт. Коммуникациянын мындай колдонулушу, аутизм менен ооруган жана Даун синдрому бар балдарга, ошондой эле дүлөй жана кулагы жакшы укпаган балдарга пайда алып келмек. Мүмкүнчүлүктөрү чектелген башка балдарга да оң таасир тийгизмек.

Балаңыздын окуу жана түшүнүү жөндөмдүүлүгүнүн деңгээли жогорулап, аны менен оң байланыштарды түзүү – бул абдан маанилүү нерсе. Сиз коммуникациялык усулдарды эрте

стадияда колдонуш керексиз, сүйлөө коммуникациясы басаңдаса, мамиле түзүүнүн башка формаларын табуу зарыл.

КАК техниканын түрлөрүнө төмөнкүлөр тийиштүү:

- сүрөт алмашуунун коммуникациялык системасы;
- кинетикалык сүйлөө (жаңсоо тилинин жардамы менен түшүндүрүү);
- интерактивдүүлүк коммуникациялык тактайлар;
- коммуникациялык карточкалар-шилтемелер;
- сүйлөшүүгө арналган китептер;
- коммуникациялык үн каражаттары.

Кинетикалык сүйлөө

Белгилер тили үчүн бир нече ар кайсы системалар бар, мисалы, орус кинетикалык сүйлөө, жөнөкөйлөтүлгөн Макатон белгилери. Бала менен кинетикалык сүйлөөнү колдонгондо, Жалпы коммуникациялык ыкма пайда алып келет. Ата-энелерге арналган акы төлөнүүчү жана акысыз курстар же адабият жөнүндө көбүрөөк маалымат алуу үчүн Азиз жана дүлөй адамдардын коому менен байланышыңыз.

Интерактивдүүлүк коммуникациялык тактайлар

Интерактивдүүлүк коммуникациялык тактайлар темалар боюнча уюштурулуп, тор түрүндөгү визуалдык белгилерди камтыйт. Алар, керек болгон темага жана кырдаалга жараша ар түрдүү өлчөмдө жана жана форматта болушу мүмкүн. Алар көчмө да, туруктуу да болушу мүмкүн, туруктуу болсо, бир тактай бир эле жерде орнотулат. Пайдаланып жаткан белгилер, негизги милдеттерине жараша жана баланын байланыштарын жогорулатышына карата тандалат жана топтолот. Алар адистер жана үй бүлөлөр менен бирге түзүлөт. Коммуникациялык тактайларга сүрөттөрдү илип, белгилерди тартып, балаңыз түшүнө тургандай кылыңыз.

Карточкалар-шилтемелер

Карточкалар-шилтемелер биринчи кезекте сүйлөй алган балдар үчүн пайдаланылып, коммуникациянын альтернативалык каражаты катары саналат, сүйлөй алган балдарга алар эмне сүйлөөрүн эстетип турат. Алар сүрөт түрүндө чагылдырылат, же болбосо, жазылма билдирүүлөрдү камтып, оозеки шилтемелердин ордуна пайдаланылат. Карточкалар, оозеки шилтемерлерге ишенген балдар үчүн пайдалуу. Карточкалар-шилтемелер, өзгөчө, стресс алган балага жардам берет.

Сүйлөшүүгө арналган китептер

Сүйлөшүүгө арналган китептер, сүйлөө жөндөмдүүлүгүн жакшыртуу максатында, сүйлөшүүлөрдү камтыган жазуу темалардан же сүрөттөрдөн турат. Сүйлөшүү темалар кичинекей китепке же чакан аңгемелешүү китепчеге киргизилип, чоң адам менен баарлашууну уюштуруу үчүн пайдаланылат. Китеп баланын курагына жараша болуп, маанисин бала түшүнгөндөй темалар тандалышы керек. Өзгөчө кичинекей балдар үчүн сүрөттөрдүн колдонулушу зарыл. Аңгемелешүү үчүн китептер бала менен сүйлөшүүнү уюштурууга көмөк көрсөтүшөт. Аларда баарлашуу жана теманы улантуу үчүн конкреттүү визуалдык каражаттар берилет.

Коммуникациялык үн каражаттары

Үн каражаттары «үн» чыгара албаган балдар үчүн арналган. Адистер тобу эң туура келген варианттарды тандап чыгат. Мындай каражаттар аныкталгандан кийин, аларды пайдалануу үчүн балага демилге берүү максатында, топ тийиштүү сөздүктү тандоо, каражаттарды колдонуу, белгилердин өлчөмдөрүн жана негизги жолдорду тандоо туурасында чечим кабыл алат. Визуалдык белгилерди түшүнбөгөн адамдар үчүн каражаттардын кеңири диапозону бар, анын ичинде абдан жөнөкөй ыкмалар да болот. Бала кандайдыр-бир көрүнүштүн себебин жана анын натыйжасын түшүнүшү керек. Бул каражаттар церебралдык шал оорусу же сүйлөө жөндөмдүүлүгүнө таасир берүүчү башка денелик жетишпегендиктери бар балдар үчүн көп пайда алып келет. Мындай жабдуулар абдан кымбат, Кыргызстанда азыркы учурда алар акысыз сатылат деп айта албайбыз.

КАК техниканы биргелешип пайдалануу, социалдык жана уюштуруучулук колдоо көрсөтүү, ошондой эле визуалдык карточка-көрсөтмөлөр мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдардын коммуникациялык өз-ара аракеттенишин жогорулатышы мүмкүн.

4. Баламдын жалпы өнүгүүсүн кантип жакшырта алам?

Физиотерапевт жана массажист өндүү адистер, Сиз, балаңыздын денелик өнүгүүсүн жакшыртуу үчүн кылып жаткан аракеттериңизди колдоп, көмөк көрсөтө алышат. Ал эми өз кезегинде, психологдор, дефектологдор жана социалдык кызматкерлер интеллектуалдык жана социалдык өнүгүүсүнө жардам бере алышат. Буга карабастан, бүгүнкү күнгө чейин көпчүлүк үй бүлөлөр үчүн, өзгөчө айыл жергесинде, мындай тейлөөлөрдү алууга мүмкүнчүлүгү жок же тейлөөлөр чектелген болот. Ымыркайдын/баланын жалпы өнүгүүсүнө көмөк көрсөтүүчү аракеттер төмөндө берилди. Ата-энелердин көпчүлүгү, өнүгүүнү жакшыртуу үчүн атайын иштелип чыккан оюнчуктарды сатып алуу керек деп ойлошот. Бул туура эмес. Чынында, Сиз өзүңүз бала менен иштесеңиз, ушундай эле натыйжага келесиз, ал түгүл андан да ашып кетесиз, анткени Сиз тарабынан да, балаңыз тарабынан да бул иш - жеке иш катары кабыл алынат.

Балага түрткү берүү керек – бул абдан маанилүү көрүнүш. Баланы бир нерсеге үйрөтүп жаткан учурда, ал ыраазы болуп, Сиз менен бирге иш аткарууга кызыгып турат. Мындай иш-аракеттерди аткаруу же оюн аркасында балаңыз менен мамиле түзүүгө үйрөнөсүз. Балаңыз менен канчалык көп убакыт өткөрсөңүз, ошончолук деңгээлде оң байланыштар түзүлүп, балаңыздын өнүгүп баратканын байкай аласыз. Кичинекей бала бир нерсени жакшы түшүнбөсө да, аны менен сүйлөшүү керек. Ойнобой, сүйлөбөй жаткан балдардын денелик жана психологиялык абалы начарлайт. Кээ бир учурларда сүйлөй элек баланы «унутуп калуу» оңой көрүнөт, бирок, аны кимдир-бирөө тарабынан сүйүүгө, баалоого жана өнүктүрүүгө баланын укугу бар, буга жетүү үчүн төмөнкү көнүгүүлөр пайдаланышы керек.

Ымыркайлар жана кичинекей балдар үчүн

1. Балаңыздын бардык дене мүчөлөрүнө үйлөп, ушалап, колуңузду тийгизип, түртүп же көңтөрүп туруңуз.
2. Кээде балаңызды шуудураган кагаздын үстүнө жаткырыңыз, анын денеси жана нервдери кандайдыр-бир башка сезимди да билсин. Кагаздын шуудураганы жана үнү кыймылдоого түртүп, аны канааттандырат.
3. Мезгил-мезгили менен баланын ыңгайлуулугу жөнүндө унутуңуз. Баланы керебеттин аягына жакындатып, бүтүн жөлөнгүчкө таяңыз. Бала жөлөнгүчкө таянып,

буттарын кыймылдата баштайт. Баланы ичине жаткырып, үн чыгарган же жаркыраган буюмду көрсөтүңүз. Башын көтөргөндө, моюндун булчуңдары күчө баштайт.

4. Сиз ырдап баштасаңыз, бала чоюлуп, аркасы ийилет. Же болбосо, балага кандайдыр-бир кызыктуу үн уктуруп, жым-жырт болуп калыңыз. Балаңыз менен баладай мамиле кылуудан корпоңуз. «Ах» жана «ох» өңдүү үндөрдү укса, бала ийилип, жыргап калышы мүмкүн.

5. Шалдырактарды, коңгуроолорду колунун жанына гана эмес, бут жактарына да илиңиз. Ошондо, бала оюнчуктарды атайылап тез-тез түртүүгө же тебүүгө умтулат. Коңгуроолор ар тараптарда илинип турса, бала колдорун гана эмес, буттарын да колдонууга үйрөнөт.

6. Баланы наристелерге ылайыкталган атайын рюкзакта алып жүрүңүз, Сизге күч келбейт, ал өзү чайкалып, көтөрүлүп, ылдый жылып, көңтөрүлүп жата берет. Бир жагынан, тең салмактуулук сезими жаралат, экинчи жактан, бала аны жакшы көрүп жатканын байкап, өзүн-өзү тегеректеги окуялардын бөлүгү катары кабыл алат.

7. Баланы кыймылдатуу максатында, оюнчукту бир-нече аралыкта кармап, тегеретип, чоюп же бүгүп туруңуз. Активдүү эмес балага бул пайда алып келет, кыймылдаганда, оюнчукту беришет экен деп түшүнүп баштайт.

8. Эмгектене элек бала да сууга түшкөндү жакшы көрөт. Аны ванночкага чоң сүлгүнү бүктөп, ичи менен жаткырыңыз. Ичи-төшү сүлгүгө таянып, колу-буттары сууда эркин кыймылдайт. Суу чачырай баштаганда, бала эмгектенгенсип калат.

9. Бир нерсе кылганда, баланын денгээлине чейин ылдый түшүңүз. Бала өз колу менен жасай турган тапшырмалар ал үчүн абдан чоң жана кыйын көрүнөт. Биз анын үстүндө турсак, өзүн ого бетер начар сезет. Баланын буттарында, тизелеринде күч жок болсо, анын алдына олтуруп, буттарыңызды анын буттарына таяңыз, эми бир-бириңерге таянсаңыз болот. Сиз «дубал» катары көрүнүп, бала Сизди кармап, бутуна тура алат. Буттарыңызды кыйгач кармасаңыз, бала үстүнөргө чыкканды үйрөнөт.

10. Баланы кызыктырыңыз. Анын жанында көзүнө көргөзбөй бир нерсе кылыңыз же кандайдыр-бир үн чыгарыңыз, ошондо ал бутуна турууга аракеттенет!

Кичине чоңоюп калган балдар үчүн

Кыймылдар

- * Колун кармап, басууга жардам бериңиз (колтугунан көтөрбөгүлө!).
- * Эки колуна таянып басууга жардам бериңиз.
- * Балаңыз түртө алган, дөңгөктүү сүйрөгүч/кресло же ходунок тең салмактуулук сезиминин өнүгүүсүнө жардам берет.
- * Ар кайсы өлчөмдөгү коробкаларды койгула, бала алардын үстүнө чыксын.
- * Эңкейүшүүгө жана коңторулууга көмөк көрсөткөн оюнчуктарды бериңиз.
- * Ар кандай болгон жайларда жыңалаяк буту менен басууга мүмкүндүк бериңиз, астындагы жердин түзүлүшүн байкасын.

Изилдөөлөр көрсөткөндөй, бала, басуудан мурун, косторууга жана өз алдынча олтурууга үйрөнүшү керек.

Колдордун майда кыймылдары

- * Балага коробканы жана ар кайсы буюмдарды бериңиз. Баарын коробкага салып, кайра чыгарууну сураңыз.
- * Кездемеден чакан мешок тигип, ага буурчак, дан ж.б. салып коюңуз. Ичинде эмне бар экенин ойлоп табууга аракеттенсин. Андан кийин, ачып көрсүн. Бул оюн ой жүгүртүүгө жана колдордун майда кыймылдарын өнүктүрүүгө үйрөтөт.
- * Чоң топчусу бар эски киймдерди бериңиз. Кийимди топчулап, андан кийин кайра топчудан бошотууну сураңыз.
- * Майда коробкалардан мунараны/пирамиданы же пластикалык бүтөлкөлөрдөн, контейнерлерден ж.б. башка буюмдарды/нерселерди түзүүнү сураңыз.
- * Шуруларды жипке түзүп, үйдүн ичинде жакшы көрүнгөн жасалгоолорду жаратыңыз.

Интеллектуалдык өнүгүү

- **Билимди жогорулатуу жана сөздөрдүн запасын кеңейтүү үчүн**, эски журналдардан сүрөттөрдү кесип алып, коробкага жабыштырыңыз. Балаңыздан, сүрөттү көрсөтүүнү өтүнүңүз, андан кийин ал сүрөттө эмне бар экендигин айтып берүүнү сураңыз («Мага машинканы көрсөтчү» ж.б.). Сүрөтү бар китепти бирге окуп, китепте эмне жөнүндө жазылганы туурасында жана сүрөттөрдө эмне көрсөтүлгөнү жөнүндө суроо бериңиз.
- **Өң.** Түстүү пирамида оюнчугу менен пайдаланыңыз. Мисалы, бир түстүү тегеректерди түзүүнү өтүнүңүз. Терегектин өңү кандай деп сураңыз. (Эгерде мындай оюнчук болбосо, ар түстүү буюмдарды колдонуп, ошондой эле суроолорду бериңиз). Бирге сүрөт тартып жатканда, пайдаланып жаткан карандаштын өңүн атаңыз. Сейилденип жаткан учурда, көзгө көрүнгөн буюмдардын өңүн атагыла.
- **Эс жана көңүл буруу.** Жөнөкөй геометриялык фигураларды тартыңыз (тегеректер, төрт же үч бурчтуктар, жылдыздар ж.б.). Аларды кагаздан кесип, ар түрдүү өң менен боёгула. Кандайдыр-бир иретте түзүп, балаңыздан, ошол иретте эстеп калууну өтүнүңүз. Андан кийин аларды аралаштырып, мурда кандай иретте түзүлгөндөй коюуну сураңыз (кыймылдары начар бала болсо, анда сөз менен айтып берсин). Эки буюмдан баштап, буюмдардын санын акырындык менен көбөйтө баштаңыз. Бала билген жаныбарлардын фигуралары, үй бүлө мүчөлөрүнүн сүрөттөрү, башка буюмдар менен иштегиле. Сүрөттү же почталык открытканы төрткө кесип, балаңыздан чогултууну өтүнүңүз.
- **Сөздөрдүн запасы.** Үйдө болсоңуз, бала менен дайыма сүйлөшүңүз. Жөнөкөй окуялар тууралуу китеп окуп, баладан эмне окуп бергениңизди же сүрөттөрдө эмне тартылганы жөнүндө айтып берүүнү сураңыз. Чыгармачылыгыңызды ойготуп, өзүңүз бир нерсе чыгарыңыз. Бала өзү бир-нерсе ойлоп чыгарса, ага демилге бериңиз. Тегеректе эмне болуп жатканын көрсөтүп, ал тууралуу айтып бериңиз.

Кичинекей балдар, чоң кишилерден эмес, бир нерселерди башка балдардан тезирээк үйрөнүшөт, балаңызга жардам берүү үчүн бул жол көбүрөөк натыйжа алып келет. Баланын өнүгүүсүнүн ар кайсы стадияларында башка балдар менен жолугушуу жана ойноо мүмкүнчүлүктөрүн дайыма пайдаланыңыз.

3-бөлүм. Мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдардын укуктары

1. Эл аралык мыйзамдар тарабынан укуктарды коргоо

Эл аралык келишимдерди жана мыйзамдарды билүү максатында, бийликтин улуттук жана жергиликтүү органдары иштей турган багыттарын аныктоо үчүн бул бөлүмдү киргиздик.

Адамдын укуктары деген эмне?

Укуктар, өкмөт менен инсандын ортосундагы мамилелерди жөнгө салышат. Аларга ылайык, адам өз укуктарын жекече же башка адамдар менен бирге ишке ашыра алат. Демек, майып адам жана анын үй бүлөсү бул укуктарды билип, пайдаланышы керек. Ар бир жеке адамдын ар бир укугу ошол эле мезгилде өкмөттүн укугу болуп саналат.

Эң башынан баштап, төмөнкү пункттарды түшүнүү зарыл:

1. Адамдардын укуктары кеңири таркалган. адамдын укуктарынын бузулушу дүйнөнүн ар бир точкасында, башкача айтканда, адат-салттарга, динге, маданиятка жана башка ушул өңдүү нерселерге карабастан, бузулуу болуп эсептелет.

2. Адамдардын укуктары адамдын расасына, жынысына, эне тилине, дин тутуусуна, саясий же башка көз караштарына, улуттук же социалдык жаралгандыгына, менчигине, туулгандыгына же жалпы статусуна карабастан, бардык адамдарга бирдей тиешелүү. Бир да адам үчүн өз укуктарын ишке ашырууга тыюу салына албайт жана дискриминация көрсөтүлбөшү керек.

3. Өкмөт, укуктардын жана милдеттердин ортосундагы балансты сактоо менен бирге, адам өз укуктарын коомдун ичинде ишке ашырала тургандыгы үчүн жоопкерчилик тартат.

1948-жылдын 10-декабрында кабыл алынган БУУнун Адамдар укуктарынын жалпы декларациясы, адамдардын кадыр-барктарынын жана укуктарынын ар тараптуу теңдүүлүгүн ырастоочу эл аралык документ болуп саналат. Ошол күндөн тартып, бул документтин 30-статьясы башка декларацияларга жана конвенцияларга киргизилип, иштелип чыкты, бул декларацияларды жана конвенцияларды Европа Кеңеши, БУУнун Генералдык Ассамблеясы өңдүү уюмдар жана башка эл аралык ведомстволор кабыл алды.

Биринчи жана экинчи даражадагы укуктар

Азыркы учурда жарандык жана саясий укуктарды экономикалык, социалдык жана маданий укуктардан үзбөй кароо керек, буга карабастан, тийиштүүлүк эреже жагынан алганда, кандайдыр-бир айырмачылыктар да болот.

Мамлекет «биринчи даражадагы укуктарды», б.а. жарандык жана саясий укуктарды текст бекитилээр замат сактоого милдеттүү, ал эми экинчи даражадагы укуктар, б.а. экономикалык, социалдык жана маданий укуктар Конвенциянын 2-статьясына берилген түшүндүрмөлөргө ылайык, этап-этабы менен киргизилсе болот:

1. Бул Конвенциянын мүчөсү болгон ар бир мамлекет, Конвенция тарабынан кабыл алынган укуктарды толук ишке ашырууга акырындык менен жетүү максатында, мыйзам ченемдүү чараларды кошкондо, бардык тийиштүү чараларды пайдаланып, болгон ресурстарды максималдуу колдонуп, эл аралык жардам жана кызматташтык аркылуу, кадамдарды жүзөгө жекече ашырат.

«Акырындык менен» деген сөз өзүнчө көңүл бурууну талап кылат. Жарандык жана саясий укуктар боюнча эл аралык конвенциянын 2-статьясынын 2-пункту менен салыштырыңыз:

2. Күчүндө болгон мыйзамдар камсыз кылынбаган учурда, ар бир өлкө, бул Келишимдин катышуучусу болгон соң, мындай мыйзамдарды кабыл алуу максатында, же ушул Келишимдин чегинде таанылган укуктарды аткаруу үчүн зарыл боло турган башка чараларды кабыл алуу максатында, өзүнүн конституциялык процесстерине жана ушул Келишимдин жоболоруна ылайык керек болгон кадамдарды жасайт.

Укуктарды ишке ашыруунун каражаттары чынында жок экендигин көрүү үчүн талдоо талап кылынат, ушул себеп боюнча гана «акырындык менен» өнүгүү каралса болот. Мисалы, жумушчу күчүнүн жана каражаттардын канчалык-бир көлөмү башка чөйрөгө бөлүнүп берилсе, анда мамлекет ресурстарды үнөмдүү бөлүштүрүп баштоого милдеттүү.

Адамдардын укуктарын бузуу

Эл аралык укукту «бузуу» аныктамасы көп убакытка чейин чаташкан маселе болчу. Экономикалык, социалдык жана маданий укуктарды бузуунун маанисин талкуулоо жана изилдөө үчүн 1997-жылы Нидерландыда эл аралык укук боюнча отуздай эксперт чогулушту. Ал жерде иштелип чыккан колдонмо БУУ тарабынан да кабыл алынды. Бул документ ар түрдүү бузуулар жөнүндө отчеттуулукту жана алар менен күрөшүү боюнча тийиштүү ыкмаларды бекитет.

Бул документте, экономикалык, социалдык, саясий жана маданий укуктарга карата мамлекеттин милдеттеринин үч түрү аныкталды, ал түрлөр, тактап айтканда, укуктарды урматтоо, коргоо жана аткаруу. Бул үч милдеттенменин ичинен бирөөсүн гана ишке ашырууга мүмкүнчүлүктөрдүн жоктугу укук бузуу болуп саналат.

БУУнун Адамдар укуктарынын жалпы декларациясы адам укуктарынын негиздерин аныктады, андан алынган үзүндүүлөр төмөндө берилди.

Эмгекке укук, 23-статья (2-даражадагы укук)

1. Ар бир адамдын эмгекке, ишти эркин тандоого, жумуштун адилеттүү жана ыңгайлуу шарттарына, ошондой эле жумушсуздуктан коргоолууга укугу бар.

2. Ар бир адам, кандайдыр-бир дискриминациясыз, бири-бирине окшош жумуш аткаргандыгы үчүн тең эмгек акысын алууга укугу бар.

3. Ар бир иштеген адамдын адилеттүү жана канааттандыруучу эмгек акысына укугу бар, ал эмгек акысы адамдын өзү үчүн жана үй бүлөсү үчүн, зарыл болгон учурда башка социалдык камсыздоонун каражаттары менен коштолгон, тийиштүү жашоо деңгээлин камсыз кылышы керек.

Социалдык камсыздоого укук, 22-статья (2-даражадагы укук)

1. Ар бир адам, коом мүчөсү катары, социалдык камсыздоого, ошондой эле экономикалык, социалдык жана маданий тармактарында кадыр-баркын жактоо жана инсандык жагынан эркин өнүгүү үчүн зарыл болгон чараларды ишке ашырууга укугу бар. Бул, ар бир мамлекеттин түзүмүнө жана ресурстарына ылайык, улуттук күч-аракеттердин натыйжасында жана эл аралык кызматташтык аркылуу жүзөгө ашырылат.

Билим алуу укугу, 26-статья (2-даражадагы укук)

1. Ар бир адамдын билим алуу укугу бар. Аз дегенде, баштапкы жана жалпы билим берүүнү алганда, билим берүү акысыз болушу керек. Адамдар баштапкы билим сөзсүз алышы керек. Кесиптик-техникалык билим берүү жалпыга жеткиликтүү болушу керек, ал эми жогорку билим берүү, ар бир адамдын жөндөмдүүлүгүнө жана мүмкүнчүлүгүнө жараша, бардык адамдар үчүн тең болушу керек.

2. Билим берүү инсандардын өнүгүшүнө, адамдын укуктарын жана негизги эркиндиктерин урматтоого багытталышы керек. Билим берүү бардык улуттардын, расалык жана диний топтордун ортосунда өз-ара түшүнүү, чыдамдуулук жана достук мамиле түзүүгө көмөк көрсөтүшү керек.

3. Ата-энелердин өз балдары үчүн билим берүүнүн түрүн тандоо артыкчылыгы бар.

1994-жылы Испаниянын Өкмөтү ЮНЕСКО менен бирге «Саламанканын конференциясы» аттуу конференция өткөрүштү, ал жерде мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдардын маселелери каралды. Бул конференцияда чыгарылган Жарыялоодо, тоскоолдук кылган негиздүү себептер болбосо, майыптуулукка карабастан, бардык балдар кадимки мектепке барышы керек деп бекитилди.

Конференцияда, ошондой эле, «Атайын талаптар үчүн билим берүү боюнча иш аракеттердин структурасы», б.а. калыптанган абалды жакшыртуу үчүн жана мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдарга билим алуу мүмкүнчүлүктөрдү түзүү үчүн мектептердин стратегиясы жана колдонмо усулдары иштелип чыкты.

Денелик жана менталдык ден соолукка укук, 25-статья (2-даражадагы укук)

1. Ар бир адам, өз ден соолугун сактоо жана үй бүлөсүнүн берекелүү турмушу үчүн зарыл болгон жашоо деңгээлине укугу бар, буга тамак-аш, кийим, турак жай, медициналык кароо жана тийиштүү социалдык камсыздоо кирет. Ал, ошондой эле, жумушсуздуктун, оорунун, майыптуулуктун, жесирдүүлүктүн, карылыктын кесепетинен, же адамга тийешеси жок шарттардын натыйжасында башка жоготуулар пайда болгондо, жашоо үчүн каражаттарга ээ болуу укугу бар.

2. Энелик жана кичинекей балалык өзгөчө камкорго жана жардамга укугу бар. Никеден же никеден тышкары төрөлгөндүгүнө карабастан, бардык балдар социалдык коргоо чаралар менен тең пайдаланышы керек.

Никелешүүгө жана үй бүлө түзүүгө укук, 16-статья (1-даражадагы укук)

1. Бойго жеткен эркектер жана аялдар, расалык, улуттук же диний белгилери боюнча эч кандай чектөөлөр коюлбастан, никелешүүгө же үй бүлө түзүүгө укугу бар. Алар, никеге туруу, никеде жашоо жана никени бузуу учурунда тең укуктарга ээ болот.

2. Никеге туруп жаткан эки тараптын тең эркин жана толук макулдугу менен гана нике түзүлсө болот.

Ассоциацияларга кирүү эркиндикке укук, 20-статья

1. Ар бир адамдын тынч чогулуштарга жана ассоциацияларга кирүү эркиндигине укугу бар.

2. *Адамды мажбурлап, кайсы-бир ассоциацияга киргизүүгө тыюу салынат.*

Өз көз караштарына ээ болуу жана аларды эркин сүйлөө укугу, 19-статья

1. *Ар бир адамдын өз көз караштарына ээ болуу жана аларды эркин сүйлөө укугу бар. Бул укукка өз көз караштарын тоскоолсуз сактоо эркиндиги, мамлекеттердин чек араларына карабастан, маалыматтарды жана идеяларды издөө, кабыл алуу жана таркатуу эркиндиги кирет.*

Шайлоолорго катышуу жана шайлануу болуу укугу, 21-статья (1-даражадагы укук)

1. *Ар бир адам түздөн-түз же эркин шайланган өкүлдөрү аркылуу өз өлкөсүн башкарууга катышуу укугу бар.*

2. *Ар бир адамдын өз өлкөсүндө мамлекеттик кызматка тең жеткилүүлүк укугу бар.*

3. *Элдин эрки - өкмөт бийлигинин негизи болушу керек. Бул эрк мезгилдүү жана бурмаланбаган шайлоолордо көрүнүп, алар жашырын добуш берүү же башка жолдор аркылуу жалпы жана тең шайлоо укугу менен өткөрүлүшү керек, муну менен бирге добуш берүүнүн эркиндиги камсыз кылынышы зарыл.*

Баланын укуктары жөнүндө конвенция (БУК)

1989-жылы кабыл алынган БУУнун Балдардын укуктары жөнүндө конвенциясы мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдар туурасында атайын эскертүүнү камтыйт.

Кыргызстан бул Конвенцияны 1994-жылы ратификациялаган. Мүмкүнчүлүктөрү чектелген бала да башка балдар менен бирдей тең укуктарга ээ болуп, теңсиздик мамилеге мажбурланбашы керек деген көз караш бул документтин негизги бөлүгүн түзөт. Ошондуктан, мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдар өздөрүн коопсуз, көзкарадысыз жана коомдун сыртына чыгарылбагандай сезүү үчүн, мамлекет аларга кошумча тейлөөлөрдү камсыз кылышы керек.

23-статьяда төмөнкүлөр каралат:

1. *Катышуучу мамлекеттер, денеси өнүкпөгөн же акылы кем бала кадыр-баркын камсыз кылган, өзү-өзүнө ишене тургандыгына көмөк көрсөткөн жана коомдун турмушуна жигердүү катышуусун жеңилдеткен шарттарда, татыктуу жана толук жашоого тийиштүү экендигин кабыл алышат.*

2-статьяда төмөнкүлөр каралат:

2. *Катышуучу мамлекеттер, кандайдыр-бир дискриминациясыз, расага, дене өңүнө, жынысына, эне тилине, дин тутууга, саясий же башка көз караштарына, улуттук, этностук же социалдык жаралуусуна, мүлктүк абалына, баланын ден соолугуна жана төрөлүү абалына, анын ата-энесине же мыйзам боюнча кам көрсөткөн адамдарына же кандайдыр-бир башка жагдайларга карабастан, алардын юрисдикциясынын чегинде болгон ар бир баланын ушул Конвенцияда каралган бардык укуктарын урматтап, камсыз кылат.*

Бул статьяларды жана жоболорду Кыргызстандын мыйзамдарына киргизүү жолдорун, Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына таянып, майыптар өзүнө көңүл буруу аракеттерин карап чыгалык.

2. Мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдардын укуктарын коргоо боюнча Кыргыз Республикасынын мыйзамдары

Кыргызстанда мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдар, Кыргыз Республикасы тарабынан (КР) ратификацияланган эл аралык келишимдерде жана күчүндө болгон улуттук нормативдик укуктук актыларда бекитилген укуктарга жана эркиндиктерге толугу менен ээ. Балдарды, мүмкүнчүлүк чектөө белгиси боюнча дискриминациялоого тыюу санылат, дискриминация кылган адамдар мыйзамга ылайык жоопкерчиликке тартылат.

Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык (16-ст., 2-б.), балалыкка бүт коом камкордук кылып, аларга мыйзам тарабынан орчундуу коргоо көрсөтүлөт. Бул, балдардын, анын ичинде мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдардын күнүмдүк социалдык муктаждыктарын чагылдыруучу мыйзамдарды кабыл алуу, ошондой эле мындай мыйзамдарды натыйжалуу аткаруу жолу менен алардын укуктарын жана эркиндиктерин толук камсыз кылуу үчүн, мамлекеттин бардык чара көрүү зарылчылыгын билдирет.

БУУнун Балдардын укуктары жөнүндө конвенциясы Кыргыз Республикасынын маанилүү эл аралык келишими болуп саналат жана мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдардын укуктарын бекитет. Бул Конвенциянын 23-статьясында мүмкүнчүлүктөрү чектелген бала кадыр-баркын камсыз кылган, өзү-өзүнө ишене тургандыгына көмөк көрсөткөн жана коомдун турмушуна жигердүү катышуусун жеңилдеткен шарттарда толук жашоого тийиштүү экендиги белгиленет. Мамлекет мүмкүнчүлүктөрү чектелген бала үчүн тейлөөлөргө натыйжалуу жеткиликтүүлүгүн камсыз кылышы керек. Мисалы, билим берүү тармагында, кесиптик даярдык, медициналык кызмат көрсөтүү, ден соолукту чыңдоо, эмгекке даярдык көрүү жана эс алуучу каражаттарды колдонуу мүмкүнчүлүк тармагындагы жеткиликтүүлүк, мунун натыйжасында, бала социалдык турмушка толук бойдон тартылып, маданий жана рухий өнүгүүсүн кошкондо, инсандык жактан өнүгүп баштайт.

Конвенциянын бул статьясы Кыргызстанда мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдардын укуктарын натыйжалуу ишке ашыруу үчүн шарт түзүү милдетин мамлекетке жүктөп, аны өлкөнүн эл аралык-укуктук милдеттенмеси катары бекитет. Бул багытта бир-нече кадам жасалды. Кыргыз Республикасынын «Майыптарды социалдык жактан коргоо жөнүндө» Мыйзамы иштейт, анда мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдардын укуктары, ошондой эле аларды ишке ашыруу өзгөчөлүктөрү жөнгө салынды.

Бул Мыйзамга ылайык, мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдар социалдык тейлөө боюнча стационардык мекемелерде жашаса, аныкталган жеңилдиктерге ээ болушат. Алар жетим болсо же ата-энесинин багуусунан калса, 18 жашка жеткенде, эгерде майыптын ден соолугун чыңдоо боюнча жеке программасында өзүн-өзү тейлөө жана өз алдынча жашап кетүү мүмкүнчүлүгү каралса, кезексиз турак жай менен камсыз кылынат (15-ст.).

Билим берүү органдары, саламатыкты сактоо жана социалдык коргоо органдары менен бирге, мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдарды мектепке чейинки жана мектептен тышкаркы тарбиялоону камсыздап, ден соолукту чыңдоо боюнча жеке программага ылайык жалпы орто (толук), баштапкы кесиптик, орто жана жогорку билим алууну камсыз кылышы керек.

Кыргыз Республикасынын «Мамлекеттик жөлөкпулдар жөнүндө» Мыйзам мүмкүнчүлүктөрү чектелген бала бар үй бүлөлөргө материалдык колдоо көрсөтүүнү бекитет. Бул балдар 18 жашка чыкканга чейин, атайын корутунду болсо, айлык социалдык жөлөкпул алууга укугу бар.

Кыргыз Республикасынын «Калкты социалдык жактан тейлөө жөнүндө» Мыйзамга ылайык, мүмкүнчүлүктөрү чектелген бала бар үй бүлөлөр социалдык тейлөөгө укуктуу

болушат. Социалдык тейлөө - бул, мамлекеттик стандарттарга ылайык, өз турмушунда кыйынчылыктарга туш келген жарандарга социалдык жардам көрсөтүү, социалдык адаптация жана реабилитация боюнча социалдык органдардын ишмердиги.

Үйдө көрсөтүлүүчү социалдык тейлөөгө тамактанууну уюштуруу кирет (үйгө тамак-аш азыктарын жеткирүүнү кошкондо). Ошондой эле, дары-дармектерди, биринчи кезекте керек болгон азык-түлүк жана өнөр жай товарларын сатып алууга жардам берүү. Медициналык жардам алууга көмөк көрсөтүү, анын ичинде медициналык мекемеге коштоп жүрүү. Ошондой эле, юридикалык жана башка укук мүнөзүндөгү тейлөөлөрдү алууга жардам берүү, аза күтүү кызмат көрсөтүүлөрдү уюштуруу.

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн «Социалдык жеңилдиктерди көрсөтүү жөнүндө» токтомуна ылайык, мүмкүнчүлүктөрү чектелген бала бар үй бүлөлөргө электр жана жылуулук энергиясын, ошондой эле жаратылыш газ менен пайдалангандыгы үчүн акысын төлөөдө жеңилдиктер берилди.

Мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдарга коомдук транспортто жүргөндө да жеңилдиктер берилди. Угуу жана көрүү жөндөмдүүлүгү боюнча майыптар жана көрүү жөндөмдүүлүгү боюнча 1-топтогу майыпты коштогон адам шаардык жүргүнчү транспортунун бардык түрлөрүндө (таксиден башка), айыл жергесинде – жашаган администрациялык райондун чегинде жалпы пайдалануучу автомобиль транспортунда акысыз жүрүүгө укугу бар.

4-бөлүм. Тейлөө көрсөтүү тутуму жана адистердин катышуусу

Мыйзамдардын чегинде өз укуктарын билүү жана аларга жетүү - бул эки башка нерсе. Көпчүлүк учурларда мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдар жана алардын ата-энелери мыйзамдар менен иш жүзүндө туш келген абалдарынын ортосунда көп айырмачылыктарды байкашат. Мындай учурда эмне кылуу керек?

Кыргызстандын мыйзамдарынын чегинде өз укуктарыңыз менен пайдалануу үчүн эки негизги кадамды жасоо керек:

1. Медициналык-социалдык эксперттик комиссия (МСЭЖ) аркылуу майыптуулук статусун алуу.
2. МСЭЖнын баалоосунда балаңыздын ден соолугун чыңдоо боюнча сунуштарды алуу.

1. Балаңызды майып катары каттоо

Балаңыз катталгандан кийин, жөлөкпулду, жеңилдиктерди, жардамды алууга жана адаптацияга укугуңуз болот. Бул процесстен өтүүдө социалдык иш боюнча адистен жардам сураңыз.

Төмөнкү себептер боюнча балаңызды майып катары каттоого милдеттүүсүз:

1. Балаңыз майып катары катталбаган учурда, жөлөкпулдарды, акысыз тейлөөлөрдү алууга же салыктык артыкчылыктарга ээ болууга укугу болбойт.
2. Мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдардын саны так аныкталбаса, Сиздин чөлкөмдө жайгашкан органдар жетиштүү түрдө каржыланылбайт.
3. Майыптар катталган болсо, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары медициналык жана социалдык кызматтарды тандап, аларды жакшыртып, мектептердин, турак жайлардын ж.б. керетүү санын аныктап, өз участкаторунун келечектеги муктаждыктарын алдын ала божомолдойт.
4. Бул, майыптуулуктун себептерин ачыкка чыгарууга көмөк көрсөтөт, мисалы, экологиянын бузулушу же начар суу менен камсыздоо, мунун натыйжасында алдын ала чараларды өз мезгилде иштеп чыгуу үчүн мүмкүндүк түзүлөт.

Балаңызды кантип каттай аласыз:

1. Балаңызды каттоо үчүн, анын абалына баа берүү керек. Жергиликтүү бейтапканадагы адистер тобу, невропатолог менен бирге, шаардык же облустук медициналык-социалдык эксперттик комиссиясы үчүн каттоо формасын толтуруп, баланын абалына баа беришет.
2. Андан кийин адистер тобу, Сизден медициналык-социалдык эксперттик комиссиясына кайрылууну өтүнүшөт, ал жерден кезектеги кароодон өтүп, корутунду аласыз.
3. Эгерде Комиссия балаңызды майып катары каттоодон баш тартса, Сиздин анын себебин билүү укугуңуз бар. Мындай чечимди алуу үчүн Сизге жардам керек болот. Сиз медициналык-социалдык эксперттик комиссиясынан дагы бир жолу баа берүүнү өтсөңүз болот, бирок, бул үчүн башка медициналык жана социалдык адистердин жардамы керек болот, анткени Сиз көбүрөөк далилдерди көрсөтүшүңүз керек. Социалдык иш боюнча адистен жардам сураңыз.
4. Дагы бир маселе – бул, баланы жыл сайын кайра каттоо, ал, ошол эле медициналык кароодон өтүүнү талап кылат. Мындай кароо пайда да алып келиши мүмкүн, анткени өткөн мезгилде баланын ден соолугу оңолушу же, тетирисинче, начарлашы мүмкүн. Бул процесс үй бүлөнүн көп күчүн жана убакытын алат.

Каттоодон өткөндөн кийинки укуктар

Бала катталса, анда анын төмөнкү укуктары бар:

- 1. Майыптуулук боюнча жөлөкпул** – ай сайын берилет. Майыптуулуктун тобуна жараша бөлүнөт: церебралдык шал оорусу же бала кезинен майып.
- 2. Дары-дармектерди сатып алуудагы жеңилдиктер** – мүмкүнчүлүктөрү чектелген бала бар үй бүлөнүн бала үчүн акысыз дары-дармектерди сатып алуу укугу бар, ал дарылар рецепте сөзсүз жазылышы керек. Башка кымбат баалуу дарыларга караганда, бул дары-дармектер акысыз берилет, ошондуктан, анча көп натыйжа бербесе да, алардын ордуна

колдонулса болот. Кээ бир учурларда фармацевттер, мындай дары азыр жок деп, анын ордуна башка кымбат баалуу эквивалент сунуш кылышы мүмкүн. Дароо акчаны төлөбөгүлө, башка дарыканаларга барып көрүңүз, балким, ал жерде керектүү дарыны акысыз аласыз.

3. Көмөкчү аппараттар жана шаймандар. МСЭК баа бергенден кийин, угуу аппараттарды, майыптык коляскаларды жана протездерди акысыз алуу сунуш кылынат. Сиз, дарыгерден, керектүү аппараты же шайманды алууга ураксат берген атайын форманы толтурууну өтүнүңүз, ал аппараттар ар кандай жол менен берилет. Айрымдары социалдык коргоо башкармалыгы тарабынан, кээ бирөөлөрү өкмөттүк эмес уюмдары (НПО) тарабынан берилет. Угуу аппаратты бир нече жылдардын ичинде бир эле жолу акысыз алууга укугуңуз бар. Бул мезгилдин ичинде аппарат сынып же жоголуп калса, аны кайра акысыз ала албайсыз. Аппаратты жакшы сактап жүрүңүз.

2. Психологиялык-медициналык-педагогикалык консультациялардын (ПМПК) тейлөөлөрү

ПМПКнын милдети – психикалык же денелик жагынан өнүкпөгөн балага жеке мамиле кылып, коомдук тарбиялоонун, түзөтүүнүн жана калыбына келтирүүнүн оптималдуу жолдорун аныктоо.

Республикалык, облустук, райондук жана шаардык ПМПК – бул, социалдык коргоо органдарынын ишин байкоого жана жөнгө салууга мүмкүндүк берген мамлекеттик тутум, анын негизги милдети - мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдарды табуу, тандоо жана тийиштүү балдар уюмдарына багыттоо боюнча билим берүү.

Калыбына келтирүү же билим алуу жагынан алганда, ПМПК тарабынан баа берүү, балаңыз үчүн абдан маанилүү. ПМПК дайыма акысыз жана аныкталган убакытта өткөрүлөт, буга Республикалык ПМПК кирбейт, анткени ал туруктуу иштейт.

Кийинки кадамдар

Балаңызды төмөнкү адистер карап, баа беришет:

- Психолог
- Дефектолог
- Логопед
- Невропатолог
- Психиатр
- Окулист
- ЛОР
- Социалдык кызматкер ж.б.

Социалдык кызматкерге өзүңүздүн социалдык абалыңыз тууралуу маалымат бересиз, ал балаңызга алгачкы баа коюп, социалдык паспортту толтуруп, Сиздин укуктарыңыз боюнча кеңеш берип, үй бүлөңүз үчүн социалдык колдоо кызматтары жөнүндө айтып берет.

ПМПКга жеткиликтүүлүк

1. Сиз үчүн өз участигоңузду ПМПКсына баруу абдан маанилүү. Бул шаардык же облустук ПМПК болушу мүмкүн.

2. Учасгогунуздун ПМПКсынын натыйжасы Сизди канааттандырбаса, анда ошол эле жерден кайра баалоону өтүнсөңүз болот, же болбосо, жогоруда турган ПМПКда экинчи баалоодон өтүшүңүз мүмкүн.

3. ПМПКнын баалоосу ата-энеге стресс алып келиши мүмкүн. Диагнозду угууга өзүңүздү да, балаңызды да даярдашыңыз керек. Балаңыздын оюнчуктарын, суусундуктарды, жаныңызга башка бир адамды алыңыз. Балким, адистер менен жологушуу үчүн өз кезегиңизди күтүүгө зарыл болот. ПМПКга алдын ала чалып, кабыл алуу убактысын билиңиз. Коюла турган баанын натыйжалары жөнүндө алдын ала маалымат алыңыз, суроолор пайда болушу мүмкүн. Бул суроолорду социалдык кызматкерге да берсеңиз болот.

4. Өнүгүүнүн талаптарына ылайык, калыбына келтирүү боюнча өзгөрүүлөрдү байкоо жана далилдөө максатында, коюлган диагнозду дагы бир жолу аныктоо үчүн мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдар жыл сайын ПМПКдан өтүшү керек. ПМПКнын адистери менен ишенимдүү мамилелерди түзүү зарыл, анткени балаңыздын талаптары үзгүлтүксүз байкалып, бааланып жана чечилип турушу керек.

5. ПМПКнын сунуштары менен макул болбосоңуз, адистерге айтыңыз. Мүмкүн, балаңыз өзүн адаттагыдай сезген жок. Кээде балдар жаңы айлана-чөйрөгө ар кандай таасирденишет. Балким, бала мындай баа берүүгө каршы. Балаңыз адатта кантип таасирдене тургандагын сүрөттөп, мисалдарды келтириңиз. Баа берүүгө Сиз катышсаңыз, бала кадимкидей таасирденет, ошондуктан, адистер менен бирге болуңуз.

3. Баламдын диагнозун билгим келет жана түшүнгүм келет

Үй бүлөлөр үчүн диагноз коюу төмөнкү себептер боюнча абдан маанилүү болуп эсептелет:

- Эмоционалдык жана психологиялык жактан алганда, үй бүлө үчүн баланын кандай чектөөсү бар экендигин билүү - бул, абдан маанилүү нерсе.
- Колдоо жана тейлөө көрсөтүүнү камсыз кылуу. Диагноз коюлса, балаңызды кошумча тейлөөлөр жана жардамдар менен камсыз кыла аласыз.
- Кошумча маалыматты издөө. Диагноз коюлгандан кийин, көпчүлүк учурларда үй бүлөлөр брошюраларды, китептерди окуп, бул оору туурасында маалымат издей баштайт же ушундай эле диагноз коюлган башка үй бүлөлөр менен таанышат.

Бирок, диагноз коюу деген, бул оңой нерсе эмес, кээде ал коюлбай да калат. Үй бүлөлөр ар түрдүү тоскоолдуктарга туш келиши мүмкүн.

Диагноз койбогон адистер

Майыштуулуктун кээ бир түрлөрүнө так диагноз коюулбайт. Айрым үй бүлөлөр диагноз коюу үчүн дарыгердин жеткиликтүү түрдө адистиги жок же адистиги төмөн деп эсептеп баштайт. Бул тууралуу башка пикирди да уккуусу келет. Мындай кылуудан мурун, көп кыйынчылыктары бар балага диагноз коюу деген абдан татаал нерсе экендигин эстегиле.

Айрым үй бүлөлөр буга макул болбой, баласынын так диагнозун издөөнү улантышат. Мунун себеби мындай: диагноз такталса, аны дарылоо үчүн жол табылат деген сезим жаралат. Майыштуулуктун бир нече түрлөрүн жеңилдетсе болот, бирок, алардын көпчүлүгү айыкпайт дегенди эсиңизден чыгарбаңыз. Бир жагынан, балаңыздын абалы жөнүндө так медициналык маалымат алууга укугуңуз бар, экинчи жагынан, балаңыз, аз эле натыйжа берген медициналык тесттерден көп жолу өтүүгө аргасыз болот. Мындай эки жагдайдын

ортосун табууга аракет кылыңыз. Денелик же психологиялык чектөө өндүү жалпыланган диагноз деле, мыйзамдардын чегинде, тейлөөлөргө жана финансылык колдоого жол ачат.

Диагноз коюп, аны үй бүлөгө айтпаган адистер

Адис диагноз коюп, аны үй бүлөгө айтпай коюушу мүмкүн. Мындай көрүнүш эки себеп боюнча жаралышы мүмкүн, биринчиси, бала оорунун алгачкы стадиясында болот, экинчиси, адис, диагноз мындан ары да өзгөрүшү мүмкүн деген ойдо болот. Буга карабастан, ата-эненин медициналык диагнозду билүүгө жана кандай чечим чыгаргандыгы жөнүндө маалымат алууга укугу бар. «Баламдын абалы жана диагнозу өзгөрүлүшү мүмкүн экендигин түшүнөм, буга карабастан, адистердин пикири менен таанышкым келет», деп айтсаңыз болот.

Диагнозду түшүнбөгөн үй бүлөлөр

Диагноз коюулса, үй бүлөлөр кээ бир учурларда аны түшүнүшпөйт. Адистерге, диагнозду түшүндүргүлө деп айтууга укугуңуз бар. Бул диагноз балага жана үй бүлөгө кандай таасир этет деген суроо бергиңиз келет. Суроо берүү үчүн башка адам менен бирге барууга уруксат берилет. Мындай өтүнүч менен досунузга, социалдык кызматкерге же бул системаны түшүнгөн, мүмкүнчүлүктөрү чектелген башка баланын ата-энесине кайрылсаңыз болот. Баа берген адистердин өздөрүнөн диагноз жөнүндө маалыматты алсаңыз жакшы болмок.

Майыптуулук жөнүндө маалыматты ар кайсы булактардан алсаңыз болот. Кандай маалымат бар же кандай жардам бере алгандыгы туурасында билүү үчүн өкмөттүк эмес уюмдар жана өкмөттүк мекемелер менен байланышыңыз. Бул маалыматтын тууралыгын ар кайсы булактардан текшергиңиз. Анткени, медициналык жактан алганда, жакшы текшерилген процедуралар деле өзгөчө Сиздин балаңызга пайда алып келбей калышы мүмкүн. Бардык фактыларга жана балаңыздын каалоолоруна/талаптарына таянып, чечим кабыл алыңыз.

Үй бүлөнүн муктаждыктарына таянбай, медициналык кароонун негизинде гана коюлган диагноз

Кыргызстанда диагноз коюу системасындагы негизги маселе болуп төмөнкү көрүнүш эсептелет: диагноз, баланын жана үй бүлөнүн муктаждыктарына таянбай, медициналык баалоого гана негизделет. Мунун натыйжасында, тейлөөлөр медициналык фактордун негизинде гана бөлүштүрүлөт. Мүмкүнчүлүктөрү чектелген бала төрөлгөндөн кийин, үй бүлө оор абалга дуушар болот, бул кыйынчылыктар менен күрөшүү жөндөмдүүлүгүнө финансылык жана социалдык факторлор кыйла таасирин тийгизүүдө. Ошондуктан, адистерге мүмкүн болушунча көп маалымат бериңиз, алар өз сунуштарын даярдап жаткан учурда, бул факторлорду эсепке алышат.

4. Коюлган диагнозго баа берүү боюнча ата-энелерге кеңеш

Диагноз коюлганга/кароо жүргүзүлгөнгө чейин:

1. Диагноз коюлганга чейин, өз укуктарыңызды алдын ала изилдеп, тийиштүү маалымат колуңузда болсун.

2. Башка адамдарга караганда, балаңызды Сиз өзүңүз жакшы билесиз. Балаңыздын мүмкүнчүлүктөрүн жана талаптарын жакшы билген адам болуп эсептелесиз. Адистер өзгөчө кызыкпаган учурда да, Сиз аларга балаңыз жөнүндө мүмкүн болушунча көп маалымат беришиңиз керек. Кагазга жазып алсаңыз, кароо учурда унутпайсыз.

3. Адистин сөздөрүн түшүнбөсөнүз, бул жөнүндө ага айткыла. Анын сөзүн аягына чейин түшүнүү максатында, мүмкүн болушунча көп суроо бериңиз.

4. Сизге колдоо көрсөтө алган адам менен бирге келиңиз. Бул, системаны билген жана жардам көрсөтө алган адис же үй бүлө мүчөсү болушу мүмкүн. Мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдардын укуктарын коргоо боюнча уюмдар да жардам бере алат.

6. Консультация алуу учурунда, аларды жазып кагазга туруңуз. Бул жазуулар так болуп, адис аткан сөздөрдүн үзүндүүлөрүн камтышы керек. Адистин аты-жөнүн жана консультация алган күндү жазыңыз. Ошентсеңиз, Сизге берилген маанилүү маалыматты унутпайсыз, ошондой эле аны түшүнө аласыз, адистер көп болсо, аты-жөнүн чаташтырып, кеңештерди унутуп каласыз. Жазуулар так болсо, анда аларда керектүү маалыматтар камтылат.

Диагноз коюлгандан кийин

1. «Балама туура эмес диагноз коюлду, аны кабыл албайм» десеңиз, анда догдурларга суроо берип, мындай чечимге кайсы жол менен келгениңизди негиздегиле, алар кандайдыр-бир маалыматты таштап кетсе, аны баса көрсөтүңүз. Зарыл болгондо, экинчи жактын ой-пикирин билип алыңыз.

2. Балаңыздын диагнозу туурасында маалыматты жергиликтүү булактардан гана эмес, эл аралык булактардан да билиңиз. Мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдардын оң ийгиликтери жөнүндө маалымат издеңиз, балаңыз жакшы натыйжаларга жетүү үчүн күрөшүңүз. Ошондой эле, балаңыз менен иштөөдө жаңы усулдарды колдонунуз. Бирок, «дарылоо ыкмаларын» издөө үчүн көп убакыт жана акча талап кылынып, кыйынчылыктар пайда болушу мүмкүн. Балаңыз жакшы ийгиликтерге жетишүү үчүн оң ыкмаларды табыңыз.

3. Балаңызды майып катары мүмкүн болушунча тез убакытта каттоого аракет кылыңыз, анткени каттоодон кийин гана жөлөкпулдарды жана жеңилдиктерди ала аласыз. Нормативдик документтерде көрсөтүлгөндөй, балаңыз канча куракта болгондугуна карабастан, аны каттай аласыз, муну эсиңизден чыгарбаңыз.

4. Өз укуктарыңызды коргогондо, натыйжага жетүү кыйын болуп, күрөш күчөшү мүмкүн, бирок ошондо да үмүтүңүздү үзбөнүз. Бул, Сиздин укуктарыңыз болуп эсептелет – аны эсиңизден чыгарбаңыз, ошондуктан, терс жоопторду алсаңыз да, ал укуктардан баш тартпаңыз.

5. Көрсөтүлгөн тейлөөлөрдүн деңгээли Сизди канааттандырбаса, анда убараңыз жөнүндө кат жазып, аны тийиштүү адамдарга же уюмдарга жибериңиз, Сиздин сөзүңүз элдерге угулат. Төмөнкү сапаттуу же начар тейлөөлөргө макул болбоңуз.

6. Коомдо мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдарга кылган мамиле дайыма эле бирдей эмес, ошол эле учурда мындай адамдарга карата оң көрүнүштөр да көп кездешет. Тажрыйба менен алмашуу жана колдоо көрүү максатында, башка мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдардын ата-энелери менен сүйлөшүңүз. Бул маселе менен иштеген өкмөттүк эмес уюмдардан мындай жолугушууларды уюштурууга жардам сураңыз.

7. Колдоо көрүү, маалымат менен алмашуу жана балдарыңыздын укуктарын коргоо үчүн туруктуу жолугушуп туруу максатында, ата-энелер тобун уюштуруңуз. Бирден күрөшкөнчө, топтун ичинде күрөшүү оңой.

Балаңыз да УКУКТАРГА ээ, муну эсиңизден чыгарбаңыз. Балаңыз кичинекей болсо да, ал түгүл майыптуулуктун оор формасы болсо да, процесстин жүрүшүндө аны менен маектешиңиз. Бул процессти түшүндүрүп, балаңыздын ой-пикирин сурап туруңуз. Дарылануу менен күтүлгөн натыйжалардын ортосундагы айырма стресске алып келиши мүмкүн, аны жокко чыгарууга аракет кылыңыз. Ата-энелер, адатта, баланын пикирин сурабай эле, өз билгенин кылышат. Бала да, келечекте аны менен эмне болоору туурасында чечим кабыл алууга укугу бар, анткени бул анын жашоосуна тиешелүү. Адистер да балдардын уруксатын сурап, аларды чечим кабыл алуу процессине тартышы керек.

5. Адистер жана алардын милдеттери

Үй бүлө дарыгери – ден соолукка тийиштүү кеңири маселелер боюнча кеңеш берип турган жергиликтүү врач. Терапевтиңиз Сизди башка органдар менен байланыштырып, жөлөкпул жана жардам алуу боюнча арыз берүү үчүн көмөк көрсөткөн маалымат бере алат.

Сурдолог – угуу жөндөмдүүлүгү начар адамдар менен иштейт жана угуу аппараттар боюнча кеңеш берет.

Дефектолог – балдарды мектепке даярдоо боюнча атайын окуу программаларды иштеп чыгат жана окутуудагы жетишкендиктерге баа берет.

Мектеп психологу – балдарга баа берүү, алардын окуусу жана жүрүм-туруму боюнча кеңеш берүү максатында мектепте иштейт.

Генетика боюнча консультант - терапевттен, дарыгерден, үй бүлөлүк медицина борборунан Сизди бул консультантка жиберүүнү өтүнүңүз.

Патронаждык медицина айымы – ата-энелерге кеңеш берүүчү медицина айымы. Аны менен терапевт аркылуу байланышасыз.

Невропатолог – акыл жөндөмдүүлүгү жана нерв системасы чөйрөсүндө иштеген адистештирилген дарыгер.

Окулист – көрүү жөндөмдүүлүгүнүн маселеси бар адамдар менен иштеген дарыгер.

Педиатр – адистештирилген дарыгер, ал балдарды медициналык жактан карайт.

Физиотерапевт – кыймыл жагынан кыйынчылыктары бар адамдарга жардам берүү үчүн адистештирилген дарыгер. Кыймылдын натыйжалуу моделдерин иштеп чыгуу максатында, көнүгүүлөр, кол кыймылы, жылуулук жана массаж өңдүү ыкмаларды пайдаланат. Физиотерапевт, церебралдык шал оорусу бар бала менен иштеген учурда, баланы көтөрүү, бир жерден башка жерге ташуу, колдоо көрсөтүү жана дене абалын жөнгө салуу ыкмалары боюнча бул баланы багып жүргөн адамдарга да кеңеш бере алат.

Психолог – үй бүлө тарткан дискриминациянын же абалдын начарлашынын натыйжасынан улам чыккан стресс жана психологиялык кыйынчылыктар менен күрөшүүдө балага жана анын үй бүлөсүнө колдоо көрсөтөт.

Социалдык кызматкер – жөлөкпул, жеңилдик же башка жардам алуу маселелери, тажрыйбалык жана финансылык маселелер боюнча кеңеш берүүчү, үй бүлөгө эмоциялык жактан колдоо көрсөтүүчү социалдык кызматкер. Ал, кандайдыр-бир коомчулукка киргизе турган үй бүлөнү колдоп, социалдык маселелер чөйрөсүндө ишин жүргүзөт.

Логопед – бул адис, сүйлөө жөндөмдүүлүгү начарлаган адамдарга баа берип, жардам көрсөтө алат. Ал үндү, сүйлөө жөндөмдүүлүгүн калыбына келтирүү тармагында иштейт. Ошондой эле, тамактанууда, ичүүдө жана эмизүүдө маселелери бар адамдарга жардам берет.

Калыбына келтирүү борборлор жана түзөтүү кабинеттер. Бул кабинеттерде психолог, логопед, дарыгер өңдүү адистер, б.а. маанилүү маалымат жана жардам бере алган адамдар иштейт.

Социалдык коргоо башкармалыгы. Майыштарга жана алардын үй бүлөлөрүнө жөлөкпул төлөө жана жеңилдик берүү үчүн жооп берет, гуманитардык жардам болсо, аны да бөлүп берет.

6. Адистер тарабынан үй бүлөлөр менен иштөө

Сиз, майып баланын ата-энеси катары, көп адистер менен байланышта болосуз. Алардын көпчүлүгү медицина тармагында иштеп, Сизге келгенде, адаттагы медициналык усулдарды колдонот, т.а. маселени чечүүгө аракет кылат. Буга карабастан, ар бир үй бүлө жекече өзгөчөлүктөргө ээ болот, анын күчтүү же начар тараптары жана ар кандай муктаждыктары бар. Адистер үй бүлөнүн медициналык муктаждыктарындай эле, адамдык талаптарына да көңүл бурушу керек. Сиз адистер менен жакшы иштеп кетүүгө төмөнкү кеңештер жардам берет:

1. Бул адистин милдеттерин билип алыңыз. Ар бир адистин ар түрдүү милдеттери бар, ошондуктан, андан эмне күтүү керек экендигин алдын ала билишиңиз керек.

2. Адис менен ачык сүйлөшүңүз. Өз кыйынчылыктарыңызды жана талаптарыңызды так айткан учурда гана Сизге жардам бере алат.

3. Өз ара мамилелерди өнөктүк негизде курушуңуз керек. Көпчүлүк учурларда ата-энелер же мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдар адистерден бардык суроолорго жооп берүүнү күтүшөт. Бардык жоопторду жана дарылоолорду талап кылышат. Адистер менен өнөктүк мамилелерди түзүп, пайда алып келген жоопторду алар менен бирге табууга аракет кылыңыз.

4. Адистин өзгөчө сөздөрүнөн жана кесиптик мүнөзүнөн чочулабаңыз. Бир нерсени түшүнбөсөңүз, суроо берүүгө укугуңуз бар. Үй бүлөдөн жашыра турган эч нерсе жок. Адистердин бош убакыты жок, бирок, муну менен бирге, коркунучтарды түшүндүрүп, суроолорго жооп берүү үчүн убакыт табышы керек. Суроо берүүдөн тартынбагыла.

5. Адистен бир нерсеге үйрөнүүгө аракет кылыңыз. Адис, үйдөгү шарттарда бала менен эмне кылуу боюнча кеңеш берүүгө же колдоо көрсөтүүгө жөндөмдүү болушу керек. Мунун натыйжасында, балага жакшыраак камкордук көрсөтүлөт, ал эми адис, кошкон салымы бааланып жаткандыгын сезет.

6. Макул болбосоңуз же кандайдыр-бир нерсе канаттандырбаса, адиске айтуудан чочулабаңыз. Башка адамдарга салыштырганда, бала жана үй бүлө күн сайын эмне болуп жаткандыгын жакшы билишет, ошондуктан, адистер аларды угуп, Сиздин талаптарыңызды канааттандыруу үчүн тийиштүү иш-аракеттерди кабыл алышы керек.

Тиркемелер

1. Оюн

Бардык балдар үчүн, ал түгүл майыштуулугу бар бала үчүн да, оюн абдан маанилүү көрүнүш. Оюн аркылуу балдар өзү жөнүндө жана айлана-чөйрөсү туурасында, ошондой эле, бул эки түшүнүктүн ортосунда болгон өз-ара байланыштар тууралуу билим алышат. Оюн чыңалууга көмөк көрсөтүп, тоскоолдуктарды туудуруп, түрткү берип, баланы канааттандырышы керек. Бул максаттарга жетүү жолунда, сунуш кылынган оюндардын түрлөрү ар бир бала үчүн татаалдыктардын тийиштүү деңгээлинде жайгашышы керек. Шалдырак 3 жашар балага жарабайт, бирок бир жашка чыга элек балага туура келет. Сүрөт тартуу үчүн калемдерди 3 жашар балага берсе болот, ал эми наристе болсо, аларды оозуна сала баштайт.

Тилекке каршы, көпчүлүк адамдардын ою боюнча, мүмкүнчүлүктөрү чектелген балага оюн кереги жок. Чынында, башка балдарга караганда, алар көбүрөөк ойношу керек. Оюн аркылуу бала, биринчи кезекте, өзүн таанып, кийинчерээк айланадагы дүйнөнү таанып баштайт. Оюндун биринчи стадиясы, бул буюмду кармоо үчүн кол сунуу, бала ал буюмду оозуна салат. Кичинекей балдар эмне себептен мындай кылышат, билесизби? Дененин башка жерлерине караганда, нервдердин кыйла көп бөлүгү ооздо топтолгон. Нервдердин башка көп бөлүгү бармактардын учунда топтолгон. Бала оозу менен текшерүү аркылуу, өзү эмне көрүп жана сезип жаткандыгына ынанышы керек.

Кичинекей балдар, кимдир-бирөө аларды кучактаганды, же ата-энеси колуна алып терметкен учурда ырдап жаткандыкты жактырышат. Болжол менен 6 айдан тартып балдарга жигердүү оюндар жага баштайт, мисалы, жогору карай ыргытуу же күчтүрөөк терметүү. Атасы же үй бүлөдөгү башка эркектер ушундай ойногонду жакшы көрүшөт, бирок баланын мүмкүнчүлүктөрү чектелген болсо, мындай ойно алышпайт. Айрым ата-энелерде, баласы ар бир мүнөттө жаракат ала алат деген сезими пайда болот, чын эле, мындай окуяга кичинекей бала же майып бала учурашы мүмкүн. Бирок, оюндан таптакыр көңүлүн калтырбоо максатында, жигердүү оюндардан мурун, баланы тынчыраак оюндарга көндүрүшү керек, сөөктөрү катыган же бүкүрөйгөн баланы колуңузга этияттык менен алыңыз.

Мүмкүнчүлүктөрү чектелген бала, айланасын изилдөө үчүн, эркин кыймылдай албайт экендигин билебиз, ошондуктан, биз ага жардам беришибиз керек. Азыркы учурдагы оюнчуктар жумшак пластиктен жасалат, буга байланышуу, баланы башка материалдар менен да тааныштыруу керек. Жыгач, таш, металл, ошондой эле жибек, тукаба, жүн жана пахта өңдүү ар түрдүү кездемелерди баланын колуна бериңиз, бала колун тийгизип, аларды сезе баштайт. Мындай буюмдарга терини, ийдишти жуучу металл мочалкаларын жана кызыл карагайдын тобурчактарын да киргизсек болот, алар балага тиричилик жана жашоо ыкмаларына үйрөнүүгө көмөк көрсөтүшөт.

Ар башка фактураларды таануудан жана сезүүдөн канааттануу үчүн, ичи көрүнбөгөн полиэтилен же кездеме пакети керек. Анын ичине бир-нече ар кандай буюмдарды салыңыз. Бала пакеттин ичине колун салып, карабай, буюмдарды же фактураларды таанышы керек. Алгачкы мезгилде байпак, тарагыч жана алма өңдүү ар түрдүү буюмдарды пайдаланса болот. Бул буюмдарды таануу тажрыйбасы өнүккөндөн кийин, аларды алмашуу же жаңы буюмдарды кошуу зарыл. Мисалы, татаалданган тапшырма катары төмөнкүлөр эсептелет: алмадан баштап, апельсинге жетиңиз, же байпактан баштап, мээлейге өтүңүз.

Кол тийгизүү менен бирге башка сезимдерди да өнүктүргөн оюнчуктар жөнүндө ойлонунуз. Мисалы, музыкалык оюнчуктар же шылдыраган башка буюмдар жарайбы? Же болбосо, жылдырактары бар кагаз же өңү ачык буюмдар. Бул, көрүү жана угуу жөндөмдүүлүктөрүнүн өнүгүшүнө түрткү болот. Баланын көрүү жөндөмдүүлүгү начар болсо, контрасттык айкалыштарды колдонуу зарыл. Мисалы, ак жана кара. Өңү мала формаларга салыштырганда, өңү ачык формалар жакшыраак көрүнөт. Балдардын ыры, кыска мөөнөттүк поэмалар жана ырлар баланын угуу жөндөмдүүлүгүн жогорулатат. Алар баланы бир-нерсе

угууга жана кандайдыр-бир кыймылдарга катышууга үйрөтөт, дене мүчөлөрүн өнүктүрүп, жагымдуу байланыштарды калыптандырат. Жогоруда айтылгандай, оюн балага түрткү берип, канааттандырышы керек.

Топторду же башка буюмдарды корзинага ыргытуу чоң ырахат алып келет жана жагымдуу кыбыр-жыбырды пайда кылат. Мындай оюн үчүн, бала топту карап, колун ага сунуп, алаканын ачып, колунан чыгарбай, топту кармап турушу керек, андан кийин колун жазып, ыргытышы керек. Бала үчүн бул оор нерсе, муну менен бирге, бул кызыктуу оюн! Топ канчалык так түшкөн сайын баланын ыгын мындан ары өнүктүрүү үчүн, контейнердин өлчөмүн кичиртсеңер болот. Түшкөн топтордун санын эсептеп баштаңыз же аныкталган бир өңдүү топторду тандап алууну сураңыз.

Мындай оюндар же кыймылдар бардык курактагы балдарга туура келет. Чоңойгон сайын, оюноп жатканда, балдар чоң кишилердин кыймылдарын тартып баштайт. Кукла салынган колясканы же оюнчук салынган арабаны түрткөндү, самын менен ийдиш жууганды же жер шыпырганды абдан жакшы көрүшөт. Дагы бир жолу айта кетүү нерсе, мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдарга жардам жана демилге берүү зарыл, алар мындай сөздөргө да ыраазы болушат. Кумду казуу, сууну куюу алар үчүн кызыктуу оюн, бул оюндар буюмдардын салмактуулугун жана оордугун түшүнүүгө жардам берип, физика менен химиянын эң биринчи сабактары болуп эсептелет!

Дене ыктарын өнүктүрүү каражаттар менен бирге башка оюндун бир түрү - бул «элестетүү» оюндары. Мисалы, балдар дүкөнгө окшоштуруп ойногонду жакшы көрөт. Бир бала дүкөндүн ээси болот, экинчи бала же чоң киши сатып алуучу катары чыгат. Соодада ар түрдүү товарлар пайдаланылышы керек, ал эми бала жөндөмдүү болсо, анда аны акча менен тааныштырса болот. Бул оюн сүйлөө жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүү үчүн пайда алып келет. Ата-энелер күн сайын ар кайсы сөздөрдү сүйлөп, бала аларды түшүнбөйт деп ойлошот, кийин бала ал сөздөрдү кайталаса, таң калышат.

Бала мектепке барганда, өз оюнчуктары менен мектепке окшош оюндарды ойноп, мугалимдин ролун аткарып, жаңы тажрыйба алат. Чач кыркуу же тиш догдурга баруу өңдүү ар башка иш-аракеттерге баланы даярдоо үчүн пайда алып келген ыкмалар да колдонулушу керек. Атасы же энеси, оюнчуктар менен ойноп, баланы алдын ала даярдаса, кийин тийиштүү абалда, мисалы, чачтарачка же тиш догдурга барганда, өзүн ыңгайлуу сезет.

Ошондой эле, оюн процессинде кагаз колдонулат. Аны бүгүп, учуучу жылан, пилотка, аэроплан жана башка көп буюмдарды жасаса болот. Түстүү кагаз жакшы болмок, бирок ал кымбат. Бул буюмдар көпчүлүк учурларда жөнөкөй гезиттен даярдалат. Бир кагазды бүгүп, аны айрыса же кайчы менен кессе болот, мындай ыкма кагаз дасторконду же снежинканы кылууда пайда алып келет. Бул ыкма менен бири-биринин колдорун кармап турган кагаз куклаларды жасаса болот, алар калем же түстүү бор менен сырдалат.

Кийим кийип жатканда айрым балдар абдан кыйналат. Кийинүүгө караганда, чечинүү жеңил. Ошондуктан, биринчиден, баланы чечинүүгө үйрөтүңүз. Кийимди кайсы жагынан кийип баштаарын же буту-колун кайсы тешикке салаарын түшүнүү кыйын. Оюн пайда алып келет. Кукланы да кийинтүү бала үчүн көрүнүктүү болот. Бала, мончокторду башынан кийгизүүгө үйрөнсө, жилет жана свитерди кийүүгө даяр болот. Кандайдыр-бир тегеректерди бутуна кийгизип, андан кийин шым кийүүгө үйрөтүңүз.

Ири бор, кисточка, ал түгүл жөн эле бармак менен сүрөт тартуу, ошондой эле, оюндун кызыктуу түрү болуп саналат. Ал, колдун майда кыймылдарын өнүктүрүүгө жардам берип, баланын чыгармачылык өнөрүн ойготот. Баланы майда нерселерди тыкандык менен тартууга же сырдоого түртпөңүз, башында чоң түстүү сүрөттөрдү сырдасын. Баладан, ал эмне

тартканын сурап, сүрөтүн сынга албаңыз, анткени мында кылдаттыктын кереги жок, мында кубаныч керек! Камырдан жасалган тамак-аш жасап жаткан учурда, балаңызды чакырып, колуна камырды карматыңыз, бир нерсе кылып көрсүн, бул, колдордун сезимдерине жана кыймылдарына пайда алып келет. Мисалы, ар түрдүү тамак-ашты, формасы жана өңү боюнча бөлүштүрсө болот. Колдун кыймылын өнүктүрүү үчүн ар кайсы ыкмалар бар, туш келген буюмдарды жана материалдарды пайдаланууга аракет кылуу керек.

Изилдөөлөр көрсөткөндөй, оюн баланын өнүгүшүнө оң таасирин тийгизет. Көпчүлүк балдар кымбат баалуу оюнчуктарга жете алышпайт, бирок кымбат эмес оюнчуктар да, кол менен жасалган оюнчуктар да болот. Төмөндө, кымбат эмес оюнчуктарды пайдалануу идеялардын тизмеси тиркелет. Аларды үйдө деле жасаса болот, Сизде да башка сунуштар бар деп ишенем.

Кымбат эмес оюнчуктар

Асма же айлампа оюнчуктарды, спиралдарды, тыш орогучтарды жасоо үчүн жылтырактары бар кагазды пайдаланса болот, алар шуудурап, айланганда, бала аларды кол менен кармоого аракеттенет.

Маш буурчак, көк буурчак, чийки макарон ж.б. салынган пластикалык бөтөлкөлөрдү силкип, томолотуп, алардан үн чыгарса болот.

Ар түрдүү салмактагы жана өлчөмдөгү топторду тоголотуп, ыргытып, кармаса болот, бала олтурган учурда, алар тең салмактуулукту сактоого жардам берет.

Тизүүгө арналган жыгач кубиктерин үйдө жасаса болот.

Кагаздан пилотка, кеме, самолет жасагыла, кагазды кесип, кукла же салфетка кылгыла ж.б.у.с.

Топчудан, макарондон же маш буурчактан мончок жасагыла. Муну менен бирге, өлчөмүн жана өңүн пайдаланып, кантип ойносо болот деп ойлонгула.

Топчуларды, машинкаларды, кубиктерди, шакектерди, пирамидкаларды ж.б. өңү боюнча бөлүштүргүлө.

Анча-мынча самынды сууга эритип, баланын колдорун тийгизгиле, бала аны көрсүн, самын шариктерди үйлөсүн, алар жарылып жатканда, аларды карасын.

Металл чөйчөктөр ар кайсы максаттар үчүн пайдаланылат, мисалы, алардын үстүнө олтурганда же ичине буюм салганда, алардан үн чыгат.

Күзгүнү карап, бала бетин, мурдун, кулагын, көзүн, оозун тааный баштайт.

Кукла менен ойноп, ар кайсы ролдорду аткарып, кийинүүгө үйрөнөт жана дене мүчөлөрүн тааный баштайт.

Дөңгөлөктүү оюнчукка жип байлап, анын учуна топчу тагыңыз, ошондо кармоого ылайык болот.

Дөңгөлөгү бар майда оюнчуктарды түртүп да, үң чыгарып да ойносо болот.

Музыкалык оюнчуктар – ксилофон, барабан, керней, коңгуроо.

Колдун сезимдерин өнүктүрүү үчүн ар түрдүү фактура пайдаланылат, мисалы, пластикалык бөтөлкөлөрдүн сыртына же коробкаларга кездеме жабыштырыңыз.

Ичи көрүнбөгөн коробкаларга ар түрдүү буюмдарды салыңыз.

Жиптен калган түтүктөрдү тизип, бир нерсе куруңуз.

Үн чыгарган оюнчуктар. Алардын бир кемчилиги бар, абдан ири болгондуктан, бала кичинекей колдору менен оюнчукту басканда, кээ бир учурларда үн чыгаралбайт.

Камырды жууруп жатканда, баланы чакырып, ал эки колу менен тең камыр менен ойносун.

Бала эки колун тең пайдаланып, кумду же сууну куюп, сапырып ойносо же кумду чаптаса болот.

Эски мээлейден, байпактан жасалган куклаларды пайдаланып, сүйлөө жана элестетүү оюндарды жакшыртса болот.

2. Мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдар менен иштеген адистер үчүн айрым кеңештер

Адамдардын көпчүлүгү мүмкүнчүлүктөрү чектелген киши менен сүйлөшкөндө, өзүн ыңгайлуу сезет. Алар кокустан таарынып, мамиле түзө албай, жакшы түшүнө албай, кыжырланышы мүмкүн. Мындай абалда өзүн ыңгайсыз сезген адамдарга пайда алып келген бир нече жөнөкөй эрежелер бар.

Мүмкүнчүлүктөрү чектелген ар бир адамга карата сый мамиле жасап, өз ара байланышуунун жеке жолдорун тандаңыз.

Ишиңизде төмөнкү колдонмолорду пайдалансаңыз болот:

1. Ата-энеси же жардам берип жаткан адам менен сүйлөшпөй эле, түздөн-түз мүмкүнчүлүктөрү чектелген киши менен сүйлөшүңүз, сүйлөгөндө башка адам менен сүйлөшкөндөй эле мамиле кылыңыз.

2. Кадимкидей эле, так жана ачык сүйлөшүңүз. Тез сүйлөбөңүз, кыйкырбаңыз, кобурабаңыз. Сүйлөшүп жаткан адамдын кулагы жакшы укпаса, анда ал Сизди түшүнүп жаткандыгына ынаныңыз.

3. Сиздин көзүңүз сүйлөшүп жаткан адамдын көзүнүн деңгээлинде болсун, анын көзүнө түз кароого аракет кылыңыз. Ошондо гана ал адам, Сиздин көңүлүңүз ага бурулуп, анын сөздөрү Сизге угулуп жаткандыкты түшүнөт.

4. Чоң адамга, ал майып болсо да, кичинекей балага жасаган мамиле жасабаңыз. Аны менен чоң адам менен сүйлөшкөндөй сүйлөшүңүз. Адамдын кыймылдары чектелген болсо да, анын эркиндигин чектебеңиз.

5. Жардам берүүнү сунуш кылыңыз, бирок, уруксатсыз эч нерсе кылбаңыз. Бирөөгө жардам берип жатканда, өзүңүз ойлогондой эмес, ал адам сурангандай кылыңыз.

6. Башка адамдын кыймылдары кадимки кыймылдарга окшобосо, аны тиктеп карабаңыз. Адамдар аны көп караганы аз келсенсип, Сиз да тиктесеңиз, майыптар өздөрүн ыңгайсыз сезип, уялышат.

7. Орой же кемсинткен сөз сүйлөбөңүз. Адам менен сүйлөшкөндө, майыптуулугунун түрүн атабай, аты-жөнү боюнча кайрылыңыз.

8. Сылык сүйлөңүз. Башка адамга мамиле кылгандай эле, бул адамга да ошондой мамиле жасаңыз.

Мүмкүнчүлүктөрү чектелген кишилер да, майыптуулуктун ар кайсы түрлөрү менен ооруган адамдарга карата мамиле түзүү боюнча өздөрүнүн колдонмосун сунуш кылышты:

Таяныч-кыймылдуу системасы начарлаган адамдар менен өз ара байланышуу

- Бул адамдарды урматтап, сылык мамиле кылыңыз. Мисалы, майыпка караганда Сиз абдан тез басасыз, ал артыңызда калып калышы мүмкүн.
- Башка адамдар менен сүйлөшүп жатканда, аларга жөлөнбөйсүз, чынбы? Ошондуктан майыптын коляскасына же аппаратына да жөлөнбөнүз.
- Жардам бергиңиз келсе, андан мурун уруксат сураңыз. Адамды эмес, астыңызда турган тоскоолдуктарды жок кылгыла.
- Сырттан кимдир-бирөө, Сизден, майыпты (же майыптык коляскасын/аппаратын) башка жерге ташууну өтүнсө, майыптын өзүнөн уруксат сураңыз, биринчи кезекте анын макулдугу керек. Сиз өзүңүз ойлогонду кылбай эле, сураган нерсени гана кылышыңыз керек.

Угуу жөндөмдүүлүгү начар адамдар менен өз ара байланышуу

1. Бул адамдарга сылык мамиле кылыңыз. Телефон шыңгыраса же эшиктин коңгуроосу угулса, адамга эч нерсе түшүндүрбөй, аны жалгыз калтырып кетпегиле, кечирим сурап, азыр эмне кылаарыңызды түшүндүргүлө.

2. Бул адам, байланыштын кайсы түрү менен мамиле түзүүгө көнгөндүгүн алдын ала билип алыңыз, ар түрдүү жол бар, буга сүйлөө, жаңсоо тили, кол тийгизүү тили (бармактардын учу менен), жазуу аркылуу байланыш жана дене тили кирет.

3. Эгерде Сиз, оозунун эрининен окуй алган адам менен сүйлөшүп жатсаңыз, анда төмөнкү жөнөкөй эскертүүлөрдү унутпаңыз:

- сүйлөп баштагандан мурун, ал адамдын көңүлүн өзүңүзгө буруңуз, мисалы, аты-жөнүн айтыңыз, колуңузду анын колуна тийгизиңиз;
- маектешүүнүн темасы жөнүндө кабардар экендигин алдын ала билип алыңыз: ооз эрининен окуу үчүн бул абдан маанилүү, анткени көп сөздөр бир-бирине окшош, ошондуктан негизги сөздөрдүн айырмасын билүү үчүн дүлөй адам контекстти түшүнүшү керек;
- жай жана так сүйлөгүлө, кыйкырбагыла, татаал сөздөрдү сүйлөбөгүлө, анткени бул ооз эрининен сөздөрдү окууну кыйындатат;
- адамдын көзүнө түз караңыз, көз аркылуу контактты үзбөнүз;
- оозуңузду эч нерсе менен калкалабаңыз, сүйлөшүү учурунда оозуңузга эч нерсе салбаңыз;
- бетиңиз көрүнгөндөй жарыкка туруңуз, көлөкөгө турбаңыз, сиздин артыңызда жарык болсо, башка адам оозуңузду көрбөй калат;
- кыска-кыска сүйлөмдөрдү колдонуңуз;
- Сиздин айта турган оюңуз түшүнүктүү болушу үчүн жаңсоолорду, дене тилин жана бетиңиздин кыймылдарын пайдаланыңыз;
- адам Сизди түшүнбөсө, сөзүңүздү кайталаңыз. Бул да жардам бербесе, анда башка сөз менен айтыңыз, же жазып бериңиз;
- «ооба» же «жок» деген сөздөрдү талап кылган суроолорду пайдаланбаңыз, ачык суроолорду бериңиз, бул суроого кеңири жооп керек болот. Дүлөй адам ачык сурооңузга жооп бергенде, Сиз анын түшүнүп жаткандыгын аныктай аласыз.

4. Дүлөй адамдардын көпчүлүгү жакшы уккан адамдар менен сүйлөшө алат. Дүлөй адамдын сөзүн түшүнбөсөнүз, кайталоону өтүнүңүз же калем менен кагаз берип, айта турган нерсени жазып берүүнү сунуш кылыңыз. Жазуу жолу менен байланышсаңыз, анда төмөнкү негиздерге таяныңыз:

- биринчи кезекте маектешүүнүн темасын аныктаңыз;

- кыска сүйлөмдөрдү колдонуңуз, ийне-жибине чейин жазуу кереги жок;
- ачык жана так жазыңыз, ар бир тамганы өзүнчө жазыңыз. Офисте болсоңуз, компьютерди колдонсоңуз болот;
- ачык суроолорду пайдаланыңыз;
- баарлашууну жеңилдетүү үчүн, ар бир сөздү жазып бүткөндөй кийин, бир-бириңизге карап, көздөрүңүз жана бетиңиз аркылуу контактты сактаңыз;
- оюңузду түшүндүрүү үчүн сүрөт, диаграмма колдонуңуз;
- жаңсоо тилин пайдаланып, котормочу аркылуу сүйлөшүү учурунда, дүлөй адам менен сүйлөшүп жатканыңызды эсиңизден чыгарбаңыз, мисалы, «анын ою кандай» деген суроонун ордуна «Сиздин оюңуз кандай» деген суроо беришиңиз керек.

5. Көпчүлүк дүлөй адамдар үчүн жаңсоо тили алгачкы тили экендигин унутпаңыз, бул тилдин өз эрежелери бар. Ар кайсы өлкөлөрдө ар башка жаңсоо тили бар, ал түгүл чөлкөмдөрдө да жаңсоо тилинин өзүнчө диалекттери болот. Жогулушууда, бир нече жөнөкөй куттуктоолор айтылышы керек, алар, башка тилдердей эле, жаңсоо тилинин да сылыктык эрежелеринин негизи катары эсептелет.

Көрүү жөндөмдүүлүгү начар адамдар менен өз ара байланышуу

1. Жардамчысы же коштоп жүргөн адам менен эмес, көрүү жөндөмдүүлүгү начар адам менен түздөн-түз сүйлөшүңүз. Оюңузду жөнөкөй жана так сөз менен айтыңыз. Кошумча маалымат башка адамдар үчүн далилденген болсо, көрүү жөндөмдүүлүгү начар адам үчүн бул маалымат далилденген эмес болушу мүмкүн. Буга байланыштуу, Сиз азыр эмне кыла турганыңызды сөзсүз айтып турушуңуз керек.

2. Кайсы убакытта келериңизди же кетериңизди адамга билдириңиз.

3. Аты-жөнүңүздү дайыма айтып («Айгүл, саламатсызбы, мен Тимурмун»), келүүнүн себебин түшүндүрүңүз.

4. Бул адам менен биринчи жолу сүйлөшкөндө, биринчи кезекте, анын колун кармаңыз, мындай кол кармоо бул адамга багыт табуу үчүн жардам берет.

5. Бир нече адам болуп келсеңиз, Сиз менен бирге келген адамдар жөнүндө айтып бериңиз. Ар бир адам сүйлөй баштаганда, өзүнүн аты-жөнүн айтышы керек.

6. Көрүү жөндөмдүүлүгү начар адамдын атын тез-тез кайталап туруңуз, ошондо аны менен сүйлөшүп жатканыңызды түшүнөт.

7. Айлана чөйрөдө эмне болуп жатканын сүрөттөп тургула:

- багытты так атагыла. «Ал жерле» же «бул жерде» деген сөздөрдү колдонбогула. Алардын ордуна «Сиздин сол жагыңызда» же «оң жагыңызда», «артыңызда» же «Сиздин так тушуңузда» деген сөздөрдү пайдаланыңыз;
- көзү көрбөгөн адам же көрүү жөндөмдүүлүгү начар адам жаңы жайга келгенде, айлана чөйрөнү сүрөттөп, ал жердеги адамдар жөнүндө айтуу керек. Бардык тоскоолдуктарды сүрөттөп, бул жайда кичинекей балдардын же жаныбарлардын болушу туурасында айтыңыз;
- бул адамды бөлүмдүн ортосунда жалгыз калтырбагыла. Алгачкы кезекте, айланадагы абалда багыт табууга жөндөмдүү болуу үчүн столго, олтургучка, жөлөнгүчкө же дубалга колу жетээр экендигине ишениңиз;
- кооптуу абалга сак болуп, этияттык менен мамиле кылыңыз, муну менен бирге бул адамдын эркиндигин чектебеңиз. Адамды эмес, тоскоолдуктарды жокко чыгарыңыз;
- айлана чөйрөнү Сиз сүрөттөй алгандай, көрүү жөндөмдүүлүгү начар адам сүрөттөй албайт. Ал адам айлана чөйрөнү жакшы түшүнө албайт, кайсы-бир буюмдардын формаларын же көлөкөлөрүн көрбөйт. Бири-бириңизди түшүнүү үчүн ал адам сүрөттөгөн образдар жөнүндө пикир алмашкыла.

Сокур же көрүү жөндөмдүүлүгү начарлаган адамды коштоп жүрүү:

1. Биринчи кезекте, мындай адамдан, дайыма: «Жардам керекпи?» деп сураңыз.
2. Үн чыгарбастан, эч качан ал адамдын колун же ийинин кармабагыла, ал чочуп кетиши мүмкүн. Биринчи кезекте, сөз сүйлөгүлө.
3. Мындай адам жардамга муктаж болсо, кайсы жакка баргысы келерин сурагыла.
4. Ал адамга колунузду сунуңуз, чыканагыңызды кармап жүрсүн. Сиздин жаныңызда басып, бурулуп, өйдө-ылдый оңой жыла алат.
5. Жай эмес да, кыйла тез эмес да, кадимкидей басыңыз.
6. Алдыда бурулуш, тепкич же тоскоолдук болсо, токтоп, жолуңузда эмне бар экендигин түшүндүрүңүз.
7. Ал адам менен бирге олтургучтардан, эшиктерден, каалгалардан өткөндө, ага түшүндүрмө бериңиз, анткени ал Сиздин бир жагыңыздан өтөт, ошондуктан тоскоолдуктарды өтүү үчүн ага орун калтырыңыз.
8. Аны олтургузууга аракет кылбаңыз, жөн эле анын колун олтургучтун жөлөнгүчүнө же столдун кырына тийгизиңиз.

Окутуудагы кыйынчылыктары бар адамдар менен өз ара байланышуу

1. Ар бир адамга сылык мамиле кылып, анын жеке муктаждыктарын жана жүрүм-турумун түшүнүүгө аракет кылыңыз.
2. Окутуудагы кыйынчылыктары бар адамдар көпчүлүк нерселерди түшүнө алышпайт. Бул адам, байланыштын кайсы түрү менен мамиле түзүшүн алдын ала билиңиз (кантип сүйлөгүсү келет, мисалы, кол тийгизүү ыкма ага жагабы).
3. Кээ бир учурларда окутуудагы кыйынчылыктары бар адамдар өздөрүн кадимкидей эмес, таң калычтуу алып барышат: Сиздин жүрүм-турумуңузга жана кыймылдарыңызга туура эмес мамиле жасашы мүмкүн, мындай көрүнүштө корпоңуз жана ачууланбаңыз.

Окутуудагы кыйынчылыктары бар адамдарды түшүнүү же суроолоруна жооп берүү үчүн, балким, көп убакыт талап кылынат. Айрымдары көңүлүн топтой алышпайт. Жөнөкөй тилди билбеген адамдар менен кантип мамиле түзүү керек? Мындай ыкмалар жөнүндө ойнонуп, төмөнкү эрежелерди эсиңизден чыгарбаңыз:

1. Так жана кадимкидей сүйлөнүз.
2. Жөнөкөй кыска сөздөрдү пайдаланыңыз, сөздүн анык маанисин билбесеңиз, аны колдобоңуз.
3. Окутуудагы кыйынчылыктары бар адамдар абстракттуу концепцияларды түшүнбөйт, жөнөкөй сөздөрдү пайдаланып, кадимки турмуштун ичинен мисал келтириңиз.
4. Окутуудагы кыйынчылыктары бар адамдар пикир алмашуунун ар түрдүү көрүнүштөрүнүн катарларын түшүнбөйт, бир сүйлөгөндө, бир эле оюңузду айтып, кыска сүйлөмдөрдү пайдаланыңыз.
5. Айткан сөздү дароо эле кайталабаңыз, аны өздөштүрүү жана жооп берүү үчүн адамда убакыт болушу керек.
6. Ал адам Сизди дагы эле түшүнбөй турса, анда сөзүңүздү кайталаңыз. Бул да жардам бербесе, башка сөз тандаңыз.
7. Кээ бир учурларда, сүйлөмдүн эң маанилүү сөздөрүн баса көрсөтүп, кайталаңыз.
8. Ачык суроолор кеңири жооп берүүнү талап кылат, ошондуктан, жабык суроолорду пайдаланыңыз, аларга так жооп бере алат.
9. Окутуудагы кыйынчылыктары бар адам кандайдыр-бир чечимге келиши керек болсо, анда ал өзү, же болбосо, баккан адам менен бирге чечимди кабыл алуу үчүн убакыт бериңиз.

3. Тамактануу жана эмизүү

Тамактануу жана эмизүү туурасында эмне үчүн билишибиз керек? Биз жеген тамак-аш, бизди, жашоо үчүн зарыл болгон энергия менен камсыз кылат. Бизге керектүү

энергиянын көлөмү эки нерсеге баш ийет: адамдын активдүүлүгүнүн деңгээли жана анын көлөмү. Адам активдүү болсо, жашоо үчүн көбүрөөк энергия талап кылынат. Көлөмү кичирээк, салмагы жеңилерээк адамдарга караганда, салмагы оор адамга көбүрөөк тамак-аш керек. Мындай көрүнүш тепкичтен көтөрүлгөндө билинет. Мисалы, адам 2 же 3 кабаттан өткөндө, анча көп чарчабайт, ал эми 7 же 8 кабаттан өткөндө, бат чарчайт. Муну менен бирге, кичинекей сумка көтөрсөк, кыйналбайбыз, ал эми 2 оор сумка көтөрсөк, тез чарчайбыз, анткени көбүрөөк энергия талап кылынат. Кадимки салмакты бир калыпта сактоо үчүн аялдарга күнүнө болжол менен 2 000 калория талап кылынат. Эркектерге анча-мынча көбүрөөк – болжол менен 2 500 калория керек.

Кыймылсыз абалга караганда, жигердүү балдарга көбүрөөк тамак-аш керек. Булчуңдардын тонуусу төмөн балдарга салыштырганда, атетоиддик церебралдык шал оорусу бар бала көбүрөөк тамактанышы керек. Атетоиддик церебралдык шал оорусуна туруктуу кыймылдоо мүнөздүү, ошондуктан энергиянын пайда болушу үчүн тез-тез тамактануу зарыл. Чайноого жана жутууга байланыштуу кыйынчылыктардын кесепетинен балдар жакшы тамактана алышпайт. Ушундан улам алар чакан порция менен күнүнө 5 жолу тамактанышы керек. Дене тарбия сабактарына катышса же ойносо, андан кийин аларга анча-мынча тамак беруу зарыл. Спазматикалык церебралдык шал оорусу бар балдар активдүү ойногон учурда, аларга да көбүрөөк тамак-аш керек, анткени, жумшарууга жөндөмдүү башка булчуңдарга караганда, алардын булчуңдары чыңалып, аларга күч келет.

Тамак-аш, керектүү пайдалуу заттар менен камсыз кылат. Протеиндер, углеводдор жана майлар – бул, тамак-аштын үч негизги тобу. Сак-саламаттыкта болуу үчүн тамак-аштын бул түрлөрүн күн сайын пайдаланышыбыз керек. Протеиндер, дене мүчөлөрүнүн өсүүсү үчүн, ошондой эле кандайдыр-бир жаракаттарды калыбына келтирүү үчүн зарыл болгон пайдалуу заттар менен бизди камсыз кылат. Протеиндер эт, балык, сүт, жумуртка, сыр, жаңгак, дан эгиндеринде, ошондой эле жасмык (чечевица), маш жана буурчак өңдүү жашылчаларда бар.

Углеводдор кыймыл үчүн энергия берет. Алар булчуңдарда иштелип чыгат жана бизге күч берет. Бирок, углеводдор, активдүүлүк үчүн керектүү тамак-аштан көбүрөөк болсо, анда алар майга айланат. Углеводдор нан, печений, кант, бал жана бардык дан эгиндеринде бар, буга күрүч, гречка, манканын жана сулунун акшагы, арпа кирет.

Майлар малдын майына жана өсүмдүк майына бөлүнөт. Малдын майына чалган май, камкаймак, жумуртканын сарысы, катуу сыр жана тоң май тиешелүү. Алардын пайдаланышын чектөө керек, анткени мал түрүндөгү майлар артык болуп калса, анда жүрөктүн тегерегиндеги кан тамырларынын ичин каптап, жүрөк талманын себеби болушу мүмкүн. Күнкарама жана олива майы өңдүү өсүмдүк майлар ден соолукка азыраак зыян келтирет. Ичегилердин жакшы иштеши үчүн тамак-ашыбыз клетчатканы камтышы керек. Ал жашылча-жемиштерде бар.

Калган маанилүү пайдалуу заттар чакан көлөмдө керек болот. Витаминдер жана минералдар дененин химиялык реакцияларын жандандырат, алар жетишпесе, ден соолук начарлашы мүмкүн. «С» витамини кубаныч витамини деп аталат, ал бышкан жашылчаларда жана мөмө-жемиштерде бар, муну менен бирге, ал сууда эрип калат жана узак мөөнөткө чейин ысытылса, сакталбайт. Ал өзгөчө апельсин, мандарин жана лимон өңдүү цитрус жемиштерде көп, башка мөмөлөрдө жана картошкада бар. Ал, ден соолукту чыңдоо, сасык тумоодон сактануу үчүн керек.

«В» витамини ачыткыда жана буудайдын үрөндөрүндө бар. Нерв системасына пайда алып келет. «А» витамини сабизде жана башка сары жашылчаларда болуп, көздөрдүн жакшы иштешине көмөк көрсөтөт. «D» витамини сүтгө, айрым өсүмдүк майларда бар, ошондой эле, күнгө кактанганда биздин терибизде пайда болушу мүмкүн. Мындай витамин жетишпесе, сөөктөр, өзгөчө буттар начарлап, бүгүлүп баштайт. Бул оору рахит деп аталат.

Сак-саламаттыкта жашоо үчүн башка витаминдер жана минералдар талап кылынат. Протеиндерди жеткиликтүү түрдө камтыган, майлары аз болгон ар түрдүү тамак-ашты, мисалы, жаңы бышкан жашылча-жемиштерди пайдаланышыбыз керек, ошондо гана ден соолугубузду сактай алабыз. Тамак-аштын ар түрдүүлүгүн камсыз кыла албасак, анда, микроэлементтерди тийиштүү түрдө өздөштүрүү үчүн мультивитаминдик кошулмалар пайдаланат. Кичинекей балдардын витаминдерге жана минералдарга болгон талабы ар кандай, ошондуктан, чоң адамдарга арналган дары-дармектерди эмес, кичинекей балдарга багытталган дары-дармектерди колдонуу керек.

Кандайдыр-бир кырсыкка учураганда, адам тамаксыз бир нече жума жашай алат, ал эми тамак-аштан эмне артык? Ооба, бул сөзсүз, суу. Суу ичпесек, бир нече күндөн кийин, өзгөчө аба ырайы ысык болсо, кайтыш болобуз. Чоң адамдар же өспүрүмдөргө сунуш кылынган суюктук күнүнө 1,5-2 литрди түзөт. Суюктуктун мынча көлөмүн ичебизби? Алкоголду эсепке албашыбыз керек, анткени ал өзү организмдин суюктугун пайдалануу жолу менен гана денеге сиңе алат.

Чай же кофе диуретик катары таасир берүүдө, алар денени бөйрөк аркылуу суудан бошотот. Ошентип, чай же кофе суюктукту сиңүүгө жардам бербейт. Биз таза суюктук ичишибиз керек – арак деп ойлобогула! Машыгуу учурунда же аба ырайы ысык болгондо тердеп баштайбыз, мунун себеби – салкындатуу үчүн биздин организмибиз сууну теринин сыртына чыгара баштайт. Мындай абалда эмне кылуу керек? Туура – сууну көбүрөөк ичүү!

Биздин балдарыбызга бул толук бойдон тиешелүү. Наристе кичинекей болгондо, ал, адатта, эмчек сүтү менен тамактанат, бул, эреже катары, эң жакшы жана эң коопсуз ыкма. Эне сүтү ымыркайлар үчүн атайын иштелип чыгат десек болот. Анын жылуулугу наристеге керектүү температурада болуп, бардык пайдалуу заттарды камтыйт. Энеден ымыркайга сүт аркылуу айрым жугуштуу ооруларга каршы иммунитет да өтөт. Сүт дайыма даяр жана таза болуп, баланын муктаждыктарын камсыз кылууга багытталган. Наристени жеткиликтүү көлөмдө сүт менен камсыздоо максатында, эмизип жаткан эне кошумча суюктукту көп ичип, сапаттуу жана туура келген тамак-аш менен тамактанышы керек. Жаратылыш, ымыркайлар жашап кетсин деп, көп мүмкүнчүлүктөрдү жаратты. Бала, өнүгүү үчүн керектүү заттарды эненин денесинен алат. Кайсы-бир пайдалуу зат жетишпесе биринчи кезекте бала эмес, эне зыян тартат.

Эмизүү эң сонун жол деп айта албайбыз. Мисалы, жугуштуу оору энеден балага сүт аркылуу өтүшү мүмкүн. Адамдын иммун жетишсиздик вирусу (АИВ)/Кабылданган иммун жетишсиздик синдрому (КИЖС) өзгөчө терс таасир берүүдө. Аны балага сүт аркылуу жугузуу мүмкүн. Ошондуктан, энеге АИВ жукса, баланы эмизбеши керек. Анын ордуна, башка эненин эмчек сүтүн, же болбосо, балдарга арналган жасалма сүттү бүтөлкө куюп, пайдаланса болот. Кээ бир жетиле элек ымыркайлар алсыз болуп, эме алышпайт. Мындай учурда баланын оозуна түтүк салынат. Башка эненин сүтүн берүүдөн баштап, мүмкүн болушунча акырындык менен, жасалма сүттү берүүгө өтүү керек.

Бала чоңойгон сайын, ага, эне сүтүнөн тышкары башка тамак-аш жана пайдалуу заттар керек боло баштайт. Бала 4 же 5 айга чыкканда, ага башка тамак-аш бериле баштайт, ошондуктан, ал акырындык менен эмизүүдөн калат. Ага ар түрдүү тамак-ашты камсыз кылуу максатында жашылча-жемиштер берилет. Наристе 6 айга чыкканда, буюмдарды кармап, оозуна сала баштайт. Ушул мезгилде аны колу менен тамактанууга үйрөтүп баштаса болот. Бала, бышкан нанды колуна кармайт, сорот же чайнайт. Бул, тиш чыкканга жардам берет. Тиштин эти кысылса, ичинде тиш жарала баштайт. Бала чайнасын деп, катуу жашылчаларды берсе болот, бирок аны жалгыз калтырбагыла, анткени какап калышы мүмкүн.

Ар кайсы азыктарды аралаштырбай, бир-бирден берүү керек. Бир жашка чыкканда, майда эт берсе болот. Жакында бала өзү кашык кармап, тамактана баштайт. Энеси ага жардам берип турушу керек. Кичинекей бала 2 жашка чыкканда өз алдынча тамактанышы керек, анча-мынча эле кыйынчылыктар болушу мүмкүн. Таттууларды жакшы көргөндүгүнө

карабастан, кантты азыраак бериңиз. Изилдөөлөр көрсөткөндөй, кант тишти бузуп, семиздүүлүккө алып келет. Кантта калориялар гана бар, ал эми витаминдер же минералдар жок, аны тамакка кошпой койсо да болот. Изилдөөлөр, кантты көп жеген балдар диабет же жүрөк ооруга туш келүү мүмкүндүгү жогорулайт экендигин көрсөттү.

Ошентип, тамактануу үчүн зарыл болгон азыктар жана суюктуктар тууралуу жакшы билим алдык. Адатта, наристени эмизүү үчүн эне аны колуна алат. Дене мындай абалда болгондо, баланын башы жогору жайгашат. Мындай абалда тамак баланын ичине оңой өтөт. Кээде ымыркай бир колу менен эненин эмчегин кармайт. Бала алсыз болсо, анда анын колун алып, эмчекти кармоого жардам бериңиз, бул, жакшы эмизүүгө көмөк көрсөтөт. Эмне үчүн? Колу түшүп калса, наристе моюнун чоюп баштайт, анда жакшы жута албайт. Азыр башыңызды чалкалатып, үстү жакка карап, жутуп көрүңүз – кыйналасыз, чынбы? Тамактануу же эмизүү учурунда баш анча-мынча астыда болушу керек, анткени жутуу – бул бүгүүнүн милдети болуп эсептелет. Дене абалы ага көмөк көрсөтүшү керек.

Балага тамак берип жаткан учурда мындай көрүнүштү эсиңизден чыгарбаңыз. Кичинекей бала кашык менен тамактанып жатканда, анча-мынча астына бүгүлсүн, аны артына чалкалатпагыла, тамак кекиртегине куюлуп кетпесин. Бала абаны жутуп алышы мүмкүн. Тамак ичине эмес, өпкөсүнө барса, дем албай калат. Биз мурда билгендей, баланын буттарын бири-биринен анча-мынча алыстатып, башын астына бүгүп, чыңалуусун төмөнтөтсө болот. Жутуу бүгүүнүн милдетине тиешелүү, ошондуктан бала кичине бүгүлсө, оңой жута алат.

Айрым балдар тамактануу учурунда оозун жаба алышпайт, оозу жабык бойдон турууга жардам бериңиз. Баланы кашык менен тамактандырып баштаганда, кашыктын түрү да маанилүү. Кашык анча терең эмес жана тоголок формада болушу керек. Кашык учтуу болсо, аны кайра түртүү рефлекс пайда болушу мүмкүн. Баланын тили астына жылып, тамак-аш оозунан төгүлө баштайт. Ал эми терең кашыктан бала тамакты жакшы жута албайт. Бала тамак-ашты тиш менен эмес, эриндери менен кармап алышы керек. Мүмкүнчүлүктөрү чектелген баланы тамактанууга үйрөтүү үчүн көп чыдамдуулук талап кылынат. Башка балдар бир нече айдын ичинде буга үйрөнүшөт, ал эми мүмкүнчүлүктөрү чектелген балага көбүрөөк убакыт керек.

Бала өз тамагын көрүшү керек, ошондуктан тамакты түз астына жайгаштырыңыз. Кашыкты тике астынан жакындатыңыз, тамак төгүлбөшү үчүн тилин асты жагына бекем кысыңыз. Алгачкы кезекте кашыкка бир аз эле тамак салыңыз, абдан суюк болбосун, анткени оозунан төгүлүп калат. Тамакты оозунун капталынан берсеңиз, аны башка жерге жылдырып, жутуу үчүн тилин колдонуп баштайт. Чайноого үйрөткөндө, оозун жабуу үчүн Сиздин жардамыңыз керек болуп калышы мүмкүн. Бала чоңойгон сайын ага көбүрөөк тамак-аш керек, буга байланыштуу азыкты жакшы чайноого үйрөнүшү зарыл. Бала коомдун ичине кирүү үчүн тамактануу ыкмалары туура болушу керек.

Бала башын кармап алган учурдан баштап, аны эненин бутуна эмес, кичинекей олтургучка олтургузуу керек. Өз алдынча тамактандырууда майда кыймылдар аткарылат, алар үчүн бала жакшы таянышы керек, тизелерин, буттарын 90 градуска бүгүп, буттарын кармап туруңуз. Бул үчүн, анча бийик эмес олтургучту пайдаланса болот, же болбосо, бүт үй бүлө тамактанып жаткан столдун жанына буттары бийик кичинекей олтургуч коюлат. Кашыкты кайсы колуна кармаарын өзү билсин. Сиз, туура кармап жатканын гана текшересиз. Кашыктын учу баланын чоң бармагы менен сөймөйүнүн ортосунда болот. Экинчи колу астында болушу керек, ошондо чоюлуу спазмы пайда болбойт. Табакты ушул экинчи колу менен кармап турса, андан да жакшы болмок.

Айрым балдар чөйчөктөн ичүүгө жакшы үйрөнө алышпайт. Кээ бир ата-энелер, 5 же 6 жаштагы баласы сууну кашык менен гана иче алат, деп айтышат. Кашык менен гана ичсе, анда денеси күн сайын зарыл болгон суюктук менен камсыз кылынбайт. Бардык 9-12 айлык балдар, эмчек эме алгандай эле, же бөтөлкөдөн иче алгандай эле, чөйчөктөн да ичкенди билиши керек. Алгачкы кезекте тили менен жакшы кыймылдата албайт, бирок убакыт өткөн сайын балдардын бардыгы чөйчөктөн ичкенди үйрөнөт. Дагы бир жолу кайталай турган нерсе – бала ыңгайлуу абалда олтурушу керек. Чөйчөктү үстүнөн эмес, түз эле астынан жакындатуу керек. Бир жолу жуткандан кийин, аны алыстатпаңыз, оозунун жанында калтырыңыз. Ата-энелер эмне болуп жаткандыгы көргүсү келсе, анда пластикалык стаканды кесип койсо болот. Ата-энелер баланын артында турбашы керек, анткени бала чоюлууга аракет кылса, спазм пайда болушу мүмкүн.

Тамактануунун мындай ыкмаларына үйрөтүү, баланын өнүгүшүнүн аныкталган мезгилине башталса, анда бала аларды жакшы өздөштүрө алат. Ата-эненин баштапкы кадамдары туура эмес болсо, кийин кайра башынан үйрөтүү кыйын. Бала менен үй бүлө бейкуттукта жашасын деген максатта бардык күч-аракеттер колдонулушу керек, анткени, бир жагынан, тамак-аш жетиштүү болушу керек, экинчи жактан, тамактануу – бул ишмердиктин социалдык түрү.

Тамактануунун туура ыкмаларын өздөштүрүү сүйлөө жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүгө көмөк көрсөтөт, анткени мында да ошол эле тил жана ооздун эриндери пайдаланылат. 6 айлык баланын шилекейи токтобойт, көргөн нерсени кармап, оозуна тартат. Ага жакындаганда үн чыгарат. 12 айга чыкканда, сүйлөө жөндөмдүүлүгү жакшырып, жөнөкөй сөздөрдү сүйлөй алат. Бетинин, оозунун эттерин башкара алат, шилекейи акпайт. 2 жашында болжол менен 50 сөз сүйлөп, өз алдынча тамактанат. Бардык кыймылдар тыгыз байланышып, бир убакытта өнүгөт.

Тамактануунун туура ыкмаларын бардык балдарга үйрөтсө болот, бул ойду балдардын ата-энелерине жеткизип, эстерине калтырышыбыз керек. Тамактануу учурунда балага колдоо көрсөтүлүп, ал ыңгайлуу абалда олтурушу керек, мүмкүн болушунча, өз алдынча тамактанууга аракет кылса, ага бардык тараптан демилге берүү зарыл. Бала ар түрдүү катуу продуктуларды чайноого жана чөйчөктөн ичүүгө үйрөтүлбөсө, анда жакшы тамактана албайт. Тамактануунун туура ыкмаларын өздөштүрүү сүйлөө жөндөмдүүлүгүн да жакшыртууга жардам берет, анткени мында ошол эле эт булчуңдары пайдаланылат. Коомго кирүү максатында бала туура тамактанууга үйрөнүшү керек, ал эми 3 же 4 жаш курагында эң жакшы үйрөнүп калат.

4. Брошюралар